
NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

ŽYGMANTAS PAVILIONIS.

Pal. Jono Pauliaus II palikimas Lietuvai 377

Šiandiena

„Kad protui nebūtų užtveriamas kelias...“:
Jono Pauliaus II kalbės Šv. Jono bažnyčioje
dvidešimtmečiui 379

KARDINOLAS AUDRYS JUOZAS BAČKIS.

Apie tvirtą įsitikinimą ir Dievo ilgesį 379

NERIJA PUTINAITĖ. Apie Europą,
demokratiją ir bičiulystę 381

PAULIUS SUBAČIUS. Apie aiškumą ir atvirumą 383

Dienoraštis

AUDRĖ BIČIŪNAITĖ 385

Įžvalgos

KĘSTUTIS K. GIRNIUS
Europiečių ar tautų bei tautybių Europa? 388

Filosofija

VILIUS BARTNINKAS. Politikos brėkšma II:
Drauge priešais 390

Pokalbis

Nelinksmas pasivaikščiojimas tarp linksmų
paveikslų: Įspūdžiai apie Vytauto Kasiulio
dailės muziejų. Kalbasi **GIETRĖ**
JANKEVIČIŪTĖ ir **VIKTORAS LIUTKUS** 400

Istorija

KĘSTUTIS SKRUPSKELIS. Ryto litvakai: Arba
ką lietuviai žinojo apie savo kaimynus žydus? 407

Akademybė

TOMAS DAUGIRDAS
Išlaisvintas laikas 422

Kultūros istorija

PAULIUS MACIJAUSKAS. Dviratis tarpukario
Lietuvoje 424

Atmintis

Mordovija, lageris, 1953-ieji (I):
ČŽV dokumentas 430

Nustebimai

GUODA AZGURIDIENĖ
Lietuvos ekonomika Europoje 440

TV narvelis

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ
Telefonas – išmaniems, televizorius – ? 443

APŽVALGA

George'ą Weigelį kalbina **Vilius Bartninkas**
ir **Tomas Vaiseta.** Ar Europa nori turėti ateitį? 445

Kornelijus Ilgava. Apie Europos problemas 449

Ieva Astromskaitė. (Ne)gražus ir (ne)dvasingas
šiuolaikinis (ne)menas? 451

Egidijus Vareikis. Neissipildžiusių svajonių
geopolitika. Apie strategijų tuštybę 454

Knygų mugė 456

Skilčių logotipai: *Įžvalgos* – Gordon Edvard Craig. Book of Penny Toys. 1899. Iliustracija. Medžio raižinys; *Akademybė* – Gargulė (Oksfordas, Naujoji kolegija); *Nustebimai* – XVIII a. nežinomo anglų autoriaus graviūros fragmentas; *TV narvelis* – Eduardas Chlomauskas. Galvos. 1981. Popierius, pieštukas, flomasteris; p. 454 – Dionysius Andreas Freher. Piešinys iš „Paradoxa Emblemata“. XVIII a.

Viršelyje – Vytautas Kasiulis. Dailininkas galvoja. XX a. šeštas dešimtmetis. Drobė, aliejus. Nuotr. iš Vytauto Kasiulio dailės muziejaus archyvo

PAL. JONO PAULIAUS II PALIKIMAS LIETUVAI

Kalba Šv. Jono bažnyčioje pal. Jono Pauliaus II apsilankymo
20-mečio proga

Žygimantas Pavilionis

Jūsų Eminencija, gerbiamas Prorektorium, gerbiamas George Weigel, Seimo nariai, visi susirinkusieji, leiskite man padėkoti už suteiktą garbę į Jus kreiptis šia iškilminga proga.

Prieš 20 metų, kai pal. popiežius Jonas Paulius II lankėsi Šv. Jono bažnyčioje, buvau šio garbingo Universiteto studentas, besidomintis religijos filosofija ir diplomatija, kurios kelius pradėjau minti taip pat prieš 20 metų. Tuomet mes visi buvome tarp šviesos ir tamsos, kaip būtų pasakęs mano Tėvas Rektorius Rolandas Pavilionis, pirmasis man papasakojęs apie savo susitikimą su Šv. Tėvu.

Kai Popiežius atvyko, mesėjome iš tamsos – buvo praėjusios tik kelios dienos po sovietų kariuomenės išvedimo, taip pat keli mėnesiai po Europos Sąjungos viršūnių Kopenhagos susitikimo, kuriame gavome bilieta į ES – teisę į Asociacijos sutartį, tą pačią teisę į Europą, kurią po 20 metų (šių metų lapkritį Vilniuje) bandysime įtvirtinti Ukrainai ir kitoms Rytų kaimynėms, mėginančioms sekti Jono Pauliaus II keliais, tęsiančioms mūsų pradėtą estafetę.

Per tuos 20 metų iš tiesų sugebėjome įveikti tamsą. Vašingtone ir kitur esame dažnai vadinami sėkmingiausios transformacijos pavyzdžiais, įkvėpiančia sėkmės istorija. Atkūrėme savo namus, kuriuose jauku ir saugu gyventi, džiaugiamės bene sparčiausiu ekonomikos augimu, esame elitinių klubų – ES ir NATO – nariai, vienam iš šių klubų šiandien pirmininkaujame. Vilniuje šiandien vieši beveik visos šio klubo žvaigždės, raudonas kilimas aukščiausiu lygiu neseniai mums buvo paklotas Baltuosiuose rūmuose, netrukus Vilniaus oro uoste leis galingųjų JAV valstybės sekretorius Johnas Kerry – ko mums dar galėtų trūkti? Tamsa įveikta, į mus nukreipti viso pasaulio prožektoriai.

Kodėl apie tai šiandien kalbu? Be abejonės, dėl to, kad būtent Jonas Paulius II buvo popiežius, kuris mums padėjo šią tamsą įveikti, kuris sugebėjo suvienyti pasaulį prieš komunizmą ir nuolat ragino Europą įkvėpti abiem plaučiais, priimti mus į Europą; kuris būdamas didis diplomatas sugebėjo atstatyti daugiau nei 150 metų nutrauktus diplomatinius santykius tarp Šv. Sosto bei JAV ir sugebėjo sudaryti lemtingą Šventąją sąjungą prieš komunizmą kartu su JAV Prezidentu Ronaldu Reaganu. Pastarasis, tuo metu stebėdamas Jono Pauliaus II pirmąjį vizitą Lenkijoje, su ašaromis akyse prisipažino, kad būtent žmogaus siela, religija gali tapti Sovietų Sąjungos Achilo kulnu, ir jos jokia totalitarinė sistema palaužti negali. Apie tai nuolat galvojau dirbdamas diplomatinėje tarnyboje, kol pagaliau ryžausi šiame garbingame Universitete šia tema apsiginti disertacija. Leiskite pasidalyti keliomis mintimis, kurias savo disertacijoje vadinu Jono Pauliaus II palikimu Lietuvai.

Pradėsiu nuo *žmogaus orumo*. Jau 20 metų gyvename neoliberalioje aplinkoje, kuri savaime neturi pozityvios žmogaus vizijos, kurioje nesąmoningai atsiskome savo tapatybės, identiteto, žmogiškumo. Žmogus be dvasingumo, be ontologinės dimensijos praranda savo unikalumą, ištirpsta kolektyvo, institucijos, sistemos

anonimiškume. Lietuvoje ir toliau dominuoja technokratinis, „fizikų“ požiūris į žmogų, giliai įdiegtas sovietiniu laikotarpiu. Dauguma mūsų pastangų per pastaruosius 20 metų buvo nukreiptos į, be abejonės, gyvybiškai svarbią išorinę valstybės stiprybę, tačiau mūsų vidinė stiprybė – stipri asmenybė, žmogiškasis orumas, pilietiškumas taip ir netapo pagrindiniu mūsų rūpesčiu per du nepriklausomos Lietuvos dešimtmečius. Tuo tarpu JAV jau prieš 200 metų suprasta, kad stipri valstybė prasideda nuo stiprios asmenybės, ontologinė žmogaus orumo pirmenybė prieš valstybę yra vienas kertinių JAV konstitucinių principų. Jonas Paulius II prieš 20 metų pabrėžė, kad vienas sunkiausių uždavinių Lietuvoje bus išugdyti naują žmogų, išauklėti visapusiškai stiprias integralias asmenybes, o kreipdamasis į jaunimą Popiežius teigė, jog tuometinio Lietuvos jaunimo laukianti ypatinga atsakomybė: „Ne nuo langų, bet nuo pamatų pastatyti savo krašto ateitį“. Atsisveikindamas 1993 m. rugsėjo 8 d. Jonas Paulius II priminė, kad Lietuva labai gerai žinanti, ką reiškia tvarkyti žmogaus gyvenimą be Dievo, tačiau ar praėjus 20 metų galėtume savo gyvenimą tvarkyti kitaip, matyt, gali atsakyti tik tas jaunimas, į kurį tuo metu kreipėsi Popiežius.

Bendruomeniškumas arba solidarumas, subsidiarumas – dar vienas principas, kurio iki galo neišgirdome. Būtent santykiyje su kitu asmeniu, bendruomene atsiskleidžia žmogaus orumas, jo integralumas. Turime puikiai veikiančią išorinę normatyvinę demokratiją su nepriekaištingais rinkimais, tačiau po 20 metų ateina laikas susirūpinti ir vidine demokratijos kokybe. Atkūrus šalies laisvę, pilietinė visuomenė nesugebėjo pereiti į aktyvios, kūrybingos sąveikos etapą. Po valstybės atkūrimo išsigalėjęs ekonominis neoliberalizmas padėjo įveikti totalitarinę komunistinę sistemą, tačiau nepadėjo atkurti sugriautų žmogaus orumo, šeimos, socialinės terpės likučių. Sukurti demokratines institucijas ir įvesti rinkos ekonomikos modelį buvo nesunku, tačiau socialiniai ir kultūriniai pokyčiai vyksta labai lėtai – pilietinės teisės savo savaiminiu egzistavimu nesukuria veiklių ir atsakingų piliečių ar jų bendruomenių. Būtent organiška, patriotinė kankinių bendruomenė sugebėjo pasipriešinti sovietų okupacijai Lietuvoje. Matyt, todėl šie organiškai bendruomeniniai, „nelogiško žmogiškumo“ židiniai visuomet būdavo pagrindiniai autokratinių sistemų taikiniai, – kaip rašo Czesławas Miłoszas: „kas būtent ir kėlė didžiausią įniršį piktošioms jėgoms: kai kurie papročiai, institucijos, pirmiausia visokie organiškai, tarsi savaime gyvuojantys ryšiai tarp žmonių, palaikomi šeimos, tikybos, kaimynystės, bendro paveldo. Žodžiu, visas netvarkingas, nelogiškas žmogiškumas...“ Manau, turime padaryti viską, kad prikeltume mūsų bendruomenės, mūsų nelogiško, bet galingo žmogiškumo židinius, kurių dėka sugriovėme sovietų imperiją, kurių dėka galime ir toliau galėsime bet kada pasipriešinti bet kokiai tamsai, kurios tikrai netrūksta ir netrūks ateityje.

Ir paskutinis Jonui Pauliui II svarbus principas, kurį jis tiesiogiai siejo su Vilniumi, esančiu šalia istorinio, kultūrinio, religinio lūžio taško – tai mūsų *ekumeniškumas*, mūsų pačių kunigaikščių sukurtas. Palaimintasis Jonas Paulius II savo raštuose pabrėžia ypatingą metapolitinį senojo Vilniaus vaidmenį, kuriame harmoningai sugyveno įvairios tautos bei religijos. Popiežius pažymi, kad Vilnius jam yra ypatingai artimas ir būtent lietuviai suteikė Lenkijai „jogailaitišką“ identitetą, kurio esminės savybės yra „daugialypiškumas ir pliuralizmas, o ne apsiribojimas ir užsidarymas“. Be abejonės, ekumeniškumas nereiškia savo tapatybės atsisakymo – atvirkščiai, Jonas Paulius II ypatingą dėmesį skiria patriotizmui, ypatingai tautos misijai, kurią kiekviena tauta įgauna savo Krikšto momentu, tačiau esu įsitikinęs, kad būtent ekumeniškumas yra viena svarbiausių mūsų misijos dalių ir jos išsipildymas, o ne užsidarymas, radikalizacija ir susiskaldymas. Lietuvos narystė elitiniuose Vakarų klubuose, prasidėję Rytų kaimynių integravimosi į transatlantinę šeimą procesai turėtų sudaryti palankias geopolitines sąlygas Lietuvos ekumeninėms ambicijoms atgaivinti. Galutinis krikščioniškos Europos suvienijimas (ne tik geografinė, teisine, ekonomine, technokratinė, bet ir metapolitine prasme) – tikslas, kurio siekė ir Europos Sąjungos Tėvai kūrėjai, ir palaimintasis Jonas Paulius II, ir senieji Jogailaičiai – galėtų tapti ilgalaikiu strateginiu Lietuvos tikslu.

Prieš 20 metų ištrūkę iš tamsos, šiandien patekome į akinančią prožektorių šviesą, tačiau nepamirškime, kad prožektoriai šviečia laikinai ir paprastai sunaudoja per daug elektros, savo ruožtu, tikroji šviesa yra, visuomet buvo ir bus vidinė. Ačiū už dėmesį.

Vilnius, 2013 m. rugsėjo 6 d.

„KAD PROTUI NEBŪTŲ UŽTVERIAMAS KELIAS...“

Jono Pauliaus II kalbės Šv. Jono bažnyčioje dvidešimtmečiui

APIE TVIRTĄ ĮSITIKINIMĄ IR DIEVO ILGESĮ

Kardinolas Audrys Juozas Bačkis

„Pirmasis iš Romos popiežių aplankiau Baltijos šalis ir tikrai džiaugiuosi, kad galiu susitikti su Jumis po šios garsios *Alma Mater* stogu“, – šiais žodžiais Šv. Tėvas Jonas Paulius II pasveikino Lietuvos inteligentiją Šv. Jono bažnyčioje, Vilniaus universitete. Buvome liudininkai istorinio mūsų tautai įvykio: Bažnyčios, išplitusios visame pasaulyje, Vadovas aplankė mūsų Tėvynę, atnešdamas Visuotinės Dievo tautos dvasią. Atvyko, idant padrašintų išeiti iš pusę amžiaus trukusio uždaramo, į kurį buvome pasitraukę saugodami ir gindami tikėjimo paveldą. Ši įvyki galime vadinti istoriniu ir tuo atžvilgiu, kad Popiežius pralaužė Bažnyčios Lietuvoje atskirties sieną, atverdamas tėvišką Visuotinės Bažnyčios glėbį.

Savuoju apsilankymu ir jautriais žodžiais, kuriais jis kreipėsi į Lietuvos žmones, Popiežius įvertino jų atspa-

rumą, padėjo tikintiesiems už ištikimą ir drąsų mūsų tautos prisirišimą prie tikėjimo, ryšio su Bažnyčia išsaugojimą nepaisant išbandymų, persekiojimų, priespaudos, kai kada – asmeninės laisvės ir net gyvybės kaina.

Garbinga istorija, ypač pralietas kankinių kraujas, yra tautos stiprybė ir ateities sėkla. Pasak Popiežiaus: „Kad šių be galo ilgų dešimtmečių patirtis mus praturtintų, istorinė atmintis negali būti ištrinta“. Tačiau Šv. Tėvas ragino mus nepasilikti skaudžios istorinės patirties gniaužtuose: „Nebijokite Bičiuliai, atverkite duris Kristui! Jis pažįsta žmogaus širdį ir moka atsakyti į skaudžiausius jo nerimo klausimus. Jis kviečia mus kartu dirbti ir kurti tikrai laisvą, vieningą žmoniją“.

Jono Pauliaus II žodžiai, pasakyti Lietuvoje, subrendo ilgamečiame jo troškime aplankyti šalį, kurios kaimynystėje ilgai gyveno, kurią mylėjo ir kurią labai no-

Šv. Tėvo Jono Pauliaus II kalba ir susitikimas su Lietuvos akademine bendruomene arba tiesiog „lietuvių inteligentija“ 1993 m. rugsėjo 5 d. Šv. Jono bažnyčioje buvo neginčytinai istorinis įvykis moderniojoje Lietuvos kultūros istorijoje. Susitiko, gal net tiksliau – susidūrė, dvi mąstymo formos, dvi skirtingos žmogaus, pasaulio, kultūros sampratos, ir Šv. Tėvo kvietimo galia ir raginimų prasmė tikrai nebuvo vienkartinė. *NŽ-A* pamėgino po dešimties metų grįžti prie pal. Jono Pauliaus II apaštališkosios kelionės ir kalbos Jonuose apmąstymo (2003, Nr. 9, Pauliaus Subačiaus, Tomo Daugirdo, Rūtos Tumėnaitės tekstai), šiemet irgi galvota apie Šv. Tėvo apsilankymo 20-mečio renginių medžiagos publikavimą. Pagal sumanymą įdomiausio turėta būti minėjimo Šv. Jono bažnyčioje, kurį ėmėsi organizuoti bažnyčios rektorius kun. Stasys Kazėnas SJ ir vicerektorius kun. Vidmantas Šimkūnas SJ. Į Bažnyčios organizuotą minėjimą dalyvauti buvo pakviesta ir VU vadovybė, kuri – paskutiniu momentu ir visiškai netikėtai – nusprendė į savo rankas perimti vadeles, nurodydama iš jau paskelbtos programos išbraukti dviejų numaty-

tų kalbėtojų (žinia, ne tik pripažintų akademinėjų autoritetų ir krikščioniškos minties šulų, bet ir nuolatinių *NŽ-A* bendradarbių) – dr. Nerijos Putinaitės ir prof. Pauliaus Subačiaus pavardes. Protestuodamas prieš tokią pasaulietinės valdžios savivalę (apie VU teisių į Šv. Jono bažnyčią nepagrįstumą žr. dr. Liudo Jovaišos Laišką redaktoriui in: *NŽ-A*, 2010, Nr. 7–8), minėjime dalyvauti atsisakė kard. Audrys Juozas Bačkis, apie motyvus informuodamas pranešime spaudai kartu su parengto, bet renginyje neskaityto sveikinimo tekstu. Šis pranešimas užbaigiamas prasmingu palinkėjimu: „Šventasis Tėvas susitikęs su visos Lietuvos akademinio, meno ir mokslo pasaulio atstovais išreiškė gražaus visuomenės sambūvio, Bažnyčios ir kultūros santarvės viltį. Jo Eminencija linki, kad Popiežiaus raginimas ir minties laisvės dvasia ateityje taptų universiteto tikrove“.

Tad šį numerį pradėdame Šv. Jono bažnyčioje 2013-09-06 pasakytos dr. Žygimanto Pavilionio kalbos publikavimu, o toliau *NŽ-A* skaitytojams maloniai siūlome redakcijos išsirūpintus trijų parengtų, bet taip ir neperskaitytų kalbų tekstus.

rėjo pamatyti. Man darbuojantis Vatikane, neformalių susitikimų su Jonu Pauliumi metu su didele meile kalbėjome apie Lietuvą. Ne vieną kartą jis man sakė turįs svajonę ją aplankyti, ypač Lietuvos Globėjo šv. Kazimiero kapą ir jam brangius Aušros Vartus, kur troško nusilenkti Gailestingumo Motinai. Tą pačią dieną, kai Karolis Wojtyła buvo išrinktas Popiežiumi, nuskubėjo į lietuvių koplyčią Šv. Petro bazilikos kriptoje, kur suklupeš prie Gailestingosios Dievo Motinos Marijos atvaizdo ilgai meldėsi už mus visus.

Jonas Paulius II, pats patyręs komunistinę prievartą, gerai pažino lietuvių tautos ir Bažnyčios sunkią padėtį, suprato jos sudėtingą geopolitinę situaciją, sielojosi dėl Europos žemyno padalijimo į dvi priešingas stovyklas. Tačiau kartu Popiežius tvirtai tikėjo, kad sovietinė imperija sugrius, ir mūsų tauta atgaus nepriklausomybę. Man buvo nuostabu girdėti šiuos Šv. Tėvo žodžius, sakomus su tokiu tvirtu įsitikinimu dar tuomet, kai Lietuvoje nebuvo justi nė mažiausių atgimimo ženklų. Šie pokalbiai sutvirtino ir mano tikėjimą bei viltį, kad galėsiu pamatyti Lietuvą ir tarnauti Tėvynėje, kurią pažinau ir mylėjau iš savo tėvelių pasakojimų bei jų neuilstamo triūso dėl savosios valstybės laisvės.

Jono Pauliaus II mąstymas apie padalytą Europą ir tvirtas įsitikinimas, kad Sovietija žlugs, nebuvo politinių analizų vaisius. Jis kilo iš tikėjimo, kad kiekviename žmoguje yra Kūrėjo iškiepytas tiesos ir laisvės troškimas, kurio jokia diktatūra negali sunaikinti. Šis laisvės ir tiesos troškimas kyla iš pamatinio žmogaus orumo kaip Dievo atspindžio kiekviename Jo kūrinyje. Jonas Paulius II visada gynė ir puoselėjo žmogaus orumą, jo pamatines teises ir laisves, ypatingai tikėjimo laisvę, kuri padeda žmogui atpažinti savąjį tapatumą ir gyventi visavertį gyvenimą. Visavertį gyvenimą, kuris įmanomas tik tuomet, kai į save žvelgiame su transcendentijos perspektyva.

1980 m. popiežius Jonas Paulius II Paryžiuje, UNESCO organizacijoje pasakyoje kalboje, kuri turėjo didelį atgarsį, iškelė kultūros svarbą kiekvienos tautos gyvenime. Jis kalbėjo: „Egzistuoja pamatinis tautos suverenumas, kuris pasireiškia tautos kultūroje, tautos, kuri kovoja, kad išlaikytų savo identitetą, savo vertybes ir priešinasi prievarta primestam modeliui“. Toliau jis sakė: „Argi nėra Europos žemėlapyje tautų, kurios turi nuostabų istorinį suverenumą, kylantį iš jų kultūros, tačiau iš jų atimtas pilnas suverenitetas?“

Diplomatai gerai suprato, kad Šv. Tėvas turėjo omenyje sovietų pavergtas tautas. Išskeldamas kultūros svarbą, Jonas Paulius II aiškino, kad tautos kultūra turi būti saugoma ir branginama, kad ji turi būti perduodama pirmiausiai šeimoje, švietimo įstaigose ir visuomenės bendravimo priemonėse. Drauge jis išpėjo apie tikrąją kultūrą ardančios „masinės kultūros“ pavojų. Popiežius vizito Lietuvoje metu kalbėdamas lietuviš-

kai, – o tam jam prireikė daug jėgų, laiko ir pastangų, – parodė didelę pagarbą mūsų tautos kultūrai.

Nuostabu, kad žmogus, užaugęs ir brendęs pavergtoje šalyje, sugebėjo išlikti laisvai mąstantis, aukštos kultūros, plataus akiračio. Kas skaitė Karolio Wojtyłos, o vėliau ir Jono Pauliaus II knygas, enciklikas, kalbas, pagrįstai gali stebėtis begaline jo erudicija ir nepaprastu atvirumu transcendentijai. Iš jo raštų ir kalbų matyti, kaip jam rūpėjo užmegzti dialogą tarp tikėjimo ir kultūros. Primygtinis Popiežiaus raginimas siekti dialogo tarp tikėjimo ir kultūros nuskambėjo ir kreipiantis į Lietuvos kultūros žmones Vilniaus universitete po šios garbingos bažnyčios skliautais.

„Jūs, kultūros ir mokslo žmonės, labiau negu kiti esate atsakingi, kad protui nebūtų užtveriamas kelias, vedąs paslapties link.“ Labai prasminga, kad būtent šie žodžiai įamžinti Jono Pauliaus II apsilankymui skirtoje atminimo lentoje.

Padaręs gilią mūsų tautos skausmingos istorinės patirties analizę, Popiežius išpėjo apie gresiančius pavojus kuriant demokratinę sistemą pagal socialinius modelius „kur laisvės principas ne visada eina kartu su atsakomybe“. Demokratinės sistemos pavojus – „tapti tam tikra sistema taisyklių, nepakankamai išsisknijusių vertybėse, kurių negalima atsisakyti, nes jos įdiegtos į pačią žmogaus esmę“.

Ar išgirdome išpėjantį Šv. Tėvo balsą? Ar neįkliuovome į minėtus spąstus, „kai toleruojamas ryškus prieštaravimas tarp formalios laisvės, žmonių teisių pripažinimo ir gausių neteisybių bei socialinės diskriminacijos“?

Sugriuvus komunistinio ateizmo sistemai, kuri veltui mėgino išstumti Dievą iš žmogaus gyvenimo, susidūrėme su imanentiškąja naująja Vakarų Europos kultūra, kuri atnešė Dievo nepripažįstančius, su Jo planais žmogaus atžvilgiu nesiskaitančius asmens ir visuomenės raidos projektus. Gyvename epochoje, kai „filosofinė mintis ko gero pakrypusi į skepticizmą ir pavojingą pragmatizmą“. Tačiau jokia santvarka negali nuslopinti Dievo ieškojimo troškulio, Dievo ilgesio, apie kurį rašė šv. Augustinas: „Sukūrei mus, Viešpatie, dėl savęs ir nenurims mūsų širdis, kol neras atilsio tavjė“.

Todėl Šventojo Tėvo kultūros ir mokslo žmonėms skirtas raginimas „neužtverti protui kelio, vedančio paslapties link“ kviečia ieškoti tiesos, mąstyti apie gyvenimo prasmę. Mąstymu protas sugeba pašalinti kliūtis į tiesą. Tai yra palaimintojo Popiežiaus nurodytas mums kelias, kuriuo eidamas žmogus tampa laisvas. Jono Pauliaus II kalboje nuskambėjęs raginimas puoselėti „mąstymo etiką“ moko mus vadovautis ne vien tik loginiais ryšiais, mąstymo tikslumu, bet leisti protui panirti į „dvasinį klimatą, pasižymintį nuolankumu, nuoširdumu, draša, garbingumu, pasitikėjimu, atidumu kitiems, atvirumu Paslapčia“. Mąstymo etika neatpalaiduoja nuo tyrinėjimo pastangų, bet jas palaiko

ir praplečia, o kai priartėjame prie paslapties, nurodo kryptį. Tokiu būdu atrandama vidinė sąsaja tarp *verum* ir *bonum* – tiesos ir gėrio. Šie dalykai „Dievuje sutampa su pačia Jo esme“.

Vertėtų išsiklausyti į Popiežiaus raginimą nesupriešinti proto ir tikėjimo, bet juos vienijant ieškoti atsakymų į didžiuosius etikos ir antropologijos klausimus. Etikos ir antropologijos tiesos, papildydamos viena kita, atveria naujas galimybes ugdyti pilnutinį žmogų, pajėgų suvokti savąjį tapatumą, neapsiribojantį vien žemiškuoju gyvenimu, bet atviru transcendentinei tikrovei.

Popiežiaus žodžiai iš Lietuvos plačiai nuskriejo ir buvo išgirsti visame pasaulyje. Iš aukštų kultūros žinovų Vatikane girdėjau, kad Popiežiaus kalba, pasakyta Vilniaus universitete, buvo viena giliausių jo išvalgų atsiliepiant į šių dienų kultūros krizę.

Minėdami Jono Pauliaus II apsilankymo Lietuvoje dvidešimtąsias metines atverkime savo protus ir širdis jo mokymui. Ypač dabar, kai Bažnyčia netrukus jį paskelbs šventuoju, siekime, kad jo atminimas Lietuvoje būtų įamžintas plačiu ir giliu mąstymu, kuris atskleidžia žmogaus didybę jo amžinumo perspektyvoje. ❧

APIE EUROPA, DEMOKRATIJA IR BIČIULYSTĘ

Nerija Putinaitė

Šiandien sunku įsivaizduoti atmosferą, kuri buvo šioje bažnyčioje prieš dvidešimt metų. Jos ir nesistengsiu rekonstruoti. Jonas Paulius II pasakė į ateitį nukreiptą kalbą auditorijai, kuri buvo tiesiog panirusi į ano meto įvykius bei savo rūpesčius: „Bet pirmiausia trokštu kartu su jumis žvelgti į ateitį, į mūsų laukiantį pažangos ir taikos kelią“. Totalitarinė praeitis buvo giliai persmelkusi dabartį, o viltis gyveno siekiu iš jos išsivaduoti. Bendrą nuotaiką iš dalies atskleidžia rektorius Rolando Pavilionio pasakyta sveikinimo kalba.

Rektorius kalbėjo apie tai, ką apibendrintai galėtume įvardyti kaip „šviesą“, kurią kuria mokslas bei žinojimas ir jų radimosi vieta – universitetas. Nors jis apeliavo į Šv. Rašto žodžius „šviesa šviečia tamsoje, ir tamsa jos neužgožė“, tačiau nurodė ne į Dievą kaip tiesos šaltinį, o į žmogaus protą, to tiesiogiai neįvardydamas. Kalboje buvo pabrėžiamas „tikėjimas šviesa ir tiesa“, „tikėjimo ir žinojimo šviesa“, kuri yra nenuslopinama bei vedanti viltis. Universitetas apibūdintas kaip vieta, iš kurios sklidusi „pagarba ir tolerancija kitaip manantiems, kitaip kalbantiems, kitaip tikintiems“. Iš čia sklidusi „laisvės, pasipriešinimo dvasia“. Pavilionis kalboje akcentavo pasaulietines universiteto ištakas. Karalius Steponas Batoras įkūręs universitetą, vysk. Valerijonui Protasevičiui parodžius pastangas, o pop. Grigalius XIII vėliau „patvirtino šį aktą“.

Dialogas, kurį pradėjo Pavilionis, buvo tam tikra prasme filosofinis žingsnis. Vartodamas sąvokas, artimas krikščionims, į jas sudėjo nekrikščioniškus turinius. Sovietmečiu inteligentai buvo puikiai įvaldę šį kalbėjimo būdą, kai sąvokos atskiriamos nuo jų turinių, o kalbėjimas – nuo savo asmeninės patirties bei tikro-

vės. Rektorius kalba labai nesiskyrė nuo to, prie ko visi buvo įpratę, būtent prie „kalbų“.

Tačiau toks kalbėjimas ypač kontrastavo su Jono Pauliaus II kalba. Jos žodžiams suprasti nereikėjo pasitelkti kokio įmantraus minties šifro. Jai tereikėjo atsiverti klausymui bei mėginti suprasti remiantis sava asmenine patirtimi. Tiesioginis apeliavimas į kiekvieno asmeniškumą turėjo būti labiausiai šokiruojantis ir neįprastas ar net baimę keliantis dalykas ten buvusiems klausytojams. Kaip yra įvardijęs Antanas Gailius: „Tokio ledinio šalčio, koku ši Bažnyčia dvelkė aną sekmadienį, kai Popiežius laimindamas mus visus, žengė štai šiuo centriniu taku, tikrai nedaug kartų esu pajutęs“.

Jonas Paulius II nešė žinią žmonėms tikintiems ar atvirai tikėjimui, kurie ieškojo būdų iš tikėjimo pozicijų suprasti, kaip turi orientuotis ir elgtis naujai atsivėrusioje ir neaiškioje tikrovėje. Į inteligentiją jis kreipėsi pirmiausia labai atvirai įvardydamas blogą dvasinę situaciją. Dvasios būklės visą blogumą buvo nedrašu mums sau patiems įvardyti. Vis dar buvo viliamasi (kaip ir dabar pasigirsta kalbų), kad sovietmečiu buvo pavykę daug ką „išsaugoti“ ir kad tai esąs pakankamai tvirtas pamatas, ant kurio galima statyti ateitį. Retai pasigirdavo konkretus ir aiškus įvardijimas, kad belikę dvasios griuvėsiai, ant kurių ką nors tvirta būtų sunku pastatyti, o geriausia – juos surinkus kur nors išvežti.

Jonas Paulius II aiškiai įvardijo situaciją kaip „proto nuopuolio paliktą tuščią lauką“. Lietuvos dvasios dyknė ir būtinybė kurti viską nuo pradžių buvo atskleisti kaip išeities taškas.

Žinia, kuri buvo paskleista – būtinybė inteligentijai kurti „dvasinį klimatą“, „pasižymintį nuolankumu, nuo-

širdumu, drąsa, garbingumu, pasitikėjimu, atidumu kitiems, atvirumu Paslapčiai“. Tai „naujasis kultūros klimatas“, kuriame galėtų vykti tiesos paieškos, išvengiant proto skepticizmo ir pragmatizmo, pasiduodant giliam ir išganingam ilgesiui.

Jonas Paulius II nekalba apie inteligentiją kaip kokią išskirtinę visuomenės grupę ar moralinį autoritetą visuomenei. Jis pabrėžia bei išryškina žmogaus, ieškančio tiesos, galinčio vesti kitus, kelią. Sovietinė inteligentija buvo įpratusi prie kitokios misijos. Valstybė jai buvo suteikusi galią ir autoritetą į tiesos monopolį bei nepajudinamos „tiesos“ gynimą ir saugojimą. Toks vaidmuo nepripažino dialogiškumo ar tiesos kelio. Kalba apie tiesą kaip kelią apnuogino faktą, kad sovietinė „tiesa“ – visai ne tiesa, ar net kad (po)sovietinis inteligentus – visai ne tiesos žmogus.

Šiandien pasigirsta padejavimų, jog visuomenė nepripažįstanti moralinių autoritetų, o policija administraciškai baudžianti neteisėtai mitingus rengiančius garbingus kultūros žmones, nekreipdama dėmesio, kad jie esą intelektualai. Lietuvos intelektualų viešai išsakomose nuostatose esama daug nepasitenkinimo, neigiamo požiūrio į tai, kas vyksta Lietuvoje ar pasaulyje. Pranašaujamas kultūrinis bei moralinis, o galiausiai – ir visiškas pasaulio žlugimas. Intelektualų rūpesčio išraiška yra tapusi kova su, kaip suprantama, iš vakarietiškosios civilizacijos užplūstančiomis blogybėmis. Raginama susikurti nacionalinį ar kultūrinį getą ir jame užsidaryti.

Jono Pauliaus II žodžiai apie „dvasinį klimatą“ yra ypač aktualūs, nes jie kaip kovą su pragmatizmu ir vartotojiškumu rodo atvirą ir kuriančią intelektualų bendrystę ieškant tiesos. Tuo keliu eidami galėtume sukurti alternatyvias dvasines erdves, turiniu užpildyti matomas dvasines tuštumas, prisiimdami už tai asmeninę atsakomybę. Galėtume siekti pasaulio bičiulystės bei rūpintis visai žmonijai kylančiomis problemomis. Tai šiuo metu yra didžiausias iššūkis Lietuvos intelektualams.

Jonas Paulius II kalbėjo apie ateitį ir ateities kūrimo uždavinius bendrijai, kuri buvo kiek pasimetusi ano meto dabartyje. Ji su baimė žvilgčiojo į praeitį, vildamasi ir baimindamasi, kad praeitis nesugrįžtų. Tad baimė, kurią buvo galima identifikuoti, buvo ne tiek dėl ateities nežinomybės, kiek dėl to, kad praeitis vėl netaptų ateitimi. Nuogastavimai buvo sustiprėję po 1992 m. rinkimų, kai nebuvo visiškai aišku, kaip elgsis buvę komunistai. 1993 m. gegužę Vilniaus universitete LR prezidentas Algirdas Brazauskas pasakė vadinamąją „Europos kalbą“, kurioje skelbė „balanso principą“ tarp Rytų ir Vakarų. Jis deklaravo, kad būtina įsitraukti į „Europos kolektyvinio saugumo politines, ekonomines ir kultūrinės erdves, kartu plečiant ir stiprinant naujų formų bendradarbiavimą su Rytų valstybėmis“. Žinia, šioje presiden-

to kalboje nebuvo atsisakoma dar Sąjūdžio deklaruotos „grįžimo į Europą“ krypties, tačiau akivaizdu, jog tokie pareiškimai negalėjo nekelti rūpesčio. Daugeliui buvo aišku, kad „balansuojanti“ Lietuva ilgai balanso išlaikyti negalėtų, neišvengiamai nukryptų į Rytų pusę, jei nebūtų vienareikšmiškai pasirinkta Vakarų kryptis.

Jonas Paulius II kalba apie Lietuvą kaip apie neatskiriama Europos dalį. Jis išryškina problemas, kurios yra Europoje, bei uždavinius, kurie kyla visiems europiečiams, taip pat ir atsakomybę, tenkančią krikščionims lietuviams kaip europiečiams. Tai yra nukrikščionintos Europos grėsmė, kurią šiandien labai gerai jaučiame, tačiau prieš dvidešimt metų jos įvardijimas galėjo pasirodyti kaip labai tolimas dalykas nuo tiesioginių rūpesčių. Jonas Paulius II pabrėžė Europos ir krikščionybės glaudžius ryšius, besivienijančiai „naujai Europai“ kylančius taikos uždavinius: „Senas ir gilus Europos ryšys su krikščionybe taip pat stiprina taiką. Dabar Bažnyčia iš savo pusės labiau nei bet kada yra pasiryžusi dėti į naująją Europos ateitį savo seną ir visuomet naują dalį. Tai Kristaus „Dievo su mumis“, „Dievo su žmogumi“ liudijimas“. Europos vienijimosi tikslą popiežius įvardijo dar tuomet, kai net bendros Europos architektai Europą vis dar matė padalytą į dvi dalis. Krikščionybę kaip Europą vienijančią ir jos bendrumui prasmę suteikiančią jėgą jis įvardijo kaip palikimą ateičiai, kurioje mes dabar esame.

Rūpestį dėl Europos aiškiai ir konkrečiai suvokti veikiausiai buvo sunku Lietuvos visuomenėje, kuriai Europa buvo civilizacinis idealas, prievarta mėgintas ištrinti iš atminties. Europa reiškė gana abstraktų gerį. 1993 m. rudenį vykusio „Baltijos tyrimų“ gyventojų apklausa apie EB įvaizdį atskleidė, kad 45% lietuvių jis buvo teigiamas, 2% – neigiamas. Šiandien mums, jau gyvenantiems „Europoje“, klausimas apie jos ateitį yra ypač aktualus. Labai mažai yra išdrįstančių viešai bei tiesiogiai Europos praeitį bei sėkmingą ateitį sieti su krikščionybe. Tai išryškina naujas atsakomybes už Europą, kurių Lietuvoje vis dar labai nedrąsiai imamės.

Veikiausiai ypač keistai ano meto aplinkoje galėjo nuskambėti Jono Pauliaus II perspėjimas dėl „ligotos demokratijos“, trumpai išryškinant jos patologijas. Anuomet Lietuvoje pati „demokratija“ atrodė kaip absoliuti vertybė, kelrodis, kurio link mums reikia eiti, jei norime ištrūkti iš totalitarizmo. Buvo aiškiai suvokiama, kad reikia daug ką nuveikti, kad valstybės ir visuomenės tvarka įgautų demokratinių bruožų. Apie demokratijos galimą ligotumą tuomet nebuvo galvojama, kaip ir apie tai, kad blogis slypi ne vien totalitarizme, kad jis gali rasti ir demokratijoje.

Jonas Paulius II kalba apie imanentišką kultūrą, kuri paskutiniaisiais amžiais taip plačiai pasklido po Europą ir atnešė Dievo nepripažįstančius, su jo planais žmogaus atžvilgiu nesiskaitančius asmens ir visuomenės

projektus“. Perspėjimas dėl „ligotos demokratijos“ susi-
šaukia ir su kita kalboje pasakyta mintimi apie sovietinę
sistemą, kuri „iš pradžių ketinusi išvaduoti žmogų,
galų gale padarė jį vergu“. Nuo sovietmečio pabaigos
Lietuvoje demokratija buvo siejama pirmiausia su laisvės
ir tiesos bei teisingumo vertybėmis, su išsivadavimu
nuo komunistinės ideologijos. Tai nuvedė taip toli, kad
viešai ir aiškiai Lietuvoje politikų ar visuomenininkų
išsakomos krikščioniškos vertybinės pozicijos neretai
siejamos su mėginimu visuomenei „primesti ideologiją“. Tai
išryškėjo diskusijose dėl šeimos koncepcijos ar dėl
vaikų švietimo.

Pototalitarinė demokratijos liga reiškiasi kaip visišką
„išsivadavimą“ nuo visuomenės vertybiškumo, moralės
pripažinimas vien privačiam gyvenimui bei atsisakymas
pripažinti, kad moralės pozicija yra ir viešo gyvenimo
pozicija. Moralei pasitraukus iš viešojo gyvenimo,
atsiranda ne tiek daugiau laisvės, kiek tuštumos.

Ligos įvardijimas kalboje yra toks pat svarbus kaip ir
jame glūdintis perspėjimas, kad ir už demokratiją reikia
imtis atsakomybės, kad ji kuo mažiau sirgtų arba gydytų-
si. Ir tai taip pat matoma kaip inteligentijos atsakomybė.

Galiausiai, Jonas Paulius II atliko ir kitą labai reikš-
mingą bei svarbų aktą. Jis tarsi pabaigė istorijos ratą
bei atvėrė kelią naujai ateičiai prabildamas apie „religinės
taikos aušrą“, „daug žadantį“ ekumeninį judėjimą,
apie tarpreliginį dialogą, kuris „įvairių tikybų žmones
kviečia bendradarbiauti žmonijos labui“. Jonas Paulius

II apie tai prabilo universitete, kuris buvo įsteigtas Vilniaus
vyskupo Jėzaus Draugijos kovai su reformacija, pritariant pop.
Grigaliui XIII. Po kiek daugiau nei keturių šimtų metų Jonas
Paulius II tame pačiame universitete paskelbė apie šios kovos
pabaigą bei prasidedančią naują epochą. Tai nauja epocha
Lietuvos visuomenei, taip pat ir universitetui. Šio bičiulystės,
atvirumo bei susitaikymo veiksmo reikšmė yra didžiulė. Šiandien
Lietuvoje ekumeninė bendrystė yra glaudžiausia nei kada nors
Lietuvos istorijoje. Tą puikiai jaučia liuteronų bendruomenė,
kuriai aš priklausau. Šio paskelbto susitaikymo teikiamos
bičiulystės ir bendradarbiavimo galimybės niekada nebus
išsemtos.

Jonas Paulius II, atvykęs į pototalitarinę, dvasinių negandų
apimtą šalį, puikiai suvokė ir žinojo žmonių pergyvenimus,
traumas, netikrumą ir baimes. Vis dėlto savo kalboje jis
nesusitelkia į patirtus pergyvenimus ir kančias. Tai nėra
„paguodos“ kalba. Kalba tiksliai įvardija tikrąją padėtį bei
žvilgsnius ir darbus nukreipia ateičiai. Žiūrėjimas į ateitį
kaip atsvara praeities negandoms ir pergyvenimams; pasitikėjimas,
kad galima imtis atsakomybės už valstybę, tautą ir Europą –
bejėgiškumui; gebėjimas kurti – kovai su šešėliais; noras
gydyti demokratiją nuo ligų – nusivylimui demokratija; gebėjimas
bliviai vertinti aplinką ir noras ją keisti – baimėms ir
nevilčiai; bičiulystė – ilgamečiam susvetimėjimui. Šiandien
tai daug geriau suvokiama ir ne mažiau aktualu nei prieš
dvidešimt metų. ❧

APIE AIŠKUMĄ IR ATVIRUMĄ

Paulius Subačius

Palaimintasis Jonas Paulius II savo kalbos Šv. Jono
bažnyčioje pirmoje dalyje priminė istoriją – Vilniaus
universiteto istoriją. „Kaip žinoma, – sakė Popiežius, –
vyskupas Valerijonas Protasevičius jį įkūrė, kad ir Vilnių
paliestų tas kultūrinis ir apaštalinis aktyvumas, kurį
Europoje ir pasaulyje sužadino Jėzaus Draugija“. Toliau
aukštasis svečias paminėjo savo pirmtaką Grigalių XIII
ir karalių Steponą Batorą, kurie „Universitetą apdovanojo
teisėmis bei privilegijomis“. Noriu atkreipti dėmesį –
Jonas Paulius II pradėjo žodžiais „kaip žinoma“, tačiau
tokio aiškumo nelieka, jei pažvelgiame į paties
universiteto prisistatymus pastarojo meto leidiniuose
bei dokumentuose. Angliška reprezentacinė brošiūra
sako, kad universitetą įkūrė Jėzuitų ordinas, oficialusis

tinklapis nurodo Steponą Batorą ir Grigalių XIII, o
lietuviškų sukaktuvinių 1999 m. ir 2004 m. knygų „Istorijos
apžvalgoje“ įkūrėju vadinamas karalius. Tiesa, tolesniame
detalesniame tekste išskyla ir Popiežius, ir vysk. Protasevičius.
Pastarasis – kaip iniciatorius ir fundatorius. Seimui
įteiktu projektu tebeliekančio naujojo universiteto Statuto
preambulėje nurodoma, kad jis įsteigtas didžiojo kunigaikščio
privilegija ir popiežiaus bule.

1994 m., netrukus po Šv. Tėvo kelionės, užsimojus
regimai atitaisyti sovietmečiu deformuotą universiteto
istorijos versiją ir susieti skirtingais vardais prie skirtingų
valdžių veikusias aukštąsias mokyklas į vieną didįjį
pasakojimą, kiemo prieš Šv. Jono bažnyčią arkadoje
atidengta lotyniška paminklinė lenta Steponui Batorui.

Conditior – nedviprasmiškai skelbiama joje. Greta – senesnių laikų lenkiška lenta vysk. Protasevičiui, kur jis įvardintas kaip *Poczatkodawca*. Grigalius XIII vizualiai universiteto erdvėse įamžintas 2001 m. įrengtose naujose bibliotekos duryse jau tarp šešių valdovų, didikų ir dignitorių, nulėmusių universiteto pradžią. Kiekviena iš minėtų atrankų bei teiginių turi dalį tiesos, bet apibūdinimų ir formuluočių maišatis verčia suklusti. Ir paklausti – o kodėl Jono Pauliaus II kreipimesi į kultūros ir mokslo žmones visa tai buvo taip aiškiai išdėstyta? Jau girdžiu kolegų mintyse įsiskverbiant abejonę: Popiežius ne istorikas. Taip, žinoma, Šv. Tėvas netyrė universiteto praeities, bet pasitikėjo tuo, kuris nuodugniausiai išstudijavo privileginius raštus, bulę bei europinį kontekstą, būtent tėvu jėzuitu Pauliumi Rabikausku. Jo mokslinius nuopelnus pripažino ne tik Šventasis Sostas, pavesdamas Popiežiškojo Grigaliaus universiteto Bažnyčios istorijos fakultetą, bet ir Vilniaus universitetas, suteikęs garbės daktaro vardą. Tačiau kaip universiteto garbės knygoje prie Rabikausko pavardės nebuvo pridėta luomo nuoroda bei Jėzaus Draugijos santrumpa, taip jo subtiliai atskleista universiteto steigimo iniciatyvų ir sprendimų hierarchija netapo akademinės bendruomenės viešosios istorinės tapatybės dalimi.

Pavyzdys, kaip galima skaidriai, atvirai ir patikimai suvokti savo praeitį, paveldą, galvosena, kaip išvengti ideologinių prietarų ir baimės, buvo ypatinga Jono Pauliaus II dovana mūsų žmonėms. Kadangi ne visai tiesa, pusinė tiesa, pagražinta tiesa, priderinta tiesa, nesuvokta tiesa ar nutylėta tiesa ilgainiui išvirsta net ir į visai atvirą melą. O praėjusio amžiaus, kai lietuvių tauta pasiryžo leisti savarankiškos modernios visuomenės keliu, kai mažiausiai aštuonis kartus universitetas buvo atsteigiamas, persteigiamas ir pervadinamas, istorija ypač paini. Jos atmintis gyvesnė ir peripetijos keblesnė, nei Popiežiaus valia ir galia įvykęs vysk. Protasevičiaus įkurtos bei didžiojo kunigaikščio privilegija kitoms karalystės aukštosioms mokykloms prilygintos kolegijos realus pakėlimas į aukštesnį teisinį, akademinį ir dvasinį universiteto lygmenį. Jis turėjo tapti Lietuvos *Alma Mater*; jo įsteigimui ir augimui, pasak Jono Pauliaus II, „Katalikų Bažnyčia atliko ne antraeilį vaidmenį“. Vaidmenį, kurį slegiančios XX a. patirties šleifas trukdo susigražinti, paversti aktyviu dabartinio universiteto bendruomenės gyvybės ir vaisingumo šaltiniu. Kadangi akademinio pasaulio universalija tapęs Bolonijos scholastų devizas *Alma Mater studiorum* buvo sukurtas pagal vieną iš Dievo Motinos įvardijimų, studijos turėjo maitinti tiek protą, tiek dvasią. Būtent rūpestis dėl nustekentos dvasios, dėl spragos, atsivėrusios tarp mąstymo, tiesos ieškojimo ir etikos, išipareigojimo gėriui buvo svarbiausia susitikimo su Šv. Tėvu Šv. Jono bažnyčioje tema.

Dažnai ši tema ir Jono Pauliaus II kalba apskritai suvokiama tik kaip mokslo ir tikėjimo, pažinimo ir religijos santykio svarstymas. Žinoma, taip supaprastinama kur kas platesnė jo keltų antropologinių klausimų erdvė, ignoruojama filosofui Wojtyłai ir Popiežiaus raštams būdinga specifinė kultūros samprata. Vis dėlto, tokia redukcija simptomiškiausia kitu požiūriu. Galima ir reikia suprasti tuos, kurių neįtikino Popiežiaus mintis, jog autentiškai „mąstydamas žmogus pajunta savo ribotumą“, todėl anksčiau ar vėliau ima eiti „keliu, vedančiu susitikimo su Dievu link“. Tačiau iš tiesų liūdna, gal net galima sakyti – apmaudu, kad per dvidešimt metų toli gražu nesusivokta, kokiomis sąvokomis bei argumentais akademinėje terpeje dera kalbėti apie *Fides et Ratio*. Nei ši Jono Pauliaus II enciklika, nei *Veritatis Splendor* netapo lietuviško dialogo apie mokslą ir mokslininką partneriu. Tiesa, humanitarų rate pasirodė tokių knygų kaip *Tikėjimo prieigos*, surengta rimtų konferencijų apie nihilizmą bei etiką, bet dar daugelis nesibodi liūdno atminimo „Žinijos draugijos“ retorikos. Ne tik interneto komentaruose, bet ir universiteto aulose tęsiama diskusija su Vinco Kudirkos pašieptomis daktakėlėmis ir užkampio klebonų pastoracinėmis praktikomis, užuot apmaščius ir, jei įstengiama, polemizavus bent su *Krikščionybės įvadu*. Vis išskyla atminty vienas pirmųjų Profesorių klubo renginių, kuriame teologijos primityvumas, atsilikimas įrodinėtus išsitenkant vysk. Paltaroko katekizmėlio ribose.

Atvirumas, kuriam kvietė kultūros ir mokslo žmonės Jonas Paulius II, nėra tik abipusė pagarba, ne savotiškas akademikų atlaidumas ar nuolaida religinei tradicijai bei Šv. Petro įpėdiniui, prabylančiam nemokslinėmis kategorijomis. Pirmiausia – tai pastanga išgirsti, kaip šiandien artėjama prie tikėjimo slėpinio, su visu rimtumu priimti universitetus sukūrusios mąstymo terpės naujausius ir brandžiausius vaisius. O bene svarbiausia – nuolat grįžti prie visai paprastos išvalgos: mokslo pažanga ir gyvenimo modernėjimas nė per plauką neleidžia pasistūmėti iš esmės sprendžiant kančios, mirties ir blogio klausimus, nesumažino žmogaus sutrikimo, pasimetimo, vienišumo jų akivaizdoje. Prieš gyvenimo prasmės problemą asmuo toks pat nuogas ir bejėgis kaip Platono, šv. Tomo Akviniečio ar Immanuelio Kanto laikais. Galima užsimiršti atliekant eksperimentus ar kapstantis po rankraščius, dėliojant imantrias žodžių sekas ar puolant į viešosios galios dvikovas, gamtos prieglobsty ar mylimo žmogaus glėby, tačiau būdraujanti sąmonė anksčiau ar vėliau sugražina į akistatą su egzistenciniu nerimu. Todėl mes prieš pačius save, savo studentus, savo šeimas, savo tėvynę esame atsakingi, „kad protui nebūtų užtveriamas kelias, vedąs paslapties link“. Atsakingi, kad palaimintojo Jono Pauliaus II „Nebijokite!“ nuolat aidėtų tarp šių sienų. ❧

DIENORAŠTIS

Audrė Bičiūnaitė

Rugpjūčio 7 d. Paprastai rytmečius leidžiu namuose siurbčiodama kavą ir morališkai ruošdamasi dienos darbams, bet šiandien tenka keltis neįprastai anksti ir traukti miesto link, į kovą su statybininkais naujai remontuojamame bute. Eidama į stotelę iš seno paprati- mo dairausi „mikriuko“, kol prisimenu, kad „mikriukų“ nebėra. Nebėra, ir, greičiausiai, niekada nebebus, nes plačiai žiniasklaidoje linksnuojama Vilniaus transpor- to reforma nenumato tokių trečiojo pasaulio išmisų kaip privačių vežėjų konkurencija su savivaldybės mo- nopolija. Užtat numatomi greitieji autobusai, kurie bus tokie modernūs ir lėks miesto gatvėmis taip greitai, kad sostinės gyventojai nespės nė pagalvoti, kad „prie mik- riuko“ buvo geriau.

Atvažiuoja, šįkart, senukas Karosas. Gera žinia ta, kad gyventojams „greitieji“ akivaizdžiai patinka, ar bent jau patinka labiau nei įprastas viešasis transportas: auto- busas pilnutėlis, nors jau dešimta ryto, ir didieji kelei- vių srautai tokiu metu paprastai būna išsiskirstę. Blo- goji žinia seka iš pirmosios: autobusas pilnutėlis, todėl bandymas įlipti, pažymėti e-bilietą ir rasti vietą, kurioje būtų galima stovėti ne ant vienos kojos, o ant abiejų, sukelia keblumą. Užtat viena ausim nugirstu smagų pokalbį tarp dviejų garbaus amžiaus tetulių, bedžiū- gaujančių, kad štai buvę išdidūs ponai ir ponios dabar nebesimaivo ir sėda į tą patį autobusą „su visais“. Tie- sa, vėliau prisimenama, kad „mikriukai“ nebevažiuoja ne tik į miesto centrą, bet ir į kolektyvinius sodus bei šalimais esančias kapinaites. Abi tetos mažliai prityla. Tuo tarpu „greitasis“, kad ir spjaudydamosis dūmais, važiuoja tarsi ir pakankamai narsiai, bet artėjant prie kelionės tikslo supranta, kad teks pasirinkti: išlipti puse stotelės per arti ar puse stotelės toliau nei reikia. „Greitasis“, keleivi mielas, tai tau ne prisitaikėlis „mik- riukas“. „Greitasis“ išlaiko autobusiškąjį orumą ir bet kur pakelėje nestoja. Gal ir gerai: autobusas didelis, ne- rangus, ir kol jis, vargšiukas, puškėdamas ir cypdamas stabdžiais pagaliau stabteli prie sankryžos, šviesoforo signalas pasikeičia ir nebelieka net teorinės galimybės išleisti keleivį. Taip pat dėl paties didumo „greitajam“ nė pro kur nepavyktų pagal pageidavimą išlaipinti ke- leivių pasinaudojant priešais sankryžą esančiu gatvės išplatėjimu, kuriuo kitados, seniai seniai, kai žemėje

dar viešpatavo kapitalizmo chaosas, sėkmingai naudo- josi piktasis „mikriukas“.

Sarkazmas – nevalinga reakcija į nevirtį keliančią si- tuaciją. „Mikriukas“ man, ilgametei miegamųjų rajonų gyventojai, buvo tapęs neatsiejama kasdienybės dalimi. Dar ankstyvoje paauglystėje 15-asis „mikriukas“, kur- suodavęs maršrutu Santariškės–Oro uostas, buvo kone vienintelis būdas pasiekti muzikos mokyklą per protu suvokiamą laiko tarpą ir be n+k persėdimų. Gyvenau Baltupiuose, o minėtoji įstaiga, tuomet – Vilniaus 4-oji muzikos mokykla, dabar gavusi Algirdo vardą – įsikū- rusi Naujamiestyje. „Mikriuku“ ją pasiekdavau per dvi- dešimt minučių, o analogiška kelionė miesto autobusais užtrukdavo mažiausiai keturiasdešimt. Sutaupytas laikas anuomet leisdavo ramiai namuose papietauti, užuot iškart po pamokų sėdus į autobusą su sumuštinio rankoje. „Mikriuko“ bilietas tuo metu kainavo 1,5 arba 2 litus; pirmyn-atgal – visus 4. Kas prisimena lito vertę kokiais 1998 m., supras, kokie pinigai tai buvo tuomet- niam dvylikamečiui. Ir vis dėlto, jau tada, užuot pirkusi saldumynus, rinkausi pirkti laiką. Savo laiką, už kurį iki šiol nerandu nieko vertingesnio. Taip, tuometiniai „mikriukai“ buvo seni ir negražūs, bet man, o ir tūks- tančiams kitų Vilniaus gyventojų, buvo ir yra svarbiau keliauti ne elegantiškai, o greitai.

Šis argumentas, deja, atsimuša į arogantiškos retorikos sieną, supančią Vilniaus miesto savivaldybės pastatus. Mane visada linksmo savivaldybės komentatoriai, kurie, patys gyvendami kur nors Konstitucijos pros- pekte, jausdavo turį teisę moralizuoti likusius 90% Vil- niaus gyventojų, kuriems į miesto centrą tenka važiuoti iš Fabijoniškių, Santariškių ar Šeškinės. Kalbu ne apie Vilniaus priemiesčių, kuriuose per pastarąjį dešimtme- tį pridygo tūkstančiai pilis imituojančių namų su basei- nais ir sodais, triskart didesniais nei mano tėvų butas, bet pritrūko pinigų gatvėms išasfaltuoti ir šaligatviams nutiesti, gyventojus. Ne, teisingų gyvenimo nuostatų uoliai ir su užsidegimu nuolat mokomi būtent statis- tiniai „viduriniojos klasės“ vilniečiai, kasryt į darbo vietą puškuojantys iš savo dviejų kambarių buto kur nors Pašilaičių gale; moksleiviai, tokie kaip aš prieš penkiolika metų, kurie, vos besilaikantys ant kojų po aštuonių pamokų, piešimo būrelio ir stalo teniso treni-

ruotės, su kuprine, didesne už juos pačius, labiau už viską nori kuo greičiau atsidurti namuose, o ne stumdytis minioje papildomas dešimt, penkiolika ar dar daugiau minučių tam, kad įgyvendintų miesto mero modernaus transporto viziją.

Savivaldybės atstovai tuo tarpu teigia, kad visas dėl transporto pertvarkos kilęs nepasitenkinimas – tai tik bukas išankstinis nusistatymas, tautiečių lepumas ir nenoras keisti savo įpročių. „Europoje jau seniai taip“, – ūbauja valdininkai. Europoje? Turbūt čia kalbame ne apie Londoną ar Paryžių, kuriuose veikia didžiulis metro tinklas, ir bet koks palyginimas su mūsų sostine netenka prasmės. Turbūt ir ne apie nykštukinius miestelius kur nors Austrijos Alpėse, kur transporto srauto problemų nėra labiausiai dėl to, kad beveik nėra paties transporto. Panašu, kad Europa šiame kontekste reiškia Vilniaus dydžio miestus „kažkur Vakaruose“. Kadangi yra tekę pačiai tokiam mieste pagyventi, Vilniaus savivaldybės noras į juos lygiuotis kelia nerimą šypsena, ypač prisimenant minėto miesto autobusus, kurie, stotelėje praleidę dvi tris minutes (nes visi ke-

Greitasis keleivių pervežimas. Vilnius. 2013. Autorės nuotr.

leiviai civilizuotai lipa pro priekines duris ir perka bilietą iš vairuotojo), pavažiuoja 300 metrų ir vėl sustoja. Stotelių daug, keleivių irgi nemažai, todėl autobusas, nepaisant visų jam numatytų papildomų juostų, juda vėžlio greičiu. Blogai, bet užtat visiems!

Rugpjūčio 10 d. Šiandien dar kartą skausmingai suprantu, kaip labai nemoku planuoti laiko Vilniuje be „mikriukų“. Draugas skrenda atgal į Angliją, taigi reikia jam paaiškinti, o ir pačiai išsiaiškinti, kaip pasiekti oro uostą be 15-ojo „mikriuko“ pagalbos. Taip, nuo namų iki Žaliojo tilto važiuoja vienas greitas autobusas, o po aštuonių minučių turi privažiuoti kitas, kuris ir nuveš iki oro uosto. Palyginus su senuoju 15-uju „mikriuku“, numatomas kelionės laikas pailgėja dvigubai. „Tiek to, – sakau, – nuvešiu tave automobiliu.“

Rugpjūčio 16 d. Vakar, geras penkiolika minučių tipebant Gedimino prospektu, galvoje užgimė mintis, kad gal gi visoje šioje transporto pertvarkos makalynėje bus ir lašas naudos: vieša, faktiškai visiems prieinama ir beveik nemokama dviračių nuomos paslauga. Ir pagaliau pasiryžtu išbandyti oranžinį dviratį. Pirmoji kliūtis – registracija. „Ne, pas mus negalima“, – apmaudžiai galva linguoja teta iš keleivių aptarnavimo punkto Kudirkos aikštėje. „Tik internetu.“

Internetu, tai internetu. Šis žinojimas nelabai gelbsti, nes dviračio reiktų jau dabar, bet ką padarysi. Pikčiau tai, kad ir prisijungus prie interneto nelabai kas paaiškėja. Ironiška, kad turėdama penkerių metų darbo patirtį duomenų paieškos ir analizės srityje niekaip negaliu rasti, ką ir kur čia registruoti. Suirzusi bandau įvairius paieškos variantus: ir „oranžinio dviračio registracija“, ir „kaip priregistruoti dviratį“, ir tiesiog „oranžiniai dviračiai, Vilnius“, bet pirmi dešimt rezultatų kaskart nukreipia į naujienų portalų straipsnius apie tai, kaip oranžiniai jau tuoj tuoj atkeliaus į Vilnių ir kaip džiūgaus miesto gyventojai bei svečiai, galėdami paprastai ir nebrangiai jais pasinaudoti. Fone mirguliuoja miesto vaizdai, oriai besišypsantis meras Artūras tamsiai mėlynu kostiumu bei jaunimo atstovai, žavūs ir drašūs kaip kaubojai iš kadais uždraustos *Marlboro* cigarečių reklamos. Man maklinėti interneto platybėse gana greitai pabosta, o ir laiko gaila, taigi pasiduodu ir skambinu draugui, kuris, žinau, šią paslaugą jau išbandė, taigi galės ir man paaiškinti. Aha, pasirodo, ieškoti reikia ne oranžinio to ar ano, bet „Cylocity Vilnius“, kas yra kiek ironiška, turint galvoje, kad Lietuvoje įstaigų pavadinimus galima registruoti tik valstybine kalba, o „Cylocity“, kaip ne kaip, Vilniaus miesto savivaldybės projektas.

Toliau, deja, viskas klojasi kone apmaudžiai sklandžiai, ir todėl baisulintai nuobodžiai. Sąžiningai suvedu visus asmens duomenis, sistema registraciją patvirti-

na, ir gaunu krūvą kodų, kuriuos reikės įvesti į terminalą dviračių nuomos punkte. Spjaunu į ekologiją ir puslapį atsispausdinu. Kodai veikia, dviratis, nors ir lėtokai, bet važiuoja, tik va tos ilgos kojos tai rimtai trukdo. Dviračio sėdynė pasikelia tiek, kiek valdžios numatyta, ir tampa akivaizdu, kad aš su savo išstypusiu karkasu nė pro kur neįsipaišau į statistinio piliečio normatyvus.

Rugpjūčio 29 d. Šiandien internetuose skaitau: savivaldybės įmonė „Vilniaus viešasis transportas“ paskelbė konkursą keleivių pervežimo paslaugoms pirkti. Cha! Ne jau bus sugražinti „mikriukai“? Skaitau toliau. Dalis maršrutų numatyti privatiems vežėjams, aha... Ir štai, esminė naujienos dalis – planuojama, kad konkurso laimėtojai teiktų paslaugas šiuose Vilniaus miesto maršrutuose: Zuikių gatvė, Grigaičiai, Parko gatvė, Dvarčionys, Salininkai, Miškiniai, Juodšiliai, Agrastų gatvė... Sarašas, reikia pripažinti, palieka išpūdį. Dalies išvardytų vietovių apskritai nežinau, kita dalis tarsi ir girdėta, bet akivaizdu, kad „mikriukai“ kursuos ne centrinėmis miesto gatvėmis, o arimais. Kaip ne kaip, Arimų gatvė numatyta viename iš planuojamų maršrutų. Suntriguota atsiverčiu žemėlapi ir sužinau, kad tai – Naujojoje Vilnioje. Vis šioks toks indėlis į bendrojo išsilavinimo katilą.

Rugpjūčio 31 d. Dažnai, pernelyg dažnai savaitės pabaiga man sutampa su pamąstymais apie viską, kas pasaulyje ne taip. Mąstau apie kvailybę, beribę ir tyrą. Užsispyrimą, tvirtą ir nenuginčijamą, paremtą atskiros analizės reikalaujančiu argumentu „o man taip atrodo“. Naivumą, tokį gilų ir beribį, nuo kurio tiesiog kraujas užverda... Draugai ir pažįstami paliudys, kad manasis polinkis piktintis kitų (ne)veiksmiais itin stiprus, gal tikrai kartais įgaunantis panašumo į ankstyvoje vaikystėje girdėtus tėčio rytinių naujienų komentarus, leidžiančius suprasti, kad, gavęs progą, pasauliui vadovautų kur kas geriau.

Bet, o vis tik. Kas nutiko sostinėje per pastarąjį mėnesį? Trumpas atsakymas veikiausiai būtų „nieko“. Žinoma, pokyčių būta, bet nė vienas iš jų nebuvo toks, kad išlaikytų masių dėmesį ilgiau nei kelias savaites. Taip, dalis vilniečių į darbą nuvažiuoja šiek tiek greičiau, kita dalis – šiek tiek lėčiau, bet ne taip lėtai, kad susidarytų terpė visuotiniam pasipiktinimui kilti. Troleibusų truputį mažiau, bet tik truputį; užtat miesto centre atsirado vieši dviračių nuomos punktai. Sprendimas išguiti iš miesto gatvių privačius vežėjus, tiesa, buvo gan aštrus,

bet apdairiai parinktas permainų laikas ir bent šioks toks sunaikintos paslaugos kompensavimas greitaisiais autobusais poveikį sušvelnino, o visuomenės reakciją nuslopino iki tylaus murmesio. Pastebiu šitai net savyje. Pirminis įniršis, buvęs toks aršus, ėmė ir išgaravo, palikęs tik lengvą susierzinimą. Apmaudu, nes savotiškai turbūt net mėgstu situacijas, kurios sukelia emocijų audrą mano komfortabiliam pasaulėly. O juk tąkart net peticiją internete užvedžiau iš to pasiutimo... Tiesa, vėliau pritrūko parako aną išplauti. Neveltui liaudis juokiasi iš to šuns, kuris ir kariaimas pripranta. Aš irgi juokiuosi. Ne iš šuns (kalbėkim atvirai – nėra čia jokio šuns), o iš savęs pačios, kuri, užuot protestavusi ir pilietišškai sprendusi miesto transporto problemas, tiesiog persėdo ant nudaužyto senuko dviračio. Bent jau kol dar šilta ir nelyja. ❧

Veikia ne itin, bet miestas – iškart modernesnis!
Vilnius. 2013. Autorės nuotr.

Europiečių ar tautų bei tautybių Europa?

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Prieš kokį dešimtmetį žymus Prancūzijos viešasis intelektualas ir medijos žvaigždė Bernardas-Henri Levy pasakė: „Europos didžiausias laimėjimas būtų sudaryti sąlygas kuo didesniai prancūzų skaičiui – tas pats galioja vokiečiams, italams ir ispanams – teigti: „Nebesu prancūzas, bet prancūzų kilmės europietis““. Panašios nuostatos gana plačiai paplitusios *bien pensant* gretose. Prieš kelerius metus istorikas Šarūnas Liekis prabilo panašiai, esą paneuropinė tapatybė yra „geidžiamybė, prie kurios turėtume eiti ir mes“.

Man nėra visiškai aišku, kokia logika, kokiais argumentais yra grindžiamas raginimas atsakyti ar nuvertinti tautinę tapatybę, ją iškeisti į kažkokią neva pažangesnę ar kilnesnę kolektyvinę tapatybę. Paskatos veikiausiai yra dorovinės, nors ir neartikuliuotos. Bet principas yra dorovinis tik tuo atveju, jei jis yra visuotinis, taigi galioja visiems žmonėms, esantiems toje pačioje padėtyje. Visuotinumą sietinas su nešališkumu, kitu dorovės skiriamuoju bruožu, o partikuliarizmas atsiduoda šališkumui. Kalbama apie dorovės pažangą, kai žmonės pradeda rūpintis ne tik savo šeimos ar genties, bet ir platesnės tautos, žmonijos reikalais. Susitapatindamas su kokia nors žmonių grupe, individas priima juos kaip savus, įtraukia į jam reikšmingų žmonių ratą. Visa tai gali skatinti įsitikinimą, kad juo kolektyvinė tapatybė talpesnė, juo ji aprėpia daugiau žmonių, juo ji doroviškai pranašesnė. Platesnė, labiau aprėpianti tapatybė tarsi rodo padidėjusį dorovinį jautrumą, tad ji yra pageidautina.

Kaip visada, reikalai nėra tokie paprastai. Ką galvojame apie tuos, kurie okupacijos metais sakė: nebesu lietu-

vis, kirgizas, estas..., bet lietuvių, kirgizų, estų... kilmės tarybinis pilietis/internacionalistas? Ar šiomis aplinkybėmis tautinės tapatybės atsiskyrimas, jos iškeitimas į talpesnę sovietinę būtų besąlygiškai sveikintinas? Manychiau, kad ne. Abejonių gali kelti asmens motyvai. Šiuo atveju paskata galėjo būti karjerizmas, pataikavimas, mėginimas įtikti valdžiai ir t. t. Svarbu ir su kuo tapatinamasi. SSRS buvo diktatūra, jei ne blogio imperija, tai didžiavimasis sovietine tapatybe, įsipareigojimas sovietinei sistemai nebūtų itin pagirtinas žingsnis, nors tapatinamasi su didesniu kolektyvu.

Daugiau ar plačiau nėra būtinau geriau, nes tas „daugiau“ dažnai nėra tas pats dalykas. Negalime teigti, kad rūpinimasis visomis jaučiančiomis būtybėmis yra savaime pranašesnis už rūpinimąsi vien žmonėmis. Neskubame iškeisti pagrindinio utilitarizmo principo, kad doroviškai teisingas yra tas elgesys, kuris suteikia daugiausia malonumo (laimės ar pasitenkinimo) didžiausiam žmonių skaičiui, į platesnį principą, tvirtinantį, kad teisingas tas elgesys, kuris suteikia daugiausia malonumo didžiausiam jaučiančių būtybių skaičiui. Nesame linkę sutapatinti žmones ir kitus gyvūnus, negalvojame, kad lygiai svarbu užtikrinti, jog šuo nejaustų skausmo kaip vaikas. Paprastai apgailestaujame sužinoję, kad ekscentriška senutė paliko dešimtis milijonų dolerių kačių, o ne vaikų prieglaudai. Bet nesame visiškai abejingi kitų gyvūnų likimui, nemanome, kad galime elgtis su jais kaip norime. Mes nepritartume šuns kankinimui, jei tai suteik-

tų didelį malonumą žmogui, net ir tuo atveju, kai niekas nieko nesužino apie jo sadistinius veiksmus, ir tad doroviniame pasekmių apskaičiavime jam suteikiamo malonumo neatsvertų kitų žmonių pasibjaurėjimas ir pyktis. Kiekvienu atveju nėra akivaizdu, kad kuo plačiau, tuo geriau.

Bernardas-Henri Levi gimė prancūzu, o daugumą šių tekstų skaitančiųjų – lietuviais. Tautinė tapatybė yra lyg likimo lemta duotybė, tai, kas nepriklauso nuo mūsų valios. Liberalizmas ir daugelis dorovinių teorijų ypatingos reikšmės teikia žmogaus autonomijai, jo gebėjimui rinktis ir kurti savo gyvenimą. Europietiškosios tapatybės pasirinkimas gali atrodyti šios laisvės ir autonomijos išraiška, duotą tapatybę iškeičiant į laisvai pasirinktą. Tokia regimybė nėra visiškai tiksli. Pirma, europietiškas yra tokia pat duotybė kaip ir lietuviškumas, europietiška tapatybė irgi paveldėta. Jei esi lietuvis ar prancūzas, esi ir europietis. Antra, žmogus gali atsakyti tautinės tapatybės arba jos netekti. Be įsipareigojimo ir pastangų ne taip lengva išlikti lietuviu užsienyje. Tai akivaizdžiai rodo išėivių vaikų likimas – praėjus vos keleriems metams, jiems sunku išstenėti kelis lietuviškus žodžius. Likti lietuviu – irgi pasirinkimas, kuris kai kuriomis aplinkybėmis gerokai sunkesnis, negu įsivaizduoti save esant

europiečiu, juolab kad ne labai aišku, ką reiškia skirti pirmenybę paneuropinei tapatybei, kokiais veiksmais ji išreiškiama, kaip ji įkūnijama, o ne vien deklaruojama.

Europinė tapatybė savaime neturi dorovinio ar dva-

sinio pranašumo. Jei išskirtinė reikšmė būtų teikiama tapatybės mastui, tai europinė tapatybė būtų kosmopolitizmo pavainikė – europiečiai sudaro tik mažą žmonijos dalį. Būtų galima priekaištauti, kad tenkinamasi pusinėmis priemonėmis, užuot siekus susitapatinti su visa žmonija. Bet tai, kad europinės tapatybės pranašumas nėra užtikrintas konceptualiai ar *a priori* nereikia, kad ji nėra faktiškai pranašesnė. Gal tie žmonės, kurie sau priskiria europinę tapatybę ir jai teikia pirmenybę, iš tiesų doriau gyvena už tuos, kurie tenkinasi užsisklęsdami savo tautoje ir jos atavistinėje pasaulėžiūroje. Galima dviem būdais mėginti patvirtinti tokį teiginį. Pirmas būdas – įrodyti, jog išsipareigojimas tautai kenkia žmogaus doroviniam jautrumui, kaip nors skatina jį labiau už kitus pažeisti ar nepaisyti dorovės taisyklių. Antras būdas – parodyti, kad „europiečiai“ yra doresni ir kad jų dorovines nuostatas veikia jų europietiška savi-prata. Ir vienas, ir kitas siekis yra beveik neįmanoma misija.

Nesunku išvardyti nacionalizmo vardu įvykdytus nusikaltimus. Bet taip pat lengva išvardyti pasibaisėtinus veiksmus, kuriuos vykdė pilietinės valstybės, imperijos ar patriotai. Nors netrūksta aiškinančių, kad nacionalizmas išskirtinai atsakingas už didžiausius barbariškumo proveržius, jų aiškinimai nelabai įtikina, prisiminus, jog vyraujanti Stalino, Mao Zedongo, ir Pol Poto valstybių ideologija buvo pilietinė ir kosmopolitinė.

Besikuriančių naujoviškų politinių vienetų šalininkai turi polinkį rožinėmis spalvomis piešti savo naujųjį darinį, jam numatyti itin šviesią ateitį, išvelgti naujo, kitokio, geresnio žmogaus užuomazgas. Šitoks mesianizmas stipriai reiškėsi pirmosiomis JAV dienomis, kai daugelis gyventojų savo šalį laikė „miestu ant kalvos“, spindinčiu pavyzdžiu visiems, kaip galima laisvai gyventi be karalių, bajorų ir kitų engėjų bei kurti naują žmogų. Nebuvo leista vergijos klestėjimui ir čiabuvių indėnų naikinimui drumsti šį save glostantį

įvaizdį. Panaši arogancija nesvetima ir nūdienos europiečiams, kurie įsitikinę, kad Europos vertybės esančios pranašesnės už musulmonų fanatizmą, rusų homofobiją, amerikiečių laukinių kapitalizmą ir pomėgį griebtis smurto, o europietišku vertybių išsąmoninimas praturtina nacionalines tapatybes, suteikia joms aukštesnį lygmenį.

Apstu europiečių pasitenkinimo savimi pavyzdžių. 2003 m. gegužės pabaigoje filosofai Jürgenas Habermasas ir Jacquesas Derrida paskelbė straipsnį, kuriame teigiama, jog Europa gali tapti atsvara beširdei JAV. Europoje vystosi „pokarinis europietiškas mentalitetas“, kurį ženklina religijos perkėlimas į privačią sferą, didesnis jautrumas asmens orumo pažeidimams, polinkis kovoti dėl didesnio socialinio teisingumo. Straipsnis buvo paskelbtas praėjus dešimt dienų nuo JAV karo su Iraku pradžios, tad įsiau drinę autoriai gana kovingai dėstė savo mintis. Bet kiti įtakingi europiečiai gieda ditirambus Europai ramesniais laikais. Pernai išleistame manifeste „Už Europą“ Vokietijos žaliasis ir 1968 m. maištininkas Danielis Cohn-Benditas ir ilgalaikis Belgijos ministras pirmininkas Guy'us Verhofstadtas teigia, kad tik Europa gali išspręsti globalizacijos, klimato kaitos ir socialinio neteisingumo problemas, kad jos pavyzdys įkvėpė kitus žemynus žengti regioninio bendradarbiavimo keliu.

Visi minėti autoriai yra pasišventę europiečiai, kurie palaiko paneuropinį projektą, veikiausiai ir europinę tapatybę. Net jei priimame kaip tikrą pinigą Europai skirtas panegirikas, reikia klausti, iš kur kilo šios vertybės, kas jas skatino ir puoselėjo. Šaknis rasime atskirose Europos valstybėse, jų žmonių tradicijose. Socialinės gerovės valstybės pirmieji daigai išdygo Bismarcko Vokietijoje, socialiniam teisingumui ypatingą reikšmę skiria Šiaurės šalys, nors jos neskubėjo tapti ES narėmis. Labiau pacifistinės nuotikos, polinkis skeptiškai vertinti karinę galią užsienio politikoje irgi rado derlingą žemę šiose šalyse. ES nėra Euro-

pos vienybės idėjos versmė, o jos vaisius. ES ištakas rasime Prancūzijos, Vokietijos ir kaimyninių šalių krikščionių demokratų gretose. Kontrastas tarp universalių ir tautinių vertybių yra dirbtinis, nes universalios vertybės dažnai yra ir tautinės vertybės.

ES, kaip ir Europos vienybės idėja bei paneuropinė tapatybė, tebėra nauji reiškiniai, tad negalima iš jų per daug tikėtis. Suprantu, kad europietiškos tapatybės negalima sutapatinti su ES, manyti, kad tai vienintelis jos įkūnijimo laukas. Vis dėlto ES institucinis išikūnijimas yra nuviliantis. Sunku tarti gerą žodį apie Europos Komisiją ar Europos Parlamentą. Verta pastebėti, kad Verhofstadtas ir panašūs ponacionalinės Europos šaukliai linke pro pirštus žiūrėti į akivaizdų ES demokratijos deficitą, nors apskritai itin pabrėžia demokratijos reikšmę.

Nenoriu teigti, kad paneuropinė tapatybė yra vengtina blygybė, bet tik kad iki šiol jos pranašumai yra labiau menami negu tikri, ateities viltis, o ne dabarties tikrovė. Jos šalininkai turi neginčytiną teisę skelbti jos privalumus bei siekti konvertitų. Tautinės tradicijos irgi nėra nepriekaištingos, bet jas galima keisti ir tobulinti, o ne tik skubiai išmesti į istorijos šiukšlyną. Antipatija tautoms sunkiai dera su vis stiprėjančiu įsitikinimu, kad reikia pripažinti žmonių skirtybę, leisti jiems ją išreikšti ir ja didžiuotis, kai atkakliai ginamos religinių, etninių, seksualinių ir kitų mažumų teisės gyventi kaip jie nori. Daugeliui tautinė tapatybė ir tradicijos tenkina gilius psichologinius poreikius, yra pasididžiavimo šaltinis, suteikia gyvenimui prasmę. Jei laisvių ir lygių žmonių bendravimas kuriant bendrą gyvenimą yra vienas demokratijos idealų, tai nematau pagrindo manyti, kad laisvų ir lygių tautų bendravimas negali suvaidinti panašaus vaidmens tarptautiniame gyvenime, juolab kai ES nustato bendradarbiavimo parametrus. Tautų ir tautybių Europa yra patraukli ateities vizija, o „europietiška“, nutautinta Europa – neaiškus mirazas. ❧

POLITIKOS BRĖKŠMA II: DRAUGE PRIEŠAIS

Vilius Bartninkas

Dalykai pakaitomis mainosi ir vėl rymo – mainosi kas kartą, kai draugystė (ἔφιλία) iš daugio sukuria vienį arba kai priešystė (to neikos) iš vienio sukuria daugį, o rymo protarpiais.

Aristotelis, dėstantis Empedoklį (*Fizika*, 250b27–29)¹

PAVYZDYS

V a. pr. Kr. datuojamoje taurėje regime gulintį strėlę sužeistą lankininką ir prikopusį jį tvarstantį jaunesnį karį. Šią porą atpažįstame iš įrašų ant taurės, jog vyresnysis esąs Patroklas, o jaunesnysis – Achilas. Tai seniausias išlikęs Achilo ir Patroklo atvaizdas, ir jei nebūtų išsaugota pasakojimų apie jūdviejų santykius, tai iš atvaizdo mažai tesužinotume apie tų santykių prigimtį. Vienintelis atvaizde sustingęs yra pagalbos veiksmas. Žinoma, iš šio veiksmo, veikėjų išvaizdos, galime išskaičiuoti visos veiksmų sekos kontūrus. Praeityje jie kariau, būta priešo, jie priklauso tai pačiai pusei, yra netoli vienas kito, vieno ranką pervėrus strėlei kitas suspėja pirmas ateiti į pagalbą, vėliau jie kelsis nuo žemės, kažin ką siekdami nuveikti, kaip nors tęsis kova su priešu. Tačiau iš esmės iš tokio atvaizdo negalime pasakyti ko nors daugiau, nei kalba veiksmo *dabar*, kuris matomas

Šis tekstas yra tęstinio sumanymo antroji dalis, kurioje autorius tiria politikos užuomazgas (pirmoji dalis pasirodė *NŽ-A*, 2011, Nr. 8). Kaip ir anuomet, taip ir dabar autoriui rūpi atlikti pamatinių politikos būsenų, reiškinių, sąvokų archeologiją, išvysti kontekstus ir pasakojimus, kuriuose minėti dalykai funkcionuoja, išryškinti jų struktūrą. Pirmoji dalis buvo skirta apžvelgti patirčių slenksčių, kurį žmonės turėjo peržengti iš iki-politikos į politiką. Autoriui nepavyko tiksliai įvardyti šio slenksčio, kadangi šioje straipsnių serijoje turime reikalą su ypatingu laiko momentu – brėkšma. Tai akimirka, kai naktis dar dengia žemę, bet pirmųjų saulės spindulių pakanka išvysti pasaulio kontūrus. Tai regėjimo pradžios akimirka, regėjimo, kurio nepakanka aiškiai atskirti dalykus, bet užtenka stengiantis įvardyti matomą pasaulį. Šiuo straipsniu mėginama tikslinti šį tą, kas praleista pirmajame, konkrečiai – pirmąjį atmenamąjį politinį santykį. Šis atsiminimas, kaip ir visi kiti, mus pasiekė mitų pavidalu bei vėlesnėmis jų literatūrinėmis, poetinėmis ir filosofinėmis racionalizacijomis. Pastarosios riboja autorių bandant atkurti atsiminimą. Vis dėlto šios ribos tėra viskas, kas mums liko, bandant sugrįžti.

taurėje. Jis tepasako, jog ištikus nelaimei, susilaukiama pagalbos.

Tradicija apie Achilo ir Patroklo santykius yra perteikusi kur kas daugiau nei regime taurės atvaizde. Įsivaizduodami palaimingą, tikrą, išbaigtą draugystę, Teokritas, Bijonas iš Smirnos, Plutarchas pirmiausia mini būtent Achilo ir Patroklo ryšius (Teok. *Isimylėlių idilė*, 34; Bij. *Fragmentai*, 12.5–6; Plut. *Apie gausybę draugų*, 93e6). Anot tradicijos, šiedu esantys vieni pavyzdinių draugų, šalia Tesėjo ir Peiritojo, Oresto ir Pilado, Harmodijaus ir Aristogeitono. Jų draugystės pavyzdinumas kyla iš didžiulio atsidavimo vienas kitam, kuris Achilo ir Patroklo atveju atsiskleidė per Trojos karą. Tai nutinka Agamemnonui, vyriausiajam achajų karaliui, pažeminus Achilą ir pastarajam kartu su Patroklu atsitraukus nuo karinių veiksmų. Tačiau išsiveidę draugai neranda ramybės, Achilas vis prisimena šlovę, pelnytą kovose, o Patroklas liūdi nusiminusio draugo. Achajų karaliams sekasi ne ką geriau, jų kariniai reikalai eina prastyn. Jie bando susigrąžinti Achilą, ir tai jiems pavyksta netiesiogiai. Patroklas, viena vertus, sugraudintas kenčiančių karalių, o kartu trokšdamas atkurti draugo šlovę, nusprendžia persirengti Achilo šarvais, pasirodyti mūšyje ir taip įkvėpti achajus kovai su trojėnais. Tačiau žygis nenusiseka ir Patroklas krenta nuo trojėnų vado Hektoro rankos. Achilui plyšta širdis. Jį kamuoja sielvartas, itūžis ir keršto troškimas.

¹ Skaitant epigrafą lygiagrečiai su Carlo Schmitto *Politiškumo samprata* (1927), nenorom atrodo, kad Schmitto kūrinyje esama šio to empedokliško. Veikale siūloma draugo ir priešo skirtis esą yra universali, neišardoma, kone ontologinė. Šiuo požiūriu, gal kiek netiksliai ar ironiškai, ji primena Empedoklio mąstymą, anot kurio draugystė ir priešystė esančios visatos varomosios jėgos. Schmitto (o gal Empedoklio?) pretenzija į skirties universalumą ir neišardomumą yra teiginys, kuris ir bus turimas omeny, nagrinėjant draugystės pradžią, struktūrą, kontekstus. Šio teksto pirmieji pavidalai radosi darbuose, kuriuos rašiau vadovaujamas Vytauto Ališausko, Alvydo Jokubaičio, Naglio Kardelio bei Nijolės Radavičienės. Esu jiems dėkingas už galimybę dirbti kartu.

Visos kitos citatos yra verstos autoriaus, išskyrus šių kūrinių: Aristotelis, „Nikomacho etika“, in: Aristotelis, *Rinktiniai raštai*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1990, p. 61–273 (vertė Jonas Dumčius); Eschilas, „Orestėja“, in: *Antikinės tragedijos*, sudarė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga, 1988, p. 47–184 (vertė Jonas Dumčius); Homeras, *Iliada*, Vilnius: Vaga, 2007 (vertė Antanas Dambrauskas); Platonas, *Puota*, Vilnius: Aidai, 2000 (vertė Tatjana Alekniene); Platonas, *Valstybė*, Vilnius: Pradai, 2000 (vertė Jonas Dumčius).

Sykį jis išsižadėjo šlovės, matyt, dėl ilgesnio gyvenimo (Homeris, *Iliada* 9.401, 9.412–16; plg. *Odisėja* 11.489–491), kadangi pranašystė jam sakiusi, jog dėl šlovės jis turėsias paaukoti savo gyvybę (*Il.* 18.95–96, 20.408–10). Tačiau draugo atminimas jam tampa svarbiau už paties gyvybę. Achilas sugrižta kautis į achajų stovyklą ne dėl politinių priežasčių, ne dėl šlovės siekio, arba veikiau ne vien dėl to, bet dėl savo draugo. Galiausiai jis nužudo Hektora. Achilas žino, kas jo laukia. Vienas paskutiniųjų jo troškimų yra pasilaidoti šalia draugo (*Il.* 23.236–248; 23.83–84, 23.91–92).

Oresto ir Pilado draugystės metmenys yra panašūs. Jų draugystė tampa pavyzdinė išeidama į viešumą, į politiką. O politika, kaip įprasta graikų mituose, ganėtinai kruvina. Iš Trojos karo sugrižusį karalių Agamemnoną nužudo jo žmona Klitaimnestra bei brolis Egistas. Apie tai sužinojęs karaliaus sūnus Orestas, lydimas Pilado, atvyksta į Argą; padedami Oresto sesers Elektros jie surengia motinos ir dėdės žudynes. Tiesa, Orestas, nužudęs dėdę, ima dvejoti dėl motinos. Pagal Aischilo pasakojimą Oresto draugas Piladas tą akimirką ištaria vieninteliu žodžiu tragedijoje: „Jau užmiršai [...] ištikimybės priešaika, kurią davei? Gali visus užrūstint, tik jau ne dievus!“ (*Choëforos*, 900–2), taip įkalbėdamas svyruojantį draugą pribaihti ir motiną. Tačiau bėdos čia nesibaigia, nes dabar draugus ruošiasi persekioti patys argiečiai kartu su Agamemnono broliu Menelajumi. Dalykai gana sudėtingi: argiečiai nuteisia Orestą myriop, šis su draugu ketina užmušti dėdės Menelajo žmoną ir dukrą, tačiau laiku įsikišęs Apolonas juos sutaiko, greta to duodamas Menelajo dukterį į Oresto žmonas, bet ir čia reikalai neužsibaigia, nes Orestas dar turėsias bėgti į Atėnų teismą, o vėliau pavogti Skitijos taurams priklausančią Artemidės skulptūrą, idant būtų apvalytas nuo motinos nužudymo. Galiausiai viskas išsisprendžia apytikriai laimingai. Visų šių įvykių eigoje Piladas nesitraukia nuo Oresto, kartu prisiimdamas atsakomybę už nusikaltimus (Euripidas, *Orestas*, 1089), skatindamas imtis veiksmų prieš priešus (*Or.*, 1130–52), tardamas, jog jų vargai yra bendri ir jis pasiruošęs suteikti pagalbą (*Or.*, 735, 802–3).

Šiuose pasakojimuose matome jausmingus draugų santykius, rūpestį, pasiaukojimą, bendrus veiksmus ir išgyvenimus, gėdos baimę, kylančią iš galimo draugo nuvylio – visa tai, ką ir šiandien laikytume tikros draugystės bruožais. Tačiau esminė abiejų pavyzdinių draugysčių atrama yra nuolatinis pasiruošimas padėti. Šios pagalbos pavidalas, *pavyzdinis pavidalas*, nėra ūkinis ir kasdienis, ekonominis ar socialinis. Pirmiausia tai politinė pagalba. Ir tuomet aiškėja ne tik į ką ši pagalba yra nukreipta, bet ir nuo ko sauganti. Ji gina nuo priešų (*echtros*), politinio priešų (*polemios*). Jei asmeniniai priešai įmanomi dėl įvairių kasdienių ar ūkinių aplinkybių, tai politiniai priešai yra įmanomi tik turint draugų. Kitaip tariant, politinė kova su priešais nėra

savaime suprantama. Tik atsiradus draugams, tiems, kurie yra potencialiai gintini, atsiranda ir *polemioi*. Ir visgi, atrodo, ši kova turi dar kai ką nepriklausomo nuo draugų, kas lydi kovą, bet nėra skatinama gynybos jausmo. Ksenofontas rašo: „Manau, kad maloniausia iš visų yra atimti iš priešų [*polemiōn*] prieš jo valią“ (*Hieronas*, 1.34). O didžiausia priešų turima brangenybė yra jo gyvybė, todėl priešų pralaimėjimas, mirtis kečia didžiausią pasitenkinimą (*Il.* 17.538–9, 21.120–121, 22.330). Taigi Teognido žodžiais galime apibrėžti šiuose pasakojimuose esančią draugystės taisyklę: „Tekrenta ant manęs iš aukštybių didis, platus, varinis dangus, žemėj gimusių žmonių siaubas, jei aš nepadėsiu [*eparkesō*] tiems, kas yra mano draugai, ir nebūsiu priešams kančia ir didžiule nelaimė“ (*Eleginės poemos*, 1.869–72). Taip kuriasi vienas pirmųjų mums žinomų etinių imperatyvų, apibrėžiančių, kas yra teisinga. Teisingumas yra „pagalba draugams, kenkimas priešams“.

Nors šio teisingumo prigimtis pirmiausia yra politinė, tačiau jo pavidalas yra artimas ekonomikai. Teisingumas yra įgyvendinamas per savotiškus mainus. Pirmiausia tai lygiųjų reikalas, neprimenantis vėlesnių Romos patronų ir klientų santykių. Mainų metu patir-

Achilas tvarsto sužeistą Patroklą. V a. pr. Kr.
Antikinės vazos fragmentas

damas naudą (*kerdos*) iš draugo, jam įsiskolini ir turi gražinti suteiktą pagalbą atlyginimu (*charis*). Mokėjimas vyksta veiksmais ir darbais. Taip, matyt, ištinka viena pirmųjų žodžių ir veiksmų skyrybų: „tebūna vyras man draugas darbais, bet ne šnekomis“ (*El. poem.*, 979). Šnekos tedangsto ketinimus, kurie atsiskleidžia per veiksmus (121–122). Kadangi žodžiai yra nepatikimi, tik „įsitraukus į rimtą reikalą“ gali pažinti draugus

ir priešus (641–2). „Rimtas reikalas“ anuose pasakojimuose – karas ar valdžios dalybos – paprastai yra išimtinė būklė kasdieniame gyvenime. Todėl kasdienybėje draugystė tarsi lydima nežinojimo ir nepasitikėjimo dėl draugų tikrųjų ketinimų. Iš čia neįmanomas troškimas: „Jei tik būtų galima neapsigavus pažinti, kas yra tikras draugas, perkertant kiekvieno krūtinę, pažvelgiant į širdį, ir vėl ją užveriant“ (Atėnajas, *Puotaujantys moko-vai*, 15.50.29–30). Tai žodžiai iš užstalės eilių, rodantys, kaip giliai populiariojoje graikų etikoje įsigalėjo „teognidiška“ teisingumo samprata.

Tad nenuostabu, kad Sokratas, imdamasis *Valstybėje* svarstyti teisingumą, pirmiausia permašto pastarąją sampratą. Ji juk giliausiai ir populiariausiai išsiskynusi. Paklausęs Polemarcho, ką jis manęs apie teisingumą kaip skolų gražinimą, sulaukia atsako, „kad teisingumas – tai gražinimas kiekvienam to, kas jam pridera“ (332c2), draugams – tai, kas gera, o priešams – tai, kas bloga (332d10–11, e3–4). Šį apibrėžimą Sokratas imasi kvestionuoti klausdamas apie teisingumo *erdvėlaikį* – kada ir kur teisingumas įgyvendinamas. Sveikas protas sako, kad pavyzdinis teisingumas išpildomas kare. Sokratas abejoja. Nejau teisingumo nereikia taikos metu? Žinoma reikia, ir Polemarchas grįžta prie ekonominio teisingumo pobūdžio, jo svarbos sandoriuose ir piniginiuose reikaluose (333a12, b10). Tuomet Sokratas išveda, esą teisingumas tėra naudingas pasyviai, siekiant apsaugoti nuo skriaudų mainuose, bet ne aktyviai, siekiant dalykais tinkamai naudotis, ir šiaip jau „teisingumas nėra toks jau vertingas dalykas, jei jis būna naudingas tik tada, kai nesinaudojama daiktais“ (333e1–2). Tačiau Polemarchas toliau atkakliai laikosi, esą teisingumas funkcionuoja išimtinai draugų ir priešų terpėje. Sokratas tikslinasi, ar draugai laikytini gerais žmonėmis, o priešai – blogais. Polemarchui pritarus, Sokratas pastebi, kad mes esą dažnai apsigauiname, kas yra draugai, o kas priešai, ir todėl negalime būti tikri, kuomet atliekame teisingą veiksmą, o kuomet ne. Be to, kenkiant priešams, šie darosi dar blogesni ir neteisingesni. „O teisingieji teisingumu [gali] padaryti žmones neteisinges? [...] – Tai neįmanoma. [...] – Tai gi, jei kas sako, kad teisingai elgtis – tai kiekvienam atiduoti tai, kas pridera, ir jeigu jis tą atidavimą supranta taip, kad teisingas žmogus privalo daryti žalą priešams, o draugams tai, kas išeina jiems į naudą, tai [...] jis kalbėjo netiesą – juk mums paaiškėjo, kad niekada nėra teisinga kam nors daryti žalą“ (335c14–e5; plg. *Kleitofontas* 410a7–c4). Taip Sokratas atskleidžia „teognidiškos“ draugystės prieštarumą. Sakytume, jis apvalo aptartą draugystės modelį, panaikindamas vienas ir įvesdamas kitas normas. Tačiau tai neužveria kontekstų, kuriuose pirmiausia išvystame draugystę. O ją išvystame politinėje erdvėje, pagalbos veiksmuose susidūrus su priešu, regėdami pavyzdinių draugų poras.

MEILĖ

Pasilikime prie Sokrato. Savo tolimesniame svarstyme jis paliko draugystės temą nuošalyje ir neuždavė klausimo, kuris prašėsi aptariant geruosius draugus ir bloguosius priešus. Kas verčia vienus laikyti draugais, o kitus – priešais? Kodėl vieniems padedama, o kitiems kenkiama? Koks yra motyvas? Sugrįžkime į tą laiką, kai Achilas ir Patroklas pasitraukia iš Trojos karo. Po šio sprendimo draugų kasdienis gyvenimas pasiliko grynai asmeninėje, privačioje srityje, nepaisant to, kad jų stovykla yra šalia kitų achajų stovyklų, tarybos bei karo lauko. Taigi šalia viešosios erdvės. Viešosios erdvės šviesa prikausto *Iliados* pasakotojo dėmesį, ir iki pat IX knygos mes nežinome, ką veikia Achilas ir Patroklas. Privati erdvė skendi tamsoje. Vis dėlto Achilo ir Patroklo kasdienybė užfiksuojama *Iliadoje*. Tai vienas iš tų retų momentų epuose, kai mes galime akies krašteliu pamatyti intymų didvyrių gyvenimą. Tai nutinka tik vieną akimirka, kuomet viešoji erdvė netikėtai įsibrauna į privačiąją sferą. Foiniko, Odisejo ir Ajanto trijulė achajų karalių pasiunčiama derėtis su Achilu. Achilas ir Patroklas užklumpami: Achilas savo palapinėje grodamas kanklėmis apdainuoja žygius, šalia jo rymo Patroklas (9.185–91). Jie vieni vieni. Achilas keistai sutrinka, pamatęs achajus, pakviečia juos vidun ir prašo Patroklo svečiams patarnauti. Šie skuba savaip įtikinti Achilą – Odisejas viliodamas dovanomis, Foinikas pasakodamas pamokančią istoriją, Ajantas gaudindamas bičiuliškais jausmais – tačiau nepavykus, trijulė yra priversta pasitraukti. Paskutinė matoma palapinės scena yra ne mažiau intymesnė už pirmąją. Achilas eina miegoti su savo sugulove, o „priešingoj pusėj ilsėjos Patroklas, prie jojo prigludus / Buvo gražuostė Ifidė, kurią dovanojo Achilas“ (9.666–7). Toks bendras draugų gyvenimas yra šis tas daugiau nei vien prieš tai minėta pagalba. Tai kažkas, kas persmelkia draugystę. Patrokliui mirus, Achilas gailisi ne dėl prarasto pagalbininko, bet dėl dalies savęs, kurios nebesusigražins. Išgirdęs naujieną, pasakojama, jis buvo pervertas skausmo, „krito į dulkes“, „vis rovėsi ir draskėsi plaukus“, „baisiai raudavo“ (18.22–35). Achilo motinai paklausus, kas jam nutikę, jis atsako: „žuvo draugas mielasis (*philos hetairos*), didis Patroklas, kurį už visus labiau aš mylėjau, lygiai kaip savo gyvybę“ (18.80–82). Tokie jausmai nėra išgyvenami dėl sąjungininkų, naudingų partnerių. Patroklas Achilui yra jo „kitas aš“, brangesnis už mylimąsias ir gimines (19.321–6). Mus pasiekę mitai ir tragedijos sako, jog meilė yra draugystės priežastis.

Užduokime aristotelinį klausimą: ar meilė yra veikiančioji priežastis, įgalinanti draugystę, o draugystė – nuo meilės atskiras kūrinys? Kitaip tariant, ar draugystė yra kas nors kita nei meilė, ar jai tolygi? Rinktis pastarąją alternatyvą esama nemažo pagrindo. Bet tai

reikštų, kad draugystė prilygsta homoerotiniams santykiams. Achilas ne sykį kreipiasi į Patroklą kaip į mylimąjį („prieiki arčiau, bent akimirka mažą pabūkim vienas kito glėby ir graudingom raudom pasiguoskim“ (23.97–98)), „romantiškai“ įsivaizduoja jūdviejų ateitį („Dzeuse, [...] tik mudu gyvus palikęs, leiski vieniems išgriaut mums Trojos mūrus aukštuosius“ (16.97–100)). Panašiai vėlesnė tradicija linkusi suvokti kitus pavyzdinius draugus, pavyzdžiui, Orestą bei Piladą: „Laikydami dievą savo abipusių aistrų [*pathōn*] tarpininku, jie išplaukė drauge, tarsi tuo pačiu gyvenimo laivu. [...] Jie neribojo savo aistringos draugystės [*erōtikēn philian*] netgi Heladės sienomis, bet nuplaukė iki tolimų Skitijos kraštų, vienas – apsėstas, o kitas juo besirūpindamas. [...] Kai buvo nuspręsta, kad vienas pasilikęs bus nužudytas, o kitas pasirūpins į Mikėnus nunešti raštą, abu dėl vienas kito norėjo pasilikti, manydami, kad jie patys gyvuos kitam išliekant. Orestas, Piladą laikydamas tinkamesniu, atsisakė laiško, tapdamas greičiau mylinčiuoju [*erastēs*] nei mylimuoju [*erōmenou*]“ (Pseudolukijanas, *Mylimieji*, 47.5–27). Paskutiniai žodžiai ženklina svarbiausią šių draugų meilės akcentą. Vienas yra aktyvus mylimasis, o kitas pasyvus mylintysis. Jei draugystė prilygsta tokio pobūdžio meilei, tuomet ji neišvaduoja iš to, kas yra meilė. Ji nesukuria kokybiškai naujo santykio. Tuomet meilė ir draugystės yra tapačios. Tačiau kol kas nebūtina teigti, esą šie mitiniai draugai tebuvo mylimieji. Veikiau tai rodo, iš kokio santykio draugystės turėjo išaugti, kokį santykį pergalėti, o kartu – kokia trapi riba išliko tarp meilės ir draugystės, versdama ne vieną klasikinį autorių suvokti draugus kaip mylimuosius.

Sakykim, draugystė tebūnie meilė. Dar kiek pasekime šia mąstymo kryptimi tolyn, ten, kur ji savaime veda. Meilės aukštinimui skirtoje puotoje, įvykusioje tikriausiai apie 416 m. pr. Kr., Faidras su draugais dalijosi tokia politine svajone: „Jei galima būtų kaip nors sudaryti valstybę [*polin*] ar kariuomenę iš įsimylėjėlių [*erastōn*] ir mylimųjų [*paidikōn*], nerastų jie geresnio būdo jos tvarkyti, negu vengdami viso, kas gėdinga ir rungtniautų dėl garbės. O kaudamiesi vienoje gretoje tokie žmonės, kad ir nedaug jų būtų, nugalėtų kone visą žmoniją. Juk įsimylėjęs vyras mažiausiai norėtų, kad mylimasis, – geriau jau visi kiti, – pamatytų jį paliekant rikiuotę ar metant ginklą, – verčiau jau mirti!“ (*Puota*, 178e3–179a5). Kiek ši vizija liečia mylimuosius, ji tikriausiai teisingai nuspėja jų galimus veiksmus, sykį mylimieji pateksią į pavojų. Bet Faidras klysta manydamas, kad politika būtų bent kiek tvarkingesnė. Verta prisiminti vieną iš Atėnų demokratijos padavimų, kuris, visai galimas daiktas, ir įkvėpė Faidrą šiai svajonei. Tai pasakojimas apie Peisistratidų tironijos nuvertimą Atėnuose ir demokratijos atkūrimą.

Anot padavimo, po tirono Peisistrato mirties, valdžia perėjusi jo vyriausiajam sūnui Hiparchui, kuris, pikt-

naudžiaudamas galia, valdė miestą kartu su jaunesniu broliu Hipiju. Sykį Hiparchas išniekino Atėnų piliečio Harmodijo seserį, neleisdamas jai dalyvauti Panatėnų procesijose, kaltindamas ją nesant skaisčia. Sakoma, kad šis pažeminimas ir papročių išniekinimas perpildęs Harmodijaus ir jo draugo Aristogeitono kantrybę. Pasitaikius progai, jie nužudė tironą. Nors tironžudžiai taip pat buvo nužudyti, bet piliečiai, pertekę santvarkos blogybėmis, nebeleido likusiam broliui valdyti Atėnų ir sugrąžino demokratiją. Politinio pasakojimo herojai Atėnų bendruomeninėje atmintyje liko pavyzdiniais piliečiais, kurių draugystė ir meilė laisvei esą sugražinusi politinę tvarką. Padavimas, rodantis kaip vienmintystė, atsidaivismas idėjai ir stiprūs draugų ryšiai gali teigiamai veikti politikoje, gražus, jei tik jis būtų teisingas. Anot Tukidido ir Aristotelio, dalykai buvo ne visai tokie, kaip kalbėjo atėniečiai. Pirmiausia, ne Hiparchas buvo tironas, o Hipijas. Be to, būta ir kito tironžudystės preteksto. Nors Aristogeitonas buvo Harmodijo „mylėtojas [*erastēs*] ir jį turėjo“, pastarojo geidė ir Hiparchas (*Peloponeso karo istorija*, 6.54.2–3). Nepavykus įgyti mylimojo palankumo (*philias*) (*Atėniečių santvarka*, 18.2.3–4), Hiparchas nusprendė pažeminti Harmodiją. Tuo pat metu, nujausdami grėsmę, meilužiai sumanė nužudyti Hiparchą bei jo brolių. Likusi istorija sutampa su atėniečių padavimu – tirono brolių jiems pavyko nužudyti, o patį tironą nuvertė atėniečiai. Kaip ir visuose pasakojimuose iki šiol, taip ir šiame mes matome šaltinių nesutarimą dėl to, apie ką jie kalba – ar apie draugus, ar meilužius.

Dalis ginčo problemos glūdi pačioje graikų kalboje². Draugystė graikiškai yra *philia*. Šis daiktavardis yra išvestinis. Iš ko – iš veiksmazodžio *philein* ar būdvardžio *philos*? *Philein* paprastai verčiame veiksmazodžiais „mylėti“, „draugauti“. Jis leksikografiškai reiškia „stiprų patikimą“ (silpnesnį už aistringą meilę, *eros*), grupinę priklausomybę; taip pat polinkį į tam tikras veiklas, jų praktikavimą. Tokia plati reikšminė raiška leidžia veiksmazodžiu įvardyti skirtingiausias priklausomybes – nuo santykių su gerais pažįstamais, bendruomenės nariais iki tėvais, gerais draugais. *Philos* laukas platesnis. *Philos* gali būti pasyvus, *philoumenos*, paprastai verčiamas „mylimuoju“, kuris savo ruožtu gali reikšti nuo brangaus, mielos, mylimo asmens, veiklos iki branginamo daikto, tačiau ne įprasto daikto, o tokio, kuris primena brangų daikto savininką; abipusis, kuomet išreiškia simetrinius santykius, tai, ką mes vadiname draugais (esančiais drauge), kuomet jau pats žodis neleidžia kalbėti apie vienpusį santykį; aktyvus, *philōn*, verčiamas „mylinčiuoju“, išvedamas iš abipusių santykių. Lietuvių kalba yra dėkinga paaiškinti aktyvią

² Čia ir toliau remiuosi skaidria Davido Robinsono leksikografine analize: David B. Robinson, „Plato's Lysis: The Structural Problem“, in: *Illinois Classical Studies*, 1986, Nr. 11, p. 63–83.

prasmę: draugas yra tas, kuris draugauja, yra draugėje, esti šalia. Todėl tuose kontekstuose, kuriuose *philia* vartojama su *philein* arba *philoumenos*, mes kalbame apie mielus, meilūs, mylimus dalykus, vadinasi, apie meilę. Tačiau kai daiktavardis vartojamas kartu su abipusiu ar aktyviu *philos*, tai kalbame apie draugus. Paradoksas ištinka, kai vyrų meilės koncepcija formuluojama per aktyvų ir pasyvų santykį, tad įtraukiant meilės ir draugystės reikšminius laukus.

Kartą Sokratas yra svarstęs problemas, išskylančias draugystę apibrėžiant per aktyvų, pasyvų ar abipusį santykį (*Lisidas*, 211a3–213c9). Jo pokalbininkai yra du jauni draugai, Lisidas ir Meneksenas. Sokratas pokalbyje kreipiasi į Menekseną kaip draugystės žinovą, pabrėždamas, jog Meneksenas jau turi draugą, o Sokratas, nors „nuo pat vaikystės“ troškęs draugo (211d7–8), jo neturi. Sokratas klausia, kokį santykį reikia užmegzti, idant rastųsi draugystė – būti mylimu ar pačiam mylėti, o gal reikia abipusio santykio? Kitaip tariant, jo klausimas liečia meilės kryptį draugystėje. Meneksenas iš minėtų alternatyvų pirmiausia pasirenka aktyvią draugystę, reiškiančią, jog asmenys tampa draugais, jei tik vienas jų myli kitą. Tačiau Sokratas pastebi, jog nereikalaujant iš kito asmens aktyvios meilės, pastarasis gali ne tik nemylėti, bet dar ir nekęsti. Tad tuomet draugų porą sudarytų mylintysis ir nekenčiantysis, o tai yra paradoksas. Tas pats paradoksas nutinka formuluojant draugystę ir kitomis vienpusiškumo alternatyvomis. Vadinasi, vienpusės aktyvios meilės nepakanka, jog rastųsi draugystė.

Vienpusiam santykiui esant nepakankamam įgalinti draugystę, Sokratas pasiūlo abipusių santykių alternatyvą, teigiančią, jog abu asmenys turi vienas kitą mylėti, idant būtų draugai. Sokratas išsyk bando gana sofistiškai ją nuneigti. Jo motyvai nėra aiškūs, bet sofistiškumas tampa akivaizdus, pastebėjus kaip Sokratas daugiaprasmiškai vartoja sąvokas, kaip žaidžia apeliuodamas į autoritetą. Pirmiausia, anot Sokrato, jei reikalaujama abipusių santykių, tuomet neįmanoma draugauti su arkliais, šunimis ir vynu. Bet kodėl, klaustume Sokrato, apskritai reiktų su šiais daiktais draugauti? Sokratas neišreikštai implikuoja, kad mes mylime šiuos dalykus, vadinasi, su jais draugaujame. Tęsdamas vardijamą seriją, jis priduria, kad tuo atveju nesama ir „išminties mylėtojų, jei išmintis jų nemyli“ (212d7–8). Tai ne tik užgauna filosofuojančių jaunuolių, Menekseno ir Lisido, širdis, bet paslapčia sumenkina jiems vis labiau patinkančio Sokrato autoritetą. Nuo vieno autoriteto pereinama prie kito. Solonas, Atėnų demokratijos tėvas, taigi politinis vaikinių autoritetas, aiškiai prieštarauja abipusei draugystei: „Laimingas tasai, kuriam draugai yra vaikai ir arkliai neskelta kanopa, medžiokliniai šunys ir svetimšalis atvykėlis“ (212e3–4). Galiausiai pateikiamas pavyzdys, nukreiptas į vaikinių

patirtį. Sokratas sako, esą „ką tik gimę vaikai, kurie dar negali mylėti, bet jau gali nekęsti, [...] yra savo tėvų brangiausi draugai“ (212e8–213e3). Suglumintas Meneksenas pritaria Sokratui.

Sokrato svarstymas itin kritikuotinas. Viena kritikos dalis tenka apeliavimui į Sokrato ir Solono autoritetą – tai akivaizdžiai neleistinas *argumentum ad verecundiam*. Antra dalis paliečia lingvistinę draugystės problemą, apie kurią kalbėta prieš tai. Sokratas nepaliaujamai kaitalioja naudojamų *philein* ir *philos* reikšmes, sinonimiškai vartodamas daiktų mėgimą, mylėjimą, aktyvią draugystę ir abipusius santykius. Dar daugiau, jis, kritikuodamas abipusės draugystės modelį, kalba apie vienpusę aktyvią meilę daiktams, veikloms, vaikui, nors prieš tai jau buvo paneigęs tokį apibrėžimą kaip prieštarą. Tad vargu ar Sokratas išties ką nors paneigė. Tokios pačios nuomonės yra ir Aristotelis. Vienpusį santykį jis laiko primenančiu draugystę, bet neišbaigtu, kad rastųsi draugai. Tai veikia meilės santykis: „juk keista, jei tėvas būtų vaikui draugas [*philios*], nors jis jį myli [*philei*] ir yra jo mylimas [*phileitai*]“ (*Eudemo etika*, 1239a5-6). Aspazijus, *Etikų* komentatorius, aiškindamas Aristotelį sako, kad jis tėvų ir vaikų santykius „laikė ne draugyste [*philian*], bet mylėjimu [*philēsin*], mat draugystė esti tuose, kurie myli abipusiškai [*antiphilousin*]. Tačiau tėvų [meilę] vaikams kartu yra draugystės pėdsakas. Sakau „pėdsakas“, kadangi kartais sūnūs abipusiškai nemyli [tėvų]; tačiau tai labai primena draugystę, kadangi tėvai sūnums dėl jų pačių trokšta gerų dalykų“ (*Komentarai Nikomacho etikai* 180.2–5).

Iš to sprendžiant, Aristotelis neatlieka didžiulės mąstymo revoliucijos apibrėždamas draugystę kaip abipusius santykius. Jis atsisako Sokrato ieškomo apibrėžimo, kuris apimtų visas *philia*, *philein* ir *philos* reikšmes, ir tiesiog nesipriešina tam, kas sakoma graikų kalba, matydamas, kad tiksliai ją vartojant nėra pavojaus papulti į paradoksus. Priėmus abipusiškumą ir atsisakius erotinės meilės priemaišų, bendram draugų gyvenimui nebegresia redukcija į homoerotinius santykius: „ar panašiai kaip įsimylėjėliams [*erōsi*] yra maloniausia regėti vienas kitą – jie šitą pojūtį vertina labiau už visus kitus, nes per jį gimsta ir gyvuoja meilė [*erōtos*], – taip ir draugams [*philois*] yra mieliausia gyventi kartu? Juk draugystė – tai bendrumas. Kaip žmogus elgiasi pats su savimi, taip jis elgiasi ir su savo draugu. Tad kaip jam patinka jausti, kad jis yra, taip jam irgi patinka jausti, kad esama draugo, o to vyksmu tampa gyvenimas kartu. Ir kas yra tai, dėl ko kiekvienas esti, arba ką vertina, besirinkdamas gyventi, tuo dalyku tarp draugų trokštama užsiimti. Todėl vieni kartu geria, kiti kartu žaidžia kauliukais, kiti kartu mankštinaisi ir kartu medžioja arba kartu filosofuoja, visi leidžia dienas sykiu tuose dalykuose, kuriuos labiausiai brangina gyvenime. Mat norėdami gyventi kartu su draugais, jie daro ir dalijasi

tais dalykais, kurie, jų nuomone, padeda gyventi kartu“ (*Nikomacho etika*, 1171b29–1172a8)³. Tad antrame draugystės kontekstų rate matome draugystės vadavimąsi iš erotinių santykių, išipavidalinimą į abipusę meilę, suvedančią draugus bendram gyvenimui.

SKIRTINGO PANAŠĖJIMAS

Kuo remiasi bendras gyvenimas, bendros veiklos, abipusiškumas? Meilė yra geras atsakymas kalbant apie draugų porą. Tačiau draugams gausėjant, intymumas apmaš, meilė taps vis silpnesnė priežastis. Reikės tvirtesnio pagrindo, įgalinsiančio draugystės ribas išplėsti platesniam žmonių ratui. Sokratas savo kitu ėjimu žengia į tapatybės erdvę. Čia jis aptinka dvi bendros tapatybės kūrybos strategijas. Abipusiškumas gali kilti iš panašumo (*homoiotēs*) arba iš priešingumo (*enantiotēs*). Pirmuoju atveju, nagrinėdamas panašumą, Sokratas pasitelkia Homerą ir kosmologus, anot kurių „panašų dievas panašiam vis suranda“ (*Lisidas*, 214a6). Ši paslaptinga citata veda į vieną įdomiausių Sokrato politinių svarstymų. Sokratas klausia, kokiū būdu išlieka žmonių bendrijos, atsispirdamos nepastovumui ir permainingumui. O kartu, kas leidžia vadinti valstybę tapačia tam, kas ją sudaro – piliečiams. Atsakymu tampa siela: „Jo [žmogaus] sieloje surasime tas pačias rūšis (*eidē*), kaip ir valstybėje, todėl jį galėsime vadinti tais pačiais pavadinimais, kaip ir valstybę [...], juk jie [rūšys, *eidē*, idėjos, – V. B.] į valstybę yra patekę iš mūsų“ (*Valstybė*, 435b9–e3). Valstybė iš esmės yra tai, kas yra žmogaus siela, arba veikiau sielos, mat politika tevyksta žmonių daugyje. Tuomet kyla klausimas, kaip įvyksta daugelio sielų supanašėjimas. *Valstybės* V knyga yra skiriama plėtoti šiai minčiai. Čia Sokratas pateikia garsiąją trijų bangų teoriją, tris pokyčius, anot Sokrato, būtinus valstybės narių sugyvenimui: kolektyvinį moterų ir vyrų ugdymą, šeimų bendrumą ir karalių-filosofų valdymą. Šiandien V knygos skaitytojams šie siūlymai skamba kaip filosofinis pokštas arba, geriausiu atveju, nevykusi utopija. Toks požiūris yra teisėtas, jei tevertiname konkretų siūlomą politinį mechanizmą. Betgi kur kas svarbiau yra išryškinti Sokrato siūlomus principus ir tikslus. Jo tikslas yra sukurti bendriją, kurioje kiekvienas asmuo galėtų išpildyti geriausias savo galimybes ir gyventi santarvėje su aplinkiniais. Jo utopiniai atsakymai yra skirti gyvenamojo meto įprastiesiems politiniams prieštaravimams. Šie priešiško židiniai yra valdžia, privati nuosavybė, ydingas auklėjimas. Pastarasis yra svarbiausias. Tai, kas taip miglotai vadinta sielų panašėjimu, sielų auklėjimu, paprastesne kalba būtų tiesiog ugdymu (plg. *Istatymai*, 766a4–b1). Siela yra „aš“ tapatybės šerdis, todėl sėkmingas ugdymas

ne tik atskleidžia talentus, taigi ir būsimas asmeninės veiklos sritis, bet ir pratina dorybingai gyvensenai, o kartu įbendruomenina asmenį. Įbendruomeninimas vyksta per tuos dvasinio gyvenimo pavidalus, kurie lengviausiai tiesia tiltus tarp sielų – bendruosius praeities pasakojimus, literatūrą, kultūrinius kontekstus. Kaip ugdymas kuria piliečių, draugų panašumą, Aristotelis galbūt paaiškina tiksliau nei Sokratas. Tačiau mums svarbiau išsiaiškinti pačią kūrybos struktūrą. Pamėginime apibendrintai persakyti *Politikos* VIII knygą.

Kai „aš“ įeina į santykį su „tu“, jie yra skirtingi, nors ir ne taip radikaliai kaip tolimas „kitas“, kuris yra „jis“ santykyje su „aš“. Auklėjimo tikslas yra paversti „tu“, auklėjamąjį, panašiu į dorybingą „aš“, auklėtoją. Šiam procesui pavykus, „tu“ tampa panašus į „aš“ ir iš „aš-tu“ santykio atsiranda „aš-aš“ santykis, kuris dar kitaip vadinamas „mes“. „Mes“ fiksuojamas ne tik ugdymu, bet papročiais ir įstatymais, kurie taip pat yra dar viena iš „mes“ bendros dvasios raiškų. Kai tik atsiranda „mes“, užgimsta bendro arba politinio veikimo galimybė. Dabar „aš“ veiks ir sieks tikslų ne kartu su „tavimi“ ar „jumis“, bet su „mumis“, tad per santykį „aš–mes“. Tokiu atveju politiškumas yra išimtinai apibrėžiamas per draugystės santykį, per „aš–mes“, o ne „mes–jie“ santykį. Tapatybė kuriama ne per brėžiamą kontrastą su priešininku, kai „mes“ esame „mes“ todėl, kad nesame „jie“. Ji kuriama per tapatinimąsi ir panašėjimą su saviškiais: „mes“ esame „mes“ todėl, kad visi „jūs“ panašūs į „mane“ ir atvirkščiai – „aš“ į visus „jus“. Taigi pirmoji tapatybės strategija, panašumo kūryba, rūpinasi žmonių sąjunga ir santarve. Jos ramstis yra siela. Tai viena alternatyvos dalis.

Sokratas pastebi, kad esama kitos alternatyvos šiam įbendruomeninimo būdui, vadinamos priešingumu arba skirtingumu (*Lisidas*, 215e3–4). Ši alternatyva yra perspektyvi tuo, kad priešingieji gali būti naudingi vienas kitam dėl to, kad kiekvienas jų turi kai ką, ko neturi kitas, ko galimai stokoja. Toks teiginys, panašiai kaip trijų bangų utopija, yra motyvuotas V a. pr. Kr. graikų santvarkų problemomis. Dalykas tas, kad graikų politinė realybė buvo gana toli nuo to, kaip ją suprato politinis elitas ar politikos teoretikai. Sokratui paklausus Alkibiado, būsimo politikos virtuozo, ką jis ketinaš politikoje veikti, šis atsako, jog sieks taip veikti, patarinėti ir tvarkytis, kad „tarp jų [piliečių, – V. B.] vienas kitam gimtų draugystė ir nyktų neapykanta bei nesutarimai“ (*Alkibiadas I*, 126c1–3). Jo tikslas yra „santarvė“ (*homonoiān*), arba vienybė, panašumas. Alkibiado tikslai ganėtinai sutaria su to meto „mokslo“. Pavyzdžiui, Aristotelis taip apibrėžia politinę bendriją: valstybė yra lygių ir laisvų asmenų bendruomenė, suvienyta politinės draugystės, turinti santvarką ir siekianti gero gyvenimo bei laimės (*Politika* 1252a4–7, 1274b41, 1276b1–2, 1279a21, 1280a31–32, 1295b23–26, 1328a36–37). Šie idealai yra stipriai atitrūkę nuo to, ką aptinkame to pa-

³ Pataisytas Jono Dumčiaus vertimas.

ties Aristotelio *Politikos* knygoje, skirtose tirti demokratiją, oligarchiją, tironiją, bei nuo tos tikrovės, kuri atsiveria Tukidido *Peloponeso karo istorijoje*. Čia pirminė politinė tikrovė yra ne taika, nuo kurios prasideda panašiujų draugystė, o karas. Karo priežastis yra stokojamos ir trokšamos gėrybės, o konflikto eiga sudaro prielaidas sutarimui tarp skirtybių atsirasti. Thomo Hobbeso, moderniosios politinės minties tėvo, pateiktas mechanizmas čia tinka pailiuoti, kaip galima politiką suvokti vien per priešystės santykius, o draugystę laikyti išvestiniu ir priklausomu santykiu.

Hobbesas siūlo išivaizduoti būklę, kurioje dar nesama politikos, o tik vien paskiri žmonės. Šie asmenys dėl savo prigimties nėra autarkiški, bet nuolat stokojantys dalykų, todėl jų trokštantys. Jie siekia trokštamų objektų ir dėl jų įvyksta susidūrimas, konfliktas, kadangi gamtiniai išteklių riboti. Pirmas gamtoje atsiradęs santykis yra „aš–jis“, arba, esant daugiau konkurentų, „aš–jie“, o priešiško objektu tampa trokštamasis daiktas. Tačiau greitai pastebima, kad tikroji kliūtis ar konkurencijos objektas nėra daiktas. Pačia savimi gėrybė netrukdo jos įsigyti. Kliūtis yra priešininkas, tad būtent jį reikia pašalinti. Todėl teisingiau tarti, kad tikroju priešystės objektu tampa priešininko kūnas, jo gyvybė. Konkurencinė būklė suvoktina kaip „visų karas su visais“: tai nebūtinai realus konfliktavimas, „kautynės ar kovos veiksmas“, bet ir „aiškus nusiteikimas joms visą laiką“, kitaip tariant, antagonistinis santykis, polemiska dispozicija, priešiški ryšiai (*Leviatanas*, 1.13). Sielos įtampa didžiulė – viena vertus, jaučiamas nuolatinis nepasitenkinimas dėl troškinių stokos, kita vertus, pastoviai baiminamasi dėl savęs, suvokiant, jog priešiško objektu tapo paties asmens kūnas. Išties čia nutinka stebuklas, sakytume, pirmas politinis stebuklas (kaip išimtinė būklė), kai aistromis verdančioje sieloje užgimsta racionali mintis – siekti taikos. Taikos įgyvendinimui išmaštomas mechanizmas, valstybė, *Leviatanas*, kuris reguliuotų individų santykius ir užtikrintų jų saugumą. Saugumą reikės įsteigti susitariant dėl mechanizmo pobūdžio ir išipareigojant perduoti teises mechanizmui. Taip klostosi valstybės steigimas.

Iškyla nemažai klausimų ir paradoksų: kaip netikėtai aistringiems žmonėms nušvinta protas sumažinti savo troškimų apimtį ir siekti taikos? Kodėl šie, staiga racionalūs asmenys įsitikina, kad gali pasitikėti aplinkiniais – juk būdami racionalūs turėtų ne tik numatyti galimos valstybės apmatų, bet ir išvelgti *kolegų* prigimties ydingumą, trukdantį įsteigti valstybę? Ir kodėl jie renkasi kuklesnę padėtį – juk ši negali pažadėti absoliučios taikos, saugumo, o kartu reikalauja absoliutaus klusnumo, kuris, labai galimas daiktas, gali būti taip pat nepakenčiama padėtis kaip ir prigimtinė būklė? Galima atsakymo kryptis yra bendro priešo atsiradimas: gėdinga ir kankinanti mirtis. Vis dėlto bendro

priešo, mirties, priežastis yra priešininkas (grasinantis-gresiantis asmuo), todėl pozityvus tikslo formulavimas („saugotis mirties“) tedengia negatyvų tikslą („nukenksminti grėsmę“). Kiekvienam „aš“ priešui išlieka kiekvienas „jis“. Jei dalis priešininkų nepasitikės savo šansais nukenksminti kitus priešus, jei jie pastebės, jog visi iš esmės yra lygiaverčiai priešininkai, negalintys prognozuojamai paimti pergalės, jiems, matyt, gims mintis, kaip perkurti „žaidimo taisykles“. Tai būtų perėjimas iš galutinio nukenksminimo politikos (kovos iki mirties) į riboto nukenksminimo politiką. To praktinė išraiška yra ne siekis sunaikinti priešininko kūną, o jį riboti. Objektas išlieka tas pats – priešas kūnas, tačiau skiriasi antagonizmo intensyvumai. Jei priešai susitars suspenduoti nužudymo galimybę, tai paradoksaliu būdu tarp jų gims draugystė. Šie „mes“ išlieka priešais, tačiau juos vienija tai, kad jų konkurencija yra paremta ribojimu, o ne sunaikinimu. Valstybės tikslas tuomet yra taika ir saugumas, reguliuojant ir stabdant vidinius valstybės priešus bei nukenksminant išorinius priešus.

Tačiau problemos, slėgusios graikų oligarchijas, demokratijas ir tironijas nebuvo tokios radikalios kaip Hobbeso pateiktosios. Nebūta klausimų apie valstybės kūrybą iš nieko, apie gamtinių gėrybių dalybas, nemanyta, kad esama absoliutaus nesutaikomumo. Vidiniai santvarkų konfliktai kildavo dėl politinės gėrybės, valdžios, į kurią reikė pretenzijas įvairūs sambūriai – populistai, konservatyvūs žemvaldžiai, oligarchai. Jie jautė, kad anapus valstybės esantys priešai yra didesni nei vidiniai, o kartu ieškojo, kas racionali galėtų vienyti šias grupes, siekiančias savaip valdyti bendruomenę. Iš skirtumų išgaunama nauda buvo vienas jų atsakymų. Toks teiginys, Sokrato nuomone, yra netikęs: „Betgi Meneksenai“, – tariau, – „ar tai nėra keista? Negi tuoj pat šie visažiniai vyrai, ginčytojai, neužsipuls mūsų džiugiai ir nepaklaus, ar nesanti priešystė priešingiausia draugystei? Kaip jiems atsakysime? Ar nebūtina sutikti, kad jie sako tiesą? Tad tuomet ar jie tars, kad priešas yra draugo draugas, ar draugas yra priešas draugas? [...] [A]r teisingas yra neteisingo draugas, arba santūrus – pasileidusio, arba geras – blogo?“ Meneksenas pritaria, kad skirtingųjų draugystė būtų paradoksali (*Lisidas*, 216a4–b9). Šių grupių nevienijo nei idealusis panašumas, nei hobsiškas skirtumas. Tuomet kas dar? Platonas *Valstybėje*, o vėliau ir Aristotelis teigė, kad valstybes palaiko bendras sutarimas dėl to, kas yra teisinga ir gera (*Nikomacho etika*, 1131a27–29; *Politika*, 1280a23–25). Ir taip grįžtame į pradžią. Juk sutarimas dėl „teisingo ir gero“ yra dvasinė vienybė, kuriai išreikšti radome ir daugiau vardų. Šiaip ar taip, iškilus draugystės plėtros problemai, ne skirtingumas, o panašumas pasiūlo dvasios pavidalus, sukuriančius bendrą draugų tapatybę. Priešas tampa nereikalingas draugystės rasčiai ir išlikimui.

PAKELIUI GĖRIO LINK

Tai, „kas teisinga ir gera“, yra sulaukę įvairių vardų. Esame girdėję juos laikant žinojimu, prigimties išpildymu, dorybingu gyvenimu, malonumu, nauda, grožiu. Kiek tai galioja pačiam gėriui, kažin ar sugebėtume griežtai atsakyti į jo tapatybės klausimą. Galbūt kuklesnė užduotis būtų imtis kelio, kuriame reiktų permastyti mus pačius santykiyje su juo. Juk greta suvokimo, kas yra gėris, taip pat esama suvokimo kuriamo *santykio* su tuo, kas suvokiama. Tai atskleistų kryptį, kurlink gręžiamasi ieškant gėrio, bet ne paties gėrio vietą. Paprastai šią kryptį įvardijame iš epistemologinės perspektyvos. Esama mitologinio santykio su suvokiniu, be to, religinio, nuomonės, ideologinio, mokslinio žinojimo. Visi šie įvardijimai yra pamatuoti tiesos liniuote. Kreivas, neaiškus, netvirtas santykis su tuo, kas suvokiama, yra laikomas nuomone. Akį režiantis, aiškus, neperkertamas santykis šlovinamas žinojimo vardu. Šie vardai nėra nekalti, tai nėra vien fakto konstatavimas. Santykio įvardijimas su savim atsineša smerkimą arba garbinimą: gerai, kai esi tikras, blogai, kai tesivadovauji spėjimu. Vertinamasis matmuo sprendžiant apie santykį yra gana suprantamas, ypač kai suvokiantysis ne vien tik svarsto spekuliatyviai mąstymo erdvėje, bet ryžtasi mintis paversti veiksmais ir daiktais. Juk tai, kaip politikos dalyvis suvokia gėrį, turi lemtingų išdavų politiniam vyksmui, kreipiamam šių suvokimų. O aistringas santykis su savo įsitikinimu verčia kovoti dėl jo it dėl mylimojo, su visomis to keliamomis problemomis.

Taip vėl sugrįžtame prie pasakojimų apie mylimuosius, Harmodijų ir Aristogeitoną bei jų priešininkus Hiparchą ir Hipiją. Tik galbūt šįsyk reiktų pasakojimą perkurti taip, kad čia rastųsi vietos gėriui. Todėl įsivaizduokime, kad Atėnų tironas buvo ne Hipijas, o Hiparchas, ir kad šiaip jo būta visai neblogo vyro. O jei jau kalbame apie gerąjį tironą, tai, žinoma, jis turėjęs būti išmintingas, mylimas, globojantis menus, sportą, filosofiją. Todėl jis „pirmasis atgabeno Homero epus“ į Atėnus, rapsodų giedamus Panatėnų šventėje, bei pakvietęs išminčių, tokių kaip Simonidas, „padėk draugams, kenk priešams“ etikos skleidėjas, idant šie, besitrindami gatvėje darytų piliečius geresniais (*Hiparchas*, 228b6–c6⁴). Na, ir jeigu jis jau buvo toks išmintingas atsirinkti tinkamą poeziją ir filosofiją, tai, matyt, pats turėjo šiokią tokią nuomonę apie išmintį. Jis esą manė, kad senoji Delfų išmintis, siūlanti „pažinti save“ ar „nieko pernelyg“, yra ganėtinai atgyvenusi, o be to nesuvokiama neišsilavinusiems. Todėl siekdamas praturtinti piliečių kasdienybę, jis pastatęs Hermio skulptūrų gatvėse su jo išmąstytais filosofiniais

perlais – „eiki teisingai mąstydamas“, „neapgaudinėki draugo“ (*Hip.*, 229a4, b1) – idant piliečiai šviestųsi keliaudami savais reikalais. Švietimo programa sulaukusi nemenko pasisekimo, tironas pelnęs lavintojo vardą ir „atėniečiai gyveno tarsi karaliaujant Kronui“ (229b7), taigi aukso amžiuje. O toliau buvę maždaug taip: „apsišvietusių žmonių sakoma, kad jo mirtis ištiko ne dėl to, kuo tiki dauguma, kad sesuo buvo pažeminta nešdama krepšį – mat gi tai naivoka, – bet dėl to, kad Harmodijus tapo Aristogeitono vaikinu ir buvo jo auklėjamas. Taigi Aristogeitonas labai didžiavosi auklėdamas šį žmogų ir manė esąs Hiparcho varžovas [*antagōnistēs*]. Tuo pat metu pats Harmodijus įsimylėjo kažin kokį iš gražių ir kilmingų to laikmečio jaunuolių – jo vardą sakė, bet aš nepamenu – ir šis jaunuolis kurį laiką žavėjosi Harmodijumi ir Aristogeitonu kaip išminčiais, bet vėliau suartėjęs su Hiparchu, juos paniekino. Ir jie, prisikankinę dėl šios negarbės, taip Hiparchą ir nužudė“ (229b7–d7). Tokia platoniška Aristogeitono ir Harmodijaus romano versija, žinoma, pirmiausia ironizuoja Sokrato istoriją ir baigtį. Tiek Hiparcho, tiek Sokrato politinis skandalas įvyksta dėl jaunuolių ir jų lavinimo, o dramatišką istoriją pagimdo, kursto ir užbaigia išminties geismas (*epithumia*).

Geismas turi įvairius pavidalus – aistrą, meilę, draugystę. Geismas kyla iš stokos. Tačiau stokos nejaučia nei išbaigtasis, sau pakankamas, nieko daugiau nereikalingas; nei ydingas, radikaliai nuskurdęs, blogas. Taigi nei tobulas, nei jam priešingas. Stoka ištinka tarpiniam tarp gėrio ir blogio. To pavyzdinis atvejis yra filosofas. Anot Sokrato, „tie, kurie jau yra išmintingi, nebemyli išminties, nesvarbu, ar jie dievai, ar žmonės; nei anie myli išmintį, kurie yra tokie nežinantys, jog yra blogi, mat joks blogas ir neišmanėlis nemyli išminties. Tuomet belieka turintys šį blogą dalyką, nežinojimą, bet vis dar nesantys dėl jo nei kvaili, nei neišmanėliai, bet vis dar žinantys nežiną to, ko nežino. Tuomet dėl šios priežasties nei geri, nei blogi yra mylintys išmintį, o visi blogi, kaip ir geri, – nemyli išminties“ (*Lisidas*, 218a2–b3). Šių žodžių šviesoje paaiškėja tiek Aristogeitono, tiek Hiparcho padėtis. Laikydami save išminčiais, abu yra vedami aistros, kuriančios valdingą santykį su tuo, ką jie laiko gėriu. Jie trokšta gėrio, kuris jiems priklausytų, taptų jų nuosavybe (*Puota*, 204e4, 206a6–7). Jų įsitikinimą, jog gėrio nuosavybė yra įgyta, grindžia ne žinojimas, bet aplinkinių viešas pripažinimas. Svarbiausia šios pergalės išraiška yra mokinių patraukimas savon pusėn. Būtent mokinio figūra sukelia konfliktą tarp dviejų stovyklų. Galbūt dėl to santykis tarp mokinio ir mokytojo taip primena mylinčiojo ir mylimojo santykį su visomis iš to plaukiančiomis aistringomis išdavamis. Aristogeitono ir

⁴ Dėl *Hiparcho* autorystės esama ginčų. Esama rimto pagrindo manyti, jog tai ankstyvojoje Akademijoje radęsis kūriny. Tačiau Platono

korpuse esančio teksto autentiškumas šiuo atveju nėra esmiškai svarbus dėstomam argumentui.

Hiparcho aistra išminčiai daro juos neįgalius mylėti išmintį taip, kad pastaroji netaptų vien tik valdymo objektu, su kuriuo siekiama tapatintis kaip galios šaltiniu. Kitaip tariant, aistringas santykis su gėriu kliudo Aristoteitonui ir Hiparchui suvokti, kad tarp jų ir gėrio esama atstumo, kuris niekuomet nebus iki galo įveiktas ir kuris neleis galiausiai jiems pavirsti gėrio išikūnijimais.

Sokrato atpasakota Diotima moko, kad į gėrį ir negalima išikūnyti, tegalima jo siekiant gimdyti gėrio apraišką, dorybes mylimuosiuose (*Puota*, 212a2–7). Jis neužvaldomas, bet juo dalijamasi su kitais, su juo nesutapatinama, bet jis matomas, jis nėra šalia, bet jo link artėjama. Apskritai čia kalbama ir apie kelionės vertę bei iš jos patiriamą gėrį. Santykis su gėriu nėra aistringas, bet, sakytume, draugiškas, abipusis, kai įdėdamas į kelionę pastangų, patiri jos gėrį. Sokrata, žinoma, galima suprasti ir filosofinių užsiėmimų kontekste – apie filosofavimo kaip praktikos prigimtį, apie diskusijos vertę, apie tai, kurlink galiausiai ji veda, kokia jos riba. Galbūt todėl išminties meilę tiksliau dera vadinti draugyste su išmintimi. Juolab kad draugai filosofinėje kelionėje yra nepamainomi, tiesą sakant, be jų apskritai nesama filosofijos. Įdomu, jog Sokratas dialoge apie draugystę (*Lisidas*), pavadinęs gėrį „pirmuoju draugu“ (219c5–d5; 220b1–3), toliau nebedetalizuoja šio „draugo“ prigimties, pavidalo. Matyt, priežastis ta, kad tikslus gėrio vardas sunkiai ištariamas. Tuo tarpu vardas, kurį Sokratas pajėgia ištarti, yra gaunamas nuo to, su kuriuo šis gėris yra besidalijamas – draugu. Tarsi kelionė ar jos tikslas gautų vardą nuo keliauninko bendrakeleivio. Klostosi dviprasmiškumas: santykis su bendrakeleiviu yra toks pat kaip su kelione ir jos tikslu. Tad sugebėjęs ištarti tokį vardą, Sokratas išsyk atsigręžia nuo kelionės prie keleivio, tarsi pastarojo aptartis pajėgtų paaiškinti ir pačią kelionę. „Pirmojo draugo“ troškimas ištinka netiesiogiai, per santykį su artimu (*oikeios*) draugu, kuris yra artimas „arba dėl jo sielos, arba dėl tam tikro sielos būdo [*ēthos*], įpročio [*tropous*] arba pavidalo [*eidos*]“ (222a2–3). Ir vėl matome erdvės vaizdinį, kelionės kelią, kuriame artimiausias yra palydovas, bendrakeleivis, draugas, Oresto Piladas, lydintis į Skitiją. O galbūt nieko kito ir negalime pamatyti, klausdami apie gėrį, jei kelionės pabaiga nenumatoma. Svarbiau yra tai, kad draugystė klostosi kaip kelionė gėrio link.

APLINKYBĖS

Lisido kontekstas, draugystės apsvaistymo kontekstas galbūt vaizdžiausiai apibrėžia draugystės situaciją. Sokrato pokalbis su Meneksenu ir Lisidu nutinka kelionėje, jam einant „iš Akademijos tiesiai į Likėją, keliu palei išorinę miesto sienų pusę“ (203a1–2). Tai, kad kelionė vyksta pagal miesto, valstybės ribas, kad pokalbininkai yra prie pat to, ką pavadintume fizine politine

erdve, yra itin iškalbinga. Politinės erdvės aktualumas yra akivaizdus. Kalbant apie laiką, pokalbis įvyksta Hermajų, kelionių dievo šventės, metu, pertraukiant namų ūkio, privačios erdvės kasdienybę. Erdvėlaikis kuriasi politikos ir šventės kontekstuose. Toliau – kokie veiksmai ištinka situacijoje? Hipotalas, Lisido nemylimas gerbėjas, pakviečia Sokratą į pokalbį. Taigi prieš prasidedant pokalbiui apie draugystę ir pasirodant draugams, pirmiausia iškyla erotinės meilės pretenzijos užvaldyti savo aistros objektą. Sokratas pažada Hipotalui parodyti, kaip reikia vilioti vaikus, atskleisti, kaip jie yra nurungiami, tačiau besikalbėdamas su Lisidu jis persigalvoja. Tai įvyksta ypatingomis aplinkybėmis. Meneksenas pasitraukia iš pokalbio nueidamas aukoti ir palikdamas vieną Lisidą žodžių varžybose su Sokratu. Jie kovoja dėl to, kas yra draugystė, Lisidas ją gindamas, o Sokratas bandydamas atskleisti jo prieštaravimus. Lisidas, nors ir menkesnis pokalbininkas, neišduoda draugystės. Jis rungiasi su Sokratu tikėdamas, kad esama tikros draugystės, kad jo draugystė su Meneksenu yra tas paprastas jo gyvenimo įrodymas, besipriešinant visiems sofistiniams argumentų išvedžiojimams. Galbūt vienintelis Lisido trūkumas tėra nežinojimas, kur jo draugystė su Meneksenu veda. Todėl Lisidas pasiduoda Sokratui tik tuomet, kada šis pažada savo draugijos pagalba padėti Lisidui tapti geresniu žmogumi (210d1–7). Lisidui tai yra svarbu ne dėl jo paties. Jis, kartu su Meneksenu, buvo viešai pareiškęs, kad jų draugystė esanti paremta varžybomis dėl grožio, kilmės, spėtume, ir dėl dorybės (207c3–d2). Todėl Sokratas, sulaukęs Menekseno sugrįžimo, išsižada pažado Hipotalui ir imasi padėti šiems draugams suvokti, kas yra draugystė. Erotinė meilė yra išginta.

Toliau seka greitas ir intensyvus Sokrato, Lisido ir Menekseno svarstymas apie draugystę. Pokalbininkai tarsi šaudosi vienas į kitą klausimais ir atsakymais. Visas jų svarstymas šiame tekste nebuvo nagrinėtas. Tačiau pats šis tekstas yra kuriamas ta pačia logine struktūra, kurią pateikia dialogas: nuo meilės prie tapatybės, nuo tapatybės link tikslo, galiausiai prieinančios pačio proceso aptartį. Bet mes dar nebaigėme šios kelionės tapybos. Pokalbio pabaigoje Sokratas sakosi tapęs draugų poros, Menekseno ir Lisido, draugu. Mes nežinome, kaip ši svarstymo kelionė baigiasi po pokalbio, kadangi vaikinių prievaizdai pertraukia svarstymą ir vedasi draugus namo, pas šeimyną, į jų kasdienybę. Pokalbio dalyviai bando nuginti prievaizdus, jiems nepavyksta, jie priversti savo sueigą nutraukti, taip ir neradę adekvataus suvokimo, kas yra draugystė. Draugai nespėja išsakyti vienas kitam visko, ką norėjo, bet jie supranta, kad jie negali kelionės tęsti be galo, negali užvaldyti vienas kito, jie turi sugebėti paleisti. Draugai pasitiki vienas kitu, kad vėl sugrįš į bendrus ieškojimus visai kaip Meneksenas sugrįžo to net nežadėjęs (211a1–2). O Sokratas pažada

sugrįžti (211b1–2). Jie žino į ką jie sugrįš – jie sugrįš į kelionę, į šventę, į varžybas. Šie trys žodžiai yra kaip tik tai, ko mums reikia suvokiant draugystę ir politiką.

Pabaigai paskutinis paveikslas. V a. pr. Kr. datuojamoje vazoje matome du ietis laikančius ginkluotus karius, kurie prisėdę prie žaidimo stalo žaidžia kauliukais.

Achilas ir Ajantas žaidžia (kauliukais) stalo žaidimą. V a. pr. Kr. Antikinės vazos fragmentas

Savo žvilgsnius jie sutelkė į žaidimo lentą, viena ranka valdydami žaidimo įrankius, o kita ranka gnauždami ginklus. Piešinys, matyt, pirmiausia regėtusi kaip politikos metafora – žaidėjai, kurie kartu yra potencialūs kariai, užsiima bendra veikla, žaidimu, kurioje vienas sulauks pripažinimo ir garbės, o kitas – pralaimėjimo. Tačiau galbūt vienas jų neištvers ir griebsis ginklo, taip nutraukdamas žaidimo kuriamą vienybę, pažeisdamas taisykles, sugražindamas į prigimtą būklę, kurioje jėga įtvirtinama teisingumas. Tad politika, kylanti iš karo ir į jį sugrįžtanti, tad draugystė, kylanti iš priešystės ir jos palaikoma, tad veiksmai ir sprendimai, – o ne žodžiai ir diskusijos. Toks siužeto atpasakojimas, atrodo, yra beveik teisingas. Tik klaida būtų laikyti karą ir priešystę esmingus politikai. Mat kalbamame piešinyje yra vaizduojami Achilas ir Ajantas, kurį mes žinome buvus artimiausiu Achilo bičiuliu po Patroklo. Juodu išties vienija varžybos, kuriose ne tik matuojama tai, kas jie yra, bet ir esama bendro sutarimo dėl to, kas laikytina gera ir teisinga. Tačiau, būdami draugai, jie nė neketina tarpusavyje kariauti. Šie ginklai yra nukreipti ne vienas prieš kitą, bet į tuos, kurie grasina nutraukti varžybas. Jie varžosi prie stalo laisvu laiku nuo Trojos karo, kuriam ir skirti jų turimi ginklai. Tad politika anapus karo, draugystėje, neišsileidžiančioje priešystės.

Politika vyksta tarp draugų. Šis apibrėžimas yra iššūkis šiuolaikiniam manymui, priešus laikančiam esmine politikos dedamąja. Kad ir kiek tai būtų keista

ir netikėta, be šios minties neatsiveria šydas, dengiantis pasakojimus ir svarstymus, kuriuos mums perdavė antikinė tradicija. Galbūt labiausiai stebinantis to pavyzdys yra Aristotelio politinė filosofija. Ją nagrinėjant matosi akivaizdi paralelė tarp bendruomenių aptarimo *Etikose* ir *Politikoje*. Nors pirmojoje kalbama apie draugystę, o antrojoje – apie politines santvarkas, tačiau tarp knygų esama ryšio⁵, kadangi skirtingos draugystės atsiskleidžia kaip pirminiai santvarkų modeliai. Kitaip tariant, kokio pobūdžio kuriasi žmonių tarpasmeniniai ryšiai, tokia galiausiai tampa ir jų sanauka, valstybė. Paralelė laikosi tol, kol matome faktines santvarkas ir draugijų rūšis, antai kai iš nauda grįstos draugystės pereiname į oligarchiją. Nuostaba išstinka priėjus normatyviąją abiejų knygų dalį, kur aptariama tobula santvarka ir tobula draugystė. Anot aristotelinio politikos idealo, tobula politėjos santvarka yra ne tik pati tikriausia, bet ir realiai įgyvendintina politinė santvarka. Šios santvarkos atitikmuo yra dorybingųjų draugystė. Tačiau iš *Etikų* žinome, kad dorybingųjų draugystė tegalima tarp mažo sambūrio žmonių, per mažo, kad galėtų sukurti valstybę. Kaip? *Etikų* idealas prieštarauja *Politikos* idealui? Šiuolaikiniams tyrinėtojams šis neatitikimas tapo rimtu rūpesčiu. Vieni ieškojo kaip, išliekant aristotelinio mąstymo paradigmoje, pagrįsti tiesioginę jungtį tarp draugysčių ir santvarkų, o kiti atmetė jungties galimybę, taip palikdami abi knygas atsietas. Problemos, kiek ji galioja Aristotelio filosofijai, sprendimas yra anapus šio teksto ribų. Tačiau kiek problema paliečia etikos ir politikos sąryšį, ji yra esminga šiam tekstui. Apsiribosime ne sprendimu, o jo kryptimi. Tikriausiai problema yra ta, kad, mąstant apie draugų ir santvarkų sąryšį, yra pasitelkiama *ekstensyvumo* kategorija, t. y. tarsi politinis kūnas yra viena draugų kompanija. Tarsi, pasitelkime aną pavyzdį, išplėtus draugų dėl naudos grupelę iki didžiulio skaičiaus, gausime oligarchiją. Ar toks struktūrinis mąstymas nėra perdėm nearistotelinis? Aristotelio politikos matymas yra vidury tarp dviejų kraštutinumų: viena vertus, savotiško makiavelinio politiko, tesivadovaujančio sava valia ir vienišai įgyvendinančio politines vizijas, kita vertus, „marksistinės“ struktūros, kurioje politika suvokiama kaip mechanizmas. Aristotelis sako, kad politika nėra kuriama nei vienišo herojaus, nei nuasmenintos masės. Politika yra kuriama draugų sambūrių. O šių sambūrių pobūdis neišvengiamai perkeičia pačią politiką ir politinio kūno struktūrą. Todėl jis neabejotinai būtų pritaręs šiam apibrėžimui: „Draugystė – sutarimas dėl kilnių ir tinkamų dalykų; tokios pat gyvenimos pasirinkimas; vienmintystė dėl pasirinkimų ir veiklų; sutarimas dėl gyvenimos; bendrumas, paremtas palankumu; gerų dalykų darymo ir gavimo bendrija“. Tai sakiny iš Pseudoplato *Apibrėžimų* (413a10–413b2). Kas šiaip jau, tiek ieškojus apibrėžimų, yra ganėtina ironiška. ❧

⁵ Ypač turint omenyje, kad abi knygos išties turėjo būti viena knyga.

NELINKSMAS PASIVAİKŠČIOJIMAS TARP LINKSMŲ PAVEIKSLŲ

Įspūdžiai apie Vytauto Kasiulio dailės muziejų.
Kalbasi Giedrė Jankevičiūtė ir Viktoras Liutkus

2013 m. birželio 27 d. buvusioje Vilniaus mokslo bičiulių draugijos būstinėje, per XX a. patyrusioje keletą transformacijų į ideologines ir kultūrinės institucijas nuo LSSR revoliucijos muziejaus ir Tarybinio meno galerijos iki Lietuvos dailės muziejaus saugyklų, atidarytas dailininko Vytauto Kasiulio (1918–1995) muziejus. Muziejaus atidarymą pagerbė prezidentė Dalia Grybauskaitė, įvykį plačiai nušvietė šalies žiniasklaida, žiūrovai smalsiai lanko ekspozicijos sales. Tačiau dailės profesionalų aplinkoje pozityvius vertinimus nusveria kritiškas požiūris. Nuomonių nesutapimo priežastis pamėginome išsiaiškinti, pakvietę po naujojo muziejaus sales pasivaikščioti Lietuvos XX a. dailės specialistus prof. dr. Giedrę Jankevičiūtę ir dr. Viktorą Liutkų.

Vytauto Kasiulio dailės muziejus. 2013. Violetos Boskaitės nuotr.

G. J. Esame istorinio įvykio liudytojai. Vytauto Kasiulio dailės muziejus – po Kazio Varnelio namų – yra antrasis dailininko muziejus Vilniuje. Užsitęsusi, tiksliau sakant, beviltiškai įstrigusi Antano Gudaičio galerijos kūrimo istorija buvo atėmusi bet kokią tikėjimą, kad šiais laikais sostinėje įmanoma įkurti vieno dailininko meninį paveldą pristatantį muziejų. Pasirodo, kad visos kliūtys įveikiamos. Tačiau ši sėkmė kartu iškelia klausimą: kodėl pavyko atidaryti Kasiulio muziejų, bet niekaip nesiseka įgyvendinti Gudaičio muziejaus sumanymo? Palikime nuošalyje nekilnojamo turto reikalus ir pamėginkime pradėti nuo kriterijų, kuriais vadovaujamesi, kuriant asmeninius menininkų muziejus. Kalbėkime apie Lietuvą, kad būtų aiškiau, į ką mes orientuojamės. Pavyzdžiui, Kaune turime Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galeriją, skirtą saugoti ir viešinti mūsų nacionalinio genijaus meninį paveldą, ir dar tris žymių, autoritetingų dailės kūrėjų – Liudo Truikio, Juozo Zikaro ir Antano Žmuidzinavičiaus muziejus. Galerija Čiurlionio kūriniams statyta specialiai, kiti trys muziejai veikia menininkų namuose, autentiškoje aplinkoje, kuri leidžia lankytojams „pajusti genijaus kvėpavimą“, kitaip sakant, savo akimis pamatyti, kur kūrėjas gyveno ir dirbo. Taip būtų Gudaičio, bet taip nėra Kasiulio atveju. Kažin, ar Kasiulis bent yra lankęsis Vilniuje? Muziejuje pateikiamoje biografijoje šis faktas nutylimas. Bijau, kad čia kaip su paminklu Vincui Kudirkai – ryšiai su Vilniumi, t. y. paminklo vieta, atsekami tik per šiuolaikinės istorinės atminties studijas.

V. L. Ne tik Lietuvoje, bet ir visuose kraštuose asmeniniai menininkų muziejai kuriami, orientuojantis į tavo minėtus du pamatinius kriterijus. Tai išskirtinė menininko reikšmė nacionalinei kultūrai ir siekis išsaugoti nacionaline vertybe pripažinto kūrėjo aplinką, kuri padeda geriau pažinti jį patį ir jo epochą. Tais atvejais, kai autentiška aplinka nėra išlikusi, gali būti apsiribota kūrinių kolekcijos sutelkimu vienoje vietoje, tačiau vieta turi būti kažkaip susijusi su dailininko gyvenimu. Remiantis tokiu principu, Klaipėdoje atidaryta

Prano Domšaičio galerija, Palangoje – Antano Mončio muziejus. Abu jie kilę iš netoli Baltijos esančių vietovių, tad jų meninį paveldą prasminga rodyti prie jūros esančiuose miestuose.

G. J. Abi minėtos galerijos ne tik pristato vertingus dailės kūrinius, bet per juos primena ir apie krašto kultūrinius išteklius. Čiurlionio galerija įsteigta Kaune, jam svetimame mieste, bet tuo metu, kai galerija buvo kuriama, Kaunas buvo Lietuvos sostinė, o Čiurlionis – žymiausias lietuviško meno kūrėjas.

V. L. Mūsų laikais asmeniniai muziejai šiek tiek praplėtė savo funkcijas, kurias turėjo XX a. pradžioje, kai Gustavė'as Moreau ir kiek vėliau Augustė'as Rodinas savo paveldą užrašė valstybei su sąlyga, kad bus saugomi ir jų kūriniai, ir aplinka, nieko toje aplinkoje nekeičiant. Dabar, jei turimas ekspozicinis plotas leidžia, dailininkų muziejų veikla nesiriboja vieno autoriaus pristatymu, greta eksponuojami jų amžininkų kūriniai, rengiamos teminės parodos, stengiantis praplėsti kontekstą, atskleisti garsenybės kultūrinę aplinką, jo interesų, pažinčių ratą. Paimkime kad ir nedidelės Danijos pavyzdį. Žinomiausia jų XX a. meno figūra Asgeris Jornas, grupės „Cobra“ įkūrėjas ir lyderis, pripažintas visos Europos XX a. antros pusės meno novatorius. Silkeborge esančiame jo muziejuje rodomi miestui dovanoti dailininko darbai, taip pat jam dovanoti arba jo įsigyti amžininkų kūriniai – Jeano Dubuffet, Jeano Arpo, Franciso Picabia, Pablo Picasso, Maxo Ernsto, Pero Kirkeby ir kitų garsenybių paveikslai, skulptūros. Žiūrovas supažindinamas ne tik su Jorno, bet ir su jam artimų modernizmo korifėjų kūryba, atspindinčia jo skonį, meninius ryšius, kūrybos kontekstą. Kasiulio muziejuje nerasime nė vieno jo aplinkos dailininko paveikslo – nei lietuviškos, nei prancūziškos. Toks vienišas atsiskyrėlis.

G. J. Sakyčiau, išplėštas ne tik iš savo epochos meninio konteksto, bet ir tos aplinkos, kurioje augo ir brendo kaip dailininkas.

V. L. Matai, kartais istorija taip pasisuka, politinė ir finansinė konjunkštūra taip susidėlioja, kad kultūrinį faktą tenka aiškinti visai ne kultūros poreikiais ir logika. Kasiulio muziejaus atvejis iš pirmo žvilgsnio gana paprastas. Lietuva gavo dovaną – dailininko kūrybinį paveldą ir padėjo jį garbioje vietoje – naujame muziejuje, kad šis turtas būtų visiems matomas. Tik ne su visomis dovanomis taip elgiamasi. Kiek žinau, panašių dovanų būta ir daugiau. Kodėl būtent ši taip išskirta?

G. J. Gal dailės muziejui tiesiog reikėjo gauti lėšų vieno iš jam priklausančių pastatų, t. y. dabartinio Kasiulio muziejaus rekonstrukcijai? Pradėta ieškoti išeities.

Kaip tik atėjo pasiūlymas Lietuvai perimti Kasiulio šeimos dovanojamus paveikslius. Pasinaudota proga sukurti įspūdingą pasakojimą apie į tėvynę grįžtančius išskirtinio talento dailininko lobius ir laimėta. Ar pastebėjai, kad tolesnė muziejaus veikla siejama su XX a. pirmos pusės Vilniaus dailės sklaida? Tai visapusiškai sveikintina! Palaikau šią veiklos kryptį, nes ketinama

Vytauto Kasiulio dailės muziejaus laiptinės interjero fragmentas su dailininko paveikslu *Knygų pardavėjai prie Senos Paryžiuje*. 2013. Violetos Boskaitės nuotr.

pristatyti visuomenei paveldo dalį, kurios beveik nepažįstame, kuri beveik nefunkcionuoja mūsų kultūroje, nors turėtų. Tik kad Vilniaus dailės muziejų būtų buvę logiškiau dedikuoti labiau su šiuo miestu susijusiam dailininkui. Pavyzdžiui, Liudomirui Slendzinskiui – vilnietiškojo neoklasicizmo mokyklos kūrėjui, kurio kūrinių nedidelę, bet labai gerą kolekciją saugo Lietuvos dailės muziejus. Jis gerai žinomas ir vertinamas Lenkijoje, būtų įdomus ir tokioms neoklasicizmo šalims kaip Prancūzija ir Italija.

V. L. Slendzinskio galerija veikia Balstogėje, be to, jis nėra ta asmenybė, kuri keltų dabartinės Lietuvos visuomenės entuziazmą. Dar nesame pakankamai pagerbę lietuvių kilmės modernizmo klasikų. Dėl tos pačios priežasties, manau, netiktų ir Mstislavas Dobužinskis, kurio vardas žinomas Rusijoje, šiek tiek Prancūzijoje ir JAV.

G. J. Pasirodo, kad nėra lengva rasti figūrą, kuri būtų ir reikšminga Lietuvos dailės istorijai, ir imponuotų mūsų visuomenei. Gal Vytautas Kairiūkštis? Puikus dailininkas, įdomi asmenybė. Jį žino ir lenkai, ir rusai, ir prancūzai. Dabar net italai, nes Kairiūkštis turėjo ry-

šių su futuristais, o italams tai nepaprastai svarbu. Jis vilnietis, Lietuvos dailės muziejuje saugomas puikus jo kūrinų rinkinys. Būtų prasminga turėti nuolatinę jo ir galbūt jo mokinių kūrinų ekspoziciją, šalia rengti amžininkų kūrybos parodas iš mūsų ir užsienio muziejų fondų.

Vytautas Kasiulis Paryžiuje. XX a. penktas dešimtmetis. Nuotr. iš Vytauto Kasiulio dailės muziejaus archyvo

V. L. Dėl Kairiūkščio pritarčiau. Tačiau man neramu ir negera dėl Gudaičiui netesėtų pažadų. Jo muziejui jau beveik klojom kertinius akmenis. Ir vertai! Gudaitis – ištisa epocha lietuvių tapyboje ir apskritai kultūroje. Suformavo visą tapybos kryptį, išugdė būrius mokinių. O ką įtakojo, išugdė Kasiulis, kokius jo mokinius žinome? Tam tikroje aplinkoje jis buvo populiarus, jo darbai buvo perkami, jis surengė parodų įvairiose šalyse, tos parodos buvo recenzuojamos. Vis dėlto, jei būtų buvęs „pasaulinio garso dailininkas“, ką nuolat mums primygtinai teigia visos iš eilės žiniasklaidos priemonės, šiandien jo muziejų turėtumėme ne Vilniuje, o Paryžiuje. Kodėl niekas nesusimąsto, kaip čia yra, kad prancūzai leido išvežti tokius šedevrus? Paprastai tarptautinio lygio meno vertybės pasilaikomos sau, niekas taip lengvai neleidžia jų išgabenti į užsienį.

G. J. Kad ir kaip būtų, šiandien Vilniuje turime Dzūkijoje gimusio, Kaune mokslus baigusio ir Paryžiuje gyvenusio dailininko muziejų, kuris ateityje pristatys mums XX a. pirmos pusės Vilniaus dailę – tai žadama pastato istoriją nušviečiančioje anotacijoje. Pagūžčioję pečiaais dėl sprangaus kultūrinio kokteilio, gal vis dėlto pasidžiaukime: kad ir su keisto skonio padažu, bet pagaliau matysime Vilniaus dailę.

V. L. Tuo tarpu matome daug Kasiulio, kurio kūriniai pristatomi ir nuolatinėje ekspozicijoje, ir parodoje „Vytauto Kasiulio Paryžius“ iš trijų parodų ciklo „Europos miestai“. Po Kasiulio Paryžiaus mums bus parodyta Arbitblato Venecija ir Mykolo Roubos Vilnius.

G. J. Keistas pasirinkimas. Nerandu dailėtyrinių argumentų, kurie leistų logiškai jį paaiškinti. Priežasčių ir vėl tenka dairytis už kultūros gyvenimo ribų. Arbitblato Venecija? 2011 m. didelę jo parodą matėme Nacionalinėje dailės galerijoje. Ekspozicija tik patvirtino, kas dailės istorikams buvo seniai žinoma: geriausius savo kūrinius Arbitblatas nutapė iki Antrojo pasaulinio karo Kaune ir Paryžiuje. Keletas tų darbų saugoma M. K. Čiurlionio dailės muziejuje ir privačiuose rinkiniuose, paryžietiškas laikotarpis – Boulogne-Billancourt „Trisdešimtinių metų muziejuje“. Spėju, kad Arbitblato Venecija bus tik dar vienas mėginimas vilioti publiką, naudojant „genialaus“ kūrėjo mitą.

V. L. O aš laikiu tos parodos. Man įdomu pasižiūrėti, ką dar iš Arbitblato paveldo gavome dovanų. Gal šie kūriniai kaip tik labai geri, paveldėtojai ilgai nenorėjo su jais skirtis ir dėl to gavome juos vėliausiai, kai didžioji palikimo dalis jau buvo pristatyta Lietuvos visuomenei?

G. J. Nuoširdžiai linkiu, kad tavo viltys išsipildytų. Pati manau, kad buvo galima eiti galbūt sunkesniu, bet įdomesniu keliu ir rasti prasmingesnių variantų. Jei Paryžius, tai kodėl ne mūsų XX a. dailės klasikų, kurie ten studijavo arba nuvažiuodavo pasisemti įkvėpimo, praplėsti akiratį? Jei Kasiulis, tai kodėl ne jo laikų Kaunas? Jis yra nutapęs keletą neįprastų ir labai įspūdin-

Vytautas Kasiulis. Dailininkas ir modelis. XX a. septintas dešimtmetis. Popierius, guašas

gų karo metų Kauno vaizdų, vienas jų, peizažas „Prie kapinių tvoros“, kuri, tiesa, labiau primena šventoriaus tvorą, pristatomas nuolatinėje ekspozicijoje. Karo metais Kasiulis buvo laikomas kylančia Lietuvos meno žvaigžde. Jis laimėjo visokių premijų, būdamas vos 25-erių surengė asmeninę kūrybos parodą Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje. Ne vienas jo amžininkų tos parodos įspūdžius saugojo visą gyvenimą. Karo metų

publiką Kasiulio paveiksmai žavėjo muziejine patina ir panašumu į romantizmo dailės pavyzdžius, nors man asmeniškai atrodo, kad teisus Vytautas Kairiūkštis, savo recenzijoje Kasiulį pavadinęs vokiečių bydermejerio tapytojo Carlo Spitzwego sekėju. Sukarikatūrinti Kasiulio veikėjai ryškiai primena gana vulgarią, siaurai didaktišką Spitzwego tapybą. Tačiau bydermejeris visais laikais buvo populiarus, o karo metais jis laikytas vertinga vokiškosios dailės paveldo dalimi, bydermejerio tapybos reprodukcijų buvo gausu vokiškuose žurnaluose. Kasiulis juos, matyt, pasivartydavo, kad neatsiliktų nuo vyraujančio skonio. Tuos pačius žurnalus vartė ir lietuviškų dailės parodų publika. Reprodukcijos visai nejučiomis formavo jos skonį. Gaila, kad nuolatinė Kasiulio kūrybos ekspozicija nelabai padeda rekonstruoti 1943 m. jo parodos vaizdą, tačiau net iš padrikai sukabintų karo metų kūrinių matome, kad tuo metu jis ieškojo savo kelio. Darbų stilius įvairus. Yra ekspresionizmo bruožų turinčių drobių, toks jo autoportretas „Malkų pristigus“. Yra bydermejerio ir romantizmo parafrazių. Ekspozicijos rengėjai praleido proga pristatyti neobarokinį Kasiulį. Įgulos bažnyčioje Kaune saugomas jo paveikslas „Šv. Mykolas arkangelas“, o M. K. Čiurlionio dailės muziejuje – šio paveikslo eskizas. Paveikslą Kasiuliui užsakė kun. Adolfas Sabaliauskas. Už gautą honorarą Kasiulis išvyko į Vieną tęsti studijų tenykštėje dailės akademijoje. Įdomus epizodas, kuris būtų papildęs ir kūrybos vaizdą, ir biografiją.

V. L. Kasiulio debiutas buvo skambus ir daugeliui patiko. Kad suprastumėme, kodėl 1943 m. paroda sulaukė pasisekimo, turėtume prisiminti, kaip tarpukariu dailės žinovai pasigedavo rimtesnio akademinio lietuviškos dailės pamato. Naują parodą lydinčios recenzijos pasirodydavo su tais pačiais priekaištais: „Vyrauja peizažai, portretai, natiurmortai, trūksta užmojo, nėra figūrinių kompozicijų“. O Kasiulis ėmė ir parodė daug figūrinių kompozicijų. Ne tik su daugybe figūrų, bet ir iki tol tik Karo muziejuje matytų didžiulių formatų. Kasiulio karo metų darbai, ypač figūriniai, mano galva, turi naujų tapybinių pradmenų. Beje, jis, kaip ir Varnelis, pradėjo studijas pas Justiną Vienožinskį, bet abu perbėgo pas Stasį Ušinską. Anot Varnelio, Vienožinskis jiems neleido tapyti „moderniai“, kitaip sakant, jo siūlyta pokubistinė ir ekspresionistinė tapybos maniera neatitiko Kasiulio ir Varnelio kūrybinių tikslų.

Kai dirbau „Maldžio“ galerijoje, ilgai stovėdavau prie Kasiulio karo meto darbų. Tuomet jie dar buvo Edmundo Armoškos kolekcijoje. Klausdavau savęs: kaip galėjo pasisukti jo tapybos linija, tokia skirtinga nuo arsininkų spalvinės trajektorijos? Kur būtų nuvedusi, ką atvėrusi, ką davusi? Pokario Europa radikaliai atmetė rusvą akademinį Kasiulio drobių koloritą ir natūralizmo siekius. Visi norėjo būti modernūs, lengvi. Žmonėms

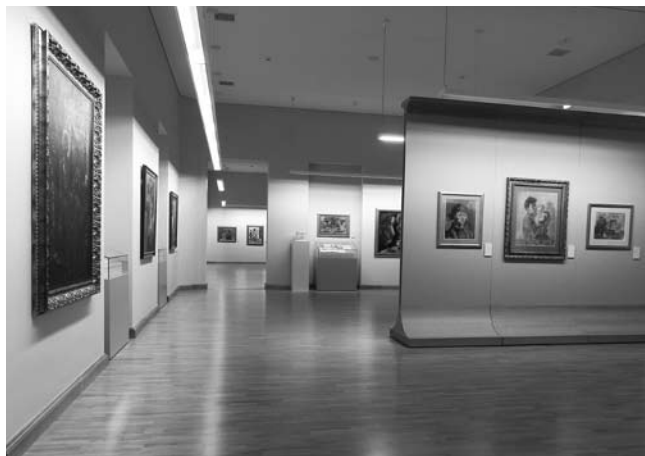
imponavo siužetinis pokštas, figūrų režisūra, žaismingas, margas koloritas.

G. J. Tu pristatai savo interpretacija, kurią jau atsi-nešei į parodą. Ar čia mes randame tokią pasakojimą, kurį tik ką pateikėme? Kitos koncepcijos, išskyrus „genialaus“ kūrėjo „rojaus sodus“ nei nuolatinėje Kasiulio ekspozicijoje, nei parodoje „Vytauto Kasiulio Paryžius“ nematau. Chronologinio nuoseklumo užuomazgos nuolat suardomos, net nemėginta aiškiau sugrupuoti kūrinių pagal temas ir motyvus. Tiesa, kai mintyse pradėjau šitokią grupavimą, iškilo gana nelauktas vaizdas. Ekspozicija prašyte prašosi temos „Dailininkas kaip verslininkas“. Viskas apie ją ir sukasi. Karo metais taidkomasi prie amžininkų lūkesčių, sekant vokiška klasika ir truputį prancūzų romantizmu, iškart po karo individualus stilius radikaliai keičiasi. Kasiulis stauga tampa lengvas, linksmas, puošnus. Čia prisimenu Kazio Lozoraičio pasakojimą apie Vytauto Kazimiero Jonyno ir Aleksio Rannito „verslo planą“. Į penkto dešimtmečio pabaigą, dar tebegyvendami Vokietijoje ir svarstydami, ką daryti toliau, jiedu laužė galvą, kokį stilių turėtų rinktis Jonynas, kad jo kūrinius pirktų. Kasiuliui ši problema irgi buvo iškilusi ir jis ją savaip sėkmingai išsprendė. Kai orientavosi į Švedijos rinką,

Vytautas Kasiulis. Gatvelė Monmarte Paryžiuje XX. a. šeštas dešimtmetis. Drobė, aliejus

tapė prie skandinaviskų interjerų tikusias ir švedams labai patikusias Švedijos bažnytėles ir šiaurietiškus peizažus, kai įsikūrė Paryžiuje, ėmė vieną po kito gaminti dekoratyvius šio miesto žymiausių vietų vaizdus:

Vytauto Kasiulio dailės muziejaus ekspozicija. 2013.
Violetos Boskaitės nuotr.

Monmartras ir Monparnasas, Eifelio bokštas ir Notre Dame katedra su chimeromis. Kai atėjo Paryžiaus mokyklos mada, nedelsdamas persikūnijo į štetlių kasdienybės žinovą ir ėmė vieną po kitos kurti kompozicijas su žydų prekiautojais ar muzikantais. Tie darbai beveik nesiskiria vienas nuo kito, tai greitai dauginami komercinį pasisekimą turėję vaizdai. Atskleidžiant dailininko-verslininko temą, kuri aktuali visiems laikams ir epochoms, Kasiulio atvejis patogus, nes yra itin ryškus. Kūrinių ikonografija, siužetai sako, kad Kasiulis daug galvojo apie dailininko ir publikos, dailininko ir pirkėjo santykius. Dar Kaune yra nupiešęs ir nutapęs kompozicijų su lankytojais dailininko studijoje, nuolat vaizduodavo tai prie paveikslų sustojusius parodos žiūrovus, tai tapantį dailininką. Jį tiesiog kankino dailininko vietos, jo socialinio statuso, išgyvenimo iš savo kūrybos klausimas. Galima manyti, kad augusiam bažnytinių reikmenų meistro šeimoje berniukui nuo vaikystės buvo kalama į galvą, kad dailininkas lygiai taip pat kaip ir amatininkas privalo ieškoti klientų, o tam, kad surastų, turi numatyti, kaip jiems įtikti ir mokėti tai padaryti.

V. L. Jeigu pastebėjai, biografijos aprašyme paminėta, kad Kasiulis dar būdamas mokinys, ar ne 1930 m., yra pelnęs keletą premijų už velykinius margučius... Ironija, tačiau marginimas liko jo visos kūrybos skiriamasis ženklas. Man teko rašyti apie Kasiulio kūrybą leidinyje *Išėjimo dailė* (2003), taigi skaičiau jo kūrybos recenzijas. Nebuvo jis taip labai liaupsinamas. Kritikuotas tapymo būdas, ilgainiui virtęs manieringa, nuolat serijiškai dauginama, efektus mėgstančia tapybine kalba. Akivaizdu, kad dailininkas savo laiku užkibo

ant galerijų masalo, ėmė kurti taip ir tai, ką pastarosios pelningai parduodavo. Pigus masinis skonis ir komercinė sėkmė Kasiulį išpopuliarino, bet turėjo ir kitą, deją, blogesnę rezultatą – suformavo tapybinę manierą, ne stilių, išpraudė vaizdinius į šablona, išplėvė gilesnę natūros pajautą. Jis neatsispyrė komercijai, ne taip, kaip Mončys, kuris pasakė „sudie“ norėjusiai jam sąlygas diktuoti Paryžiaus galerijai. Tai va, čia ir yra esminis takoskyros taškas – vidinis vertybinis pasirinkimas. Kasiulis nuėjo komercijos keliu. Visas jo siužetų, motyvų repertuaras perimtas iš Paryžiaus tarpukario mokyklos: muzikantai, dailininko studija, eifeliai, dailininkas ir jo modelis, gėlės ir mergaitės, žirgų lenktynės, kavinės etc. Jis puikiai perprato, kad su panašių motyvų kūriniais galima įeiti į rinką. Geros uoslės iš jo neatimsi. Eini per muziejaus sales ir matai vien saloną, net ir ekspozicijoje įrengtas dailininko studijos kampeilis išduoda komercinę salono aplinką. Kasiulio nutapyti motyvai tiko tarptautinei hedonistų bendruomenei – švedams, prancūzams, vokiečiams, amerikonomams... Visas šventiška, linksma, šviesu, žaisminga.

G. J. Ir lėkšta. Matant tokią daugybę Kasiulio darbų, man pradeda atrodyti, kad kitu, ne komercijos keliu jis nelabai ir būtų galėjęs eiti. Kasiulis nebuvo apdovanojamas išskirtiniais gabumais. Jau kalbėjome, kad pokario Europa atmetė tai, kas Lietuvoje buvo laikoma jo kūrybos stiprybėmis, o jam reikėjo išgyventi. Jo profesija

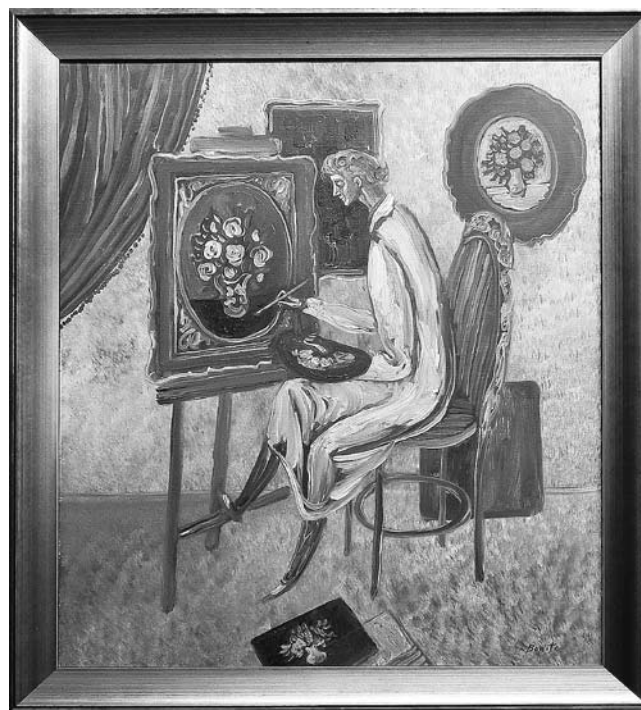
Dailininko studijos kampeilis Vytauto Kasiulio dailės muziejaus ekspozicijoje. 2013. Violetos Boskaitės nuotr.

buvo dailininko darbas. Taigi beliko vienas kelias: derintis prie aplinkybių ir keisti stilių. Emigranto duona rupi, tą šiandien patyrė daugelis. Taigi Kasiulio atvejis įdomus ir tuo, kaip žmogus sugeba aplinkybes pajungti sau. Kaip ta pelė, kuri įkritusi į grietinėlę letenėlėmis susiplakė sviesto gabalėlį, kad išplauktų. Taigi

kai samprotaujame, kodėl tokiomis pačiomis sąlygomis kaip Kasiulis į Paryžių atvykę Pranas Gailius, Žibuntas Mikšys, Antanas Mončys sugebėjo išgyventi likdami ištikimi kūrybos idealams, turėtume atidžiau išžiūrėti į Kasiulio darbus. Gabumų jis turėjo, bet jie buvo gana riboti. Emigracija šiuo požiūriu yra išbandymas. Beje, jau laikas pagal tai pakoreguoti santykį su išeivijos dailė, nes iki šiol mes kaip kokie gamtamokslininkai stengėmės fiksuoti visus lietuviško kūrybingumo pėdsakus už Lietuvos ribų. Per tai Kasiulis tapo ryškesne žvaigžde už tokius neabejotinai stipraus talento menininkus kaip Elena Gaputytė, Aleksandra Kašubienė, Kazys Varnelis ar Viktoras Petravičius.

Mėgindama suprasti Kasiulio kūrybos ekspozicijos rengėjų mintis, randu ženklų, kad širdies gilumoje jie galvojo apie prisitaikymo temą. Sakyčiau, kad buvo pasimesta tarp siekio pagerbti Kasiulį ir profesinio smalsumo, nors sau ir kitiems atvirai pasakius, kad ekspozicija Kasiulio pavyzdžiu atskleidžia, kaip atsidūrus svetimame krašte įmanoma išgyventi net iš nepraktiškos dailininko profesijos, pasakojimas įgytų logišką ašį, taptų dinamiškas ir intriguojantis. Atitinkamai sulauktų nepalyginamai didesnio susidomėjimo, ypač kad gyvenimo ir karjeros svetimame krašte tema mums šiandien tokia aktuali.

Užsiminiau apie dailininko-verslininko temos užuomazgas ekspozicijoje. Įvadinėje dalyje dėmesį traukia kėdžių eilė dirbtuvės kempelio instaliacijoje. Kėdės čia sustatytos taip, lyg būtų skirtos studijos lankytojams, paveikslų pirkėjams ar užsakovams, panorusiems ištaisyti tapančiam dailininkui už nugaros ir stebėti jo darbą. Užgniaužę kvapą jie laukia tos akimirkos, kada dailininkas padės paskutinį potėpį, suraitys drobės kamputyje savo parašą ir atiduos į jų rankas dažais kvepiantį šviežutėlį meno kūrinį. Jei šalia kabotų kuri nors iš Kasiulio kompozicijų su lankytojais dailininko ateljė, vitrinoje būtų padėti keli piešiniai šia tema, iš pat pradžių gautume gerą teminį raktą tolesnei muziejaus apžiūrai. Juk temą pratęsia ir dailininko kūriniai, ir rašytinio palikimo pavyzdžiai. Pavyzdžiui, puiki Kasiulio verslumo, jo išvalgumo ir daugeliui lietuvių būdingo gebėjimo prisitaikyti prie aplinkybių iliustracija yra vienas iš eksponuotų laišku. Atvykęs į Paryžių jis Vokietijoje tebesančiai žmonai Bronei rašo: „Paklausk pas Jonyną, kaip ten su paroda Amerikoje, ar veš paveikslus ir kada mano tai padaryti. Paklausk pas p. Dovydaitį, ar nuvežė paveikslus p. Kleinui į Baden-Badeną. Kaip tvarkaisi su katalogais? Gal p. Dovydaitis paėmė perduoti kur nors Hanau ar kur kitur? Palik man koki šimtą katalogų, o kitus gali išparduoti. Niekam nepasakok, ką manai daryti ir kaip manai elgtis, nes nepadės, tik sutrukdys. Būk gudri ir diplomatiška. Geriau sakyk visiem, kad aš tau nepadedu ir tavimi nesirūpinu ir turėsi draugų. O kai papasakosi, ką mes kombinuojam,

Dailininkas prie molberto. XX a. penktas dešimtmetis. Drobė, aliejus. Apačioje – paveikslų fragmentas su signatūra „Bonite“

pamatysi bus pavyduolių ir trukdys. Bučiuoju tave ir Vytuką. Labų dienų visiem. Tavo Vytas. Rašyk greit ir nebūk plepi, nes daug sugadinsi. P. Navakienė prašė, kad net savo geriausiai draugei nepasakotum, ką aš rašau ir ką mes kombinuojam. Taigi būk kantri dėl manęs ir dėl savęs“. Dabar laiškas neišskirtas iš kitų, bet atskirai atspausdinta jo ištrauka ar visas tekstas padėtų konstruoti pasakojimą apie išgyvenimo svetimame aplinkoje strategijas, kurias sėkmingai taikė Kasiulis.

V. L. Kalbėdami apie Kasiulio kūrybinio verslo sėkmę, manau, turėtume paliesti ir dar vieną jo kūrybos aspektą, kurį fiksuoja sakinė istorija. Kasiuliai taikė, šiandien sakytume, „šeimyninės rangos metodą“ – esam girdėję, kad Kasiulio maniera tapė ir jo žmona, ir sesuo, kol ši gyveno Europoje. Taip vertėsi ne tik jie, buvo ir daugiau tokių dailininkų šeimų, bet šiandien kalbam apie Kasiulius. Muziejaus ekspozicijoje pateikta keletas šeimos artelės darbo pavyzdžių. Gaila, kad jie nepakomentuoti. Tai intriguojanti menotyrinė problema. Ekskursijų vadovai galėtų per edukacinius užsiėmimus pasiūlyti lankytojams užduotį surasti ekspozicijoje esančius ne Kasiulio nutapytus darbus. Ir Kasiulienė,

ir Kasiulytė pasirašinėjo suvakarietintomis savo pavardėmis: „Kasiulis“, tačiau kitu braižu negu Vytautas, tad norint šią detalę pastebėti, reikia atidžiai išsižiūrėti. Beje, po antikvariatų klajoja natiurmortas „Gėlės“ su signatūra „Silusac“ – atvirkščiai užrašytas suprancū-

Vytauto Kasiulio dailės muziejaus ekspozicija. 2013.
Violetos Boskaitės nuotr.

zintas pavardės „Kasiulis“ variantas. Taip pasirašinėjo Bronė Kasiulienė. Ji mėgo pasirašyti ir vien vardu: „Bonytė“. Muziejuje pristatyti keli taip signuoti darbai, vienas jų – kompozicija „Dailininkas, tapantis gėles“. Tačiau net ir nežiūrint į signatūras, akis nesunkiai pagauja ryškius Kasiulio ir jo žmonos stiliaus skirtumus. Puikus pratybų objektas būsimų dailėtyrininkų ir vis gausėjančių kolekcininkų edukacijai.

G. J. Po šios tavo pastabos beliktų atsargiai paklausti, kodėl naujame Kasiulio muziejuje tas pats Nacionalinis dailės muziejus, kurio darbuotojai Nacionalinės dailės galerijos salėse stengiasi laikytis aukščiausių parodų kūrimo standartų, bloškia mus atgal į parodų be koncepcijos, be komentarų ir be dizaino laikus? Žiūrovams net nepranešama, kas yra parodos ir nuolatinės ekspozicijos autorius ar autoriai. Nenorėčiau plėstis man asmeniškai labai skaudžia šios ekspozicijos apipavidalinimo tema, apsiribosiu tik replika, kad nesuprantu, kodėl į muziejų lankytojas įvesdinamas išdidintomis plastikinėmis Kasiulio paveikslų reprodukcijomis. Juk originalai čia pat, už kampo. Taip, daugelyje muziejų naudojami tokie vizualiniai akcentai, tačiau paprastai tam taikomos išdidintos fotografijos ar rankraščių fragmentai. Vykusių pavyzdžių, kuriais galima remtis, gausybė, pradedant Kauno Čiurlionio galerija, kur dėmesį traukia du garsūs jo fotoportretai: romantiškas su Sofija biografinėje salėje ir klasikinis Fleury kūrinių galerijos pradžioje.

V. L. Gal Kasiulio muziejaus rengėjams pritrūko laiko apgalvoti koncepciją ir ją įgyvendinti?

G. J. Kalbos apie šio muziejaus kūrimo planus sklido jau seniai. Jo repeticija galima laikyti 2009 m. Chodkevičių rūmuose vykusią Laimos Bialopetravičienės kuruotą parodą „Rojaus sodai“, kuri buvo daug geriau apgalvota ir instaliuota negu nuolatinė ekspozicija Goštautų gatvės pastate.

Vis dėlto nenorėčiau baigti mūsų pokalbio minorine gaida. Bandykime pasverti trūkumus ir privalumus. Muziejaus paskyrimas Kasiuliui – dailės istoriko akimis abejotinas žingsnis, tačiau kultūrine prasme tai sėkmingas manevras, padėjęs rekonstruoti ekspozicijoms tinkamą pastatą. Paroda neturi koncepcijos, parengta atsainiai, tačiau kelia nemažai įdomių minčių ir skatina paliesti aktualias dailėtyrines temas bei problemas, kurių iki šiol nesame mėginę apmąstyti sistemiskiau ir užfiksuoti raštu.

V. L. Viena iš tokių temų laikyčiau Kasiulio legendos kilme! Straipsnio formatas jai būtų per mažas, reiktų knygos. Man atrodo, kad Kasiulio muziejus dar kartą suduria mus kaktomuša su keliomis šiuolaikinės Lietuvos dailės ir visuomenės tapatybei svarbiomis problemomis: tai ir mūsų požiūris į išeivijos kūrybinį palikimą (kodėl jam teikiama pirmenybė vietinio palikimo atžvilgiu?), ir mūsų santykis su moderniu kultūros paveldu (kokiais masteliais jį matuojame?), ir visuomenės dalies, norinčios būti kultūringa, menkas išprusimo lygis

Vytauto Kasiulio dailės muziejaus ekspozicija. 2013.
Violetos Boskaitės nuotr.

bei jo sąlygotas naivumas (kodėl taip norima legendų ir taip lengvai jomis tikima?). Turime proga pažinti manipuliavimo viešąja nuomone mechanizmo veikimą, pamatyti dailės rinkos iškraipymus ir viso to vaisių – personalinių muziejų radimosi anachronizmus. Ne taip mažai nedideliame vieno dailininko muziejuje! ❧

RYTO LITVAKAI

Arba ką lietuviai žinojo apie savo kaimynus žydus?

Kęstutis Skrupskelis

SUMANYMAS, JO KEBLUMAI IR VERTĖ

Empirinis metodas specifine šio žodžio prasme istorijoje naudojamas retai: sunku susidrausminti, net ir to norint, ir pasitenkinti vien faktų rankiojimu, išvengiant išankstinių nuostatų, kas svarbu, o kas ne. Sunku tyrinėjimuose išvengti asmeniškų ar grupinių interesų įtakos. Prisideda ir tai, kad empirinė istorija, tarsi kokio laikotarpio katalogas, dažnai nėra nei įdomi, nei gilinti praeties supratimą.

Dar daug metų lietuvių ir žydų santykius neišvengiamai svarstysime Holokausto rėmuose: įvykio mastas per stambus, kad galėtų būti kitaip. Tačiau į praeitį žiūrėdami Holokausto šviesoje ją iškreipiame, primetame praeičiai vertinimus, proporcijas, rūpesčius, kurių kalbamu metu nebuvo ir negalėjo būti. Holokausto šešėlyje esame linkę į žydus žiūrėti kaip į savų interesų neturėjusią bendruomenę, pasyviai priimančią viską, ką svetimas pasaulis jai primeta. Tuo tarpu lietuviuose terandama antisemitizmo abstrakcija, tarytum amžina ir nesikeičianti platoniška Idėja, pamiršus, kad antisemitizmas yra istorinė apraiška, kylanti tam tikroje socialinėje aplinkoje. Antisemitizmo esama labai įvairaus, ir priešasčių, ir pasekmių atžvilgiais.

Todėl, siekdamas praplėsti lietuvių ir žydų santykių problematiką, pamėginu taikyti empirinį metodą, kiek tai yra įmanoma. Pagundų daug, ir ne visoms norisi atsispirti. Dėmesio centre bus toks klausimas: ką lietuviai žinojo apie savo kaimynus litvakus (Lietuvos žydus), kokia informacija juos pasiekdavo? Kaip šaltinį pasirinkau 1933 m. katalikišką dienraštį *Rytas*.

Tuo metu buvo leidžiama gausi žydų spauda (1919–1936 m. skelbiama ėjus 16 dienraščių ir 30 savaitraščių), – veikiausiai suskaičiavus tiksliai paaiškėtų, kad vienam litvakui vidutiniškai teko daug daugiau žydiškų leidinių, negu vienam lietuviui – lietuviškų. Būtų įdomu susipažinti su žydų spauda ir, pavyzdžiui, palygin-

ti, kaip lietuviškoje spaudoje besiklostęs litvakų įvaizdis skyrėsi nuo to, kaip save vaizdavosi patys žydai. Tik atidžiai išstudijavę jų spaudą, sužinotume, kaip jie vertino lietuvius, ir kokie įvairūs, teigiami ir neigiami, atsiliepimai apie juos patiems lietuviams buvo žinomi. Esu užtikęs užuominų, kad į lietuvius kartais žiūrėta su panieka, kaip į kaimiško elgesio, beraščius muzikus. Juk visi esame linkę kurti stereotipus, tikėtina, kad ir litvakai neišvengė lietuvių karikatūrų. Deja, dėl kalbos bei rašmenų to meto žydų spauda lieka dažniausiai lietuviams neprieinama; gi jidiš skaitantys Lietuvos istorikai dažniau gilinaisi į kitokius to meto žydų bendruomenės dalykus¹. Lietuvių ir žydų santykiai dažnai vertinami vienpusiškai: jeigu su lietuviška medžiaga susidoroti sunku dėl jos gausos, tai apie litvakų požiūrį dažnai teturime fragmentus². Padėtis šiek tiek geresnė po 1935 m., kai imtas leisti žydų savaitraštis *Apžvalga*.

Pirmam bandymui pasirinkau *Rytą*, vieną iš trijų tuo metu Lietuvoje leistų dienraščių. Nors skaitytojų gausa jis nesidžiaugė, gal 3000–4000, vis dėlto *Rytas* atspindėjo katalikišką Lietuvos centrą. Į dešinę, nes arčiau fašizmo bei nacionalizmo (tautą skelbiančio aukščiausia vertybe) stovėjo formaliai oficiozas, bet iš tikrųjų tautininkų organas *Lietuvos aidas*. Jame esu užtikęs keletą be abejonės antisemitinių tekstų, nors apskritai jo negalima laikyti antisemitiniu. Į kairę – liaudininkų *Lietuvos žinios*. Čia vyravo principinė antisemitizmą smerkianti nuostata – šiuo laikotarpiu lengvai pastebima laikraščiu aprašant Vokietijos įvykius.

1933-ieji mums išties reikšmingi, nes tada Vokietijoje įsigalėjo Hitleris ir žydų klausimas priartėjo prie Europos dėmesio centro. Lietuvoje įsitvirtino požiūris, kad lietuviai negali pasilikti smulkių ūkininkų tauta, kad jiems būtina veržtis į verslą ir į miestus. O miestuose buvo įsikūrę žydai. Svarbu atsiminti, kad kalbama ne vien apie žydus verslininkus, kuriems didėjo konkurencija, bet ir apie žydų bendruomenes. Jos išlaikė ne

¹ Esama ir perspektyvių išimčių: *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sudarė Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

² *Verslas* 1932 m. balandžio 14 d. paskelbė vieno *Idiše štime* straipsnio vertimą antrašte „Ką rašo žydai apie lietuvius?“ Piešiamas kontras-

tas tarp nors antisemitų, bet kultūringų lenkų ir *Verslo* žmonių, taip pat antisemitų, bet tinkančių vien kiaulėms ganyti. Nors taikinyje tik šis vienas leidinys, rašinys atsiduoda bendresniu lietuvių vertinimu. Norėtųsi sužinoti, ką žydų laikraštis iš tiesų rašė ir ar panašaus tono rašinių pasitaikydavo dažniau. Bet to padaryti negaliu.

vien sinagogas, kapines, prieglaudas, ligonines, bet ir teatrus, spaudą bei savą švietimo sistemą – maždaug 90% žydų vaikų iki universiteto mokėsi savos bendruomenės mokyklose. Nenuostabu, kad į šiuos procesus atsiliepdamas *Idišė štime* redaktorius, sovietiniame lageryje vėliau kalintas Ruvinas Rubiņšteinas, aliar-mavo: „Žydų likimas Lietuvoje kabo kaip ant plauko“. 1934 m. gegužės 27 d. įvykusioje žydų liaudies bankų konferencijoje, pasak gegužės 28 d. *Ryto*, referuodamas krašto ekonominę padėtį Rubiņšteinas sakė: „Prasidėjo prekyboj, amatuos ir pramonėj konkurencija ir centralizacija. Žodžiu, žydų užimtosios ekonominės pozicijos jau slystančios iš jų rankų“. Manau, kad Rubiņšteinui pirmiausia rūpėjo žydų institucijų likimas: auganti konkurencija silpninsianti jų ekonominį pagrindą.

Tarp katalikų 1933 m. pastebima ryškėjanti kartų kaita. Nuo 1932 m. vasario 1 d. *Ryto* atsakomuoju redaktoriumi pasirašė kylančios kartos atstovė ateitininkė Ona Labanauskaitė (1901–1993), kurią 1933 m. vasario 1 d. pakeitė ateitininkas Petras Radzevičius (1894–1959), o jį lapkričio 16 d. – Labanauskaitės brolis Jonas. Nežiūrint šių pasikeitimų, filosofinio išsilavinimo krikščionių demokratų politikas, sovietų vėliau kalintas Leonas Bistras (1890–1971) pasiliko pagrindine *Ryto* atrama. Įvairiais atžvilgiais *Rytas* buvo Bistro organas.

Kreipiau dėmesį, su kelioms išimtimis, į kronikos skyrelyje pasirodžiusias žinutes apie žydų gyvenimą Lietuvoje. Keliais atvejais *Ryto* žinutes papildžiau medžiaga iš kitų laikraščių. Aišku, *Ryte* nemažai žinių apie Vokietijos žydus, bet tai jau kita tema. Per metus temą paliešančių žinučių priskaičiavau gerokai virš šimto. Tais metais išleista 296 *Ryto* numeriai. Taigi apie žydus rašyta pastoviai, maždaug kas trečiame numeryje, kartais viename numeryje paskelbiant tris keturias žinutes. Nepavyko išsiaiškinti, kaip informacija laikraštį pasiekdavo. Įtariu, kad ją rengė su žydais artimesnius santykius palaikantys lietuviai. Tarp jų galėjo rasti sovietų sušaudytas krikščionių demokratų politikas, teatro veikėjas bei kritikas, *Idišė štime* bendradarbis Vytautas Bičiūnas (1893–1942). Dažnai žinutės paimtos kaip tik iš šio laikraščio.

1933-IEJI: LITVAKŲ REAKCIJOS Į PERMAINAS VOKIETIJOJE

Nemažai dėmesio susilaukė litvakų atsiliepimas į Vokietijos įvykius, jų protestai ir boikotai. Štai kovo 30 d. skaitome, kad tarp litvakų nesą vieningos nuomonės: dar neaišku, ar Lietuvos žydai prisidės prie daugelyje kraštų skelbiamo vokiškų prekių boikoto. Kovo 29 d. turėjęs įvykti žydų ekonominių organizacijų pasitarimas neįvyko. Vieni pasisakė už vokiškų prekių boikotavimą, o kiti, „daugiausia prekybiniais sumetimais“, nesutiko.

Tačiau vėliau sužinoje, kad nors paskutinis žodis dar netartas, artėjama prie susitarimo (balandžio 5 d.). Numatoma boikotuoti visas vokiškas prekes bei jas par-davinejančias krautuves, filmus, garlaivius, kurortus. Žydai gydytojai vietoje vokiškų „medikamentų“ turėsią vartoti kitus, o moksleiviai – boikotuoti vokiškus uni-

Laikraščio Rytas puslapis. 1933-04-03, Nr. 76

versitetus bei vokiečių gimnazijas. Galutiniam žodžiui tarti išrinktas komitetas.

Protesto akcijas organizavo įvairūs komitetai. Platenę organizacinio darbo apžvalgą *Rytas* paskelbė balandžio 4 d. pavadinimu „Lietuvos žydai sujudo prieš hitlerininkus“. Posėdžiauta ir ateitininkų rūmuose. Balandžio 5 d. Kauno rotušės salėje buvo numatytas bendras žydų ir lietuvių „mitingas“ (aprašymų neradau). Cituota *Ryto* antraštė sklandžiai dera su kitomis to meto antraštėmis, ženklinančiomis pasaulinio masto protesto bangą. Pavyzdžiui, kad ir ši smulkmena: balandžio 6 d. pirmame puslapyje po antrašte „Atsišaukimas į krikščionis“ *Rytas* informavo, kad Paryžiuje prie katalikų bažnyčių durų dalijami protesto lapeliai. Juose rašoma, kad praėjus 1933 metams po Kristaus kančios mušami ir kankinami žmonės tik todėl, kad jie žydai: „Prisidėkite ir jūs prie to, kad gerumo ir galeistingumo idėja nugalėtų teroro režimą“. Beje, šio laikotarpio *Lietuvos žinios* žydų persekiojimu ir protestams kai kuriais dienomis skirdavo arti pusės savo ploto.

Pagrindinis įvykis buvo balandžio 5 d. protesto mitingas. Susirinko, pasak policijos, 10 000 žmonių: nesutilpę „choralinėje sinagogoje“ (dabartinėje Ožeškienės gatvėje), dauguma stovėjo gatvėje ir kalbų klausėsi per garsiakalbius. *Rytas* paminėjo, kad dalyvavę daug lietuvių. Kalbėtojai pabrėžė, kad nekovojama prieš vokiečių tautą bei kultūrą, o tik prieš „hitlerininkus“: „žydų tauta jokio Hitlerio nebijo, nes nėra pasaulyje tokios jėgos, kuri dabar galėtų žydus nušluoti“. Nutarta visiems užsienio valstybių atstovams įteikti rezoliuciją. Rengiantis mitingui, šeštą valandą vakare buvo uždarytos visos žydų krautuvės ir restoranai – kiti sekė laikrodžius, kad protestą pradėtų laiku. Pasak korespondento, protestas pravestas „labai vieningai ir organizuotai“ (balandžio 6 d.). Panašiai atsiliepė *Lietuvos žinios* bei *Lietuvos aidas*, tik pirmasis dar informavo apie panašius protestus Kėdainiuose ir Šiauliuose. Šiauliuose nutarta iš vokiečių progimnazijos atšaukti žydus moksleivius.

Truputis kontekstas. Vokietijoje balandžio 1 d. boikotuotos žydų krautuvės: vokiečius pirkėjus nacių smogikai vertė nešioti gėdos ženklus. Boikotas pastebėtas Klaipėdoje: „vokiečiai hitlerininkų pavyzdžiu taip pat ėmė boikotuoti žydus. Vienas hitlerininkas esąs net sumintas. Žydai stengiasi atsilyginti taip pat boikotu“ (balandžio 3 d.). Tuo tarpu prasidėjo Lietuvos ir Vokietijos derybos dėl prekybos sutarties ir lietuviai verslininkai skundėsi, kad žydai boikotuojantys juos nenorėdami, kad lietuviai išitvirtintų versle. Beje, ir lietuviai rengė boikotą balandžio 23 d. – dėl elektros, išjungdami ją ir užsidegdami žvakes: planuota iš lėktuvų mėtyti lapelius³.

Protestą choralinėje sinagogoje visi trys dienraščiai aprašė trumpai ir dalykiškai, bet *Ryte* ir *Lietuvos žiniose* nesunku išskaityti žydams simpatiją ir pritarimą. *Ryto* antraštė: „10.000 Kauno žydų protestas“. Reikia atsiminti, kad krašto ekonomikoje žydai atliko neproporcingai stambų vaidmenį, o Vokietija buvo pagrindinis prekybos partneris. Kad ir vokiški vaistai: krupščiai nepasirošus, atsisakius vokiškųjų, pristigtų vaistų ir ligoniai nukentėtų⁴. Nors po kelių metų pavojaus jau būta realiesnio, ir 1933 m. Vokietija galėjo skaudžiai atsikirsti. O uždraudus per Vokietiją tranzitą, Lietuvos užsienio prekyba būtų žlugusi. Tikėtina, kad privačiai kalbėta ir apie platesnes boikoto pasekmes, bet spaudoje panašių nuogaštavimų nepastebėjau.

Statistikos biuletenyje skelbiami duomenys, lyginant 1933 m. kovo ir gegužės mėnesius, rodo, kad gatavų gaminių importas iš Vokietijos truputį sumažėjo, bet stambesnių pasikeitimų nematyti. Tai rodo, kad visuotinis vokiškų prekių boikotas neįvyko. Panašus išpūdis kyla variant spaudoje: nesimato nusiskundimų, kad ne-

begalima nusipirkti vaistų ir šiaip gaminių. Bet nepasitenkinta vien žodžiais. Balandžio 22 d. *Rytas* informavo, kad „bemaž“ visi Vokietijos agentai grįžta namo „tuščiomis rankomis“. Minim du pirkliai: vienas kasmet išveždavo prekių už 10 milijonų litų, antras – už penkis. Dabar abu iš viso atsisakė Vokietijos prekių. Žinutėje

Laikraščio Rytas puslapis. 1933-04-05, Nr. 78

„Žydai boikotuoja vokiečius visais frontais“ randame ir daugiau detalių. Ypač žydai gydytojai pasipiktinę žydų gydytojų persekiojimu: „Tokį hitlerininkų elgesį su mokytais žmonėmis gydytojais vadina barbarišku ir reikalauja, kad į žmogaus sąžinės dalykus nebūtų lendama su purvinu batų“. Gegužės 1 d. rašoma, kad žydų dienraštis *Volksblatt* skelbia pavardes žydų pirklių, dar vis prekiaujančių vokiškoms prekėmis. O žydų inteligentai atleidinę vokietes „bonas“: jau atleista maždaug 200 auklių.

Aprašyti ir kiti litvakų protesto žygiai. Sužinome, kad Lietuvos rabinų sąjunga ir žydų politinių bei kultūrinių organizacijų atstovai pasiuntė Tautų Sąjungai laišką dėl „hitlerininkų daromo Vokietijoje prieš žydus barbariško“, prašydami, kad Tautų Sąjunga imtųsi žygių jų teisėms apsaugoti (gegužės 13 d.). Po kelių dienų

bent minimalių kultūriniam gyvenimui sąlygų (balandžio 27 d.).

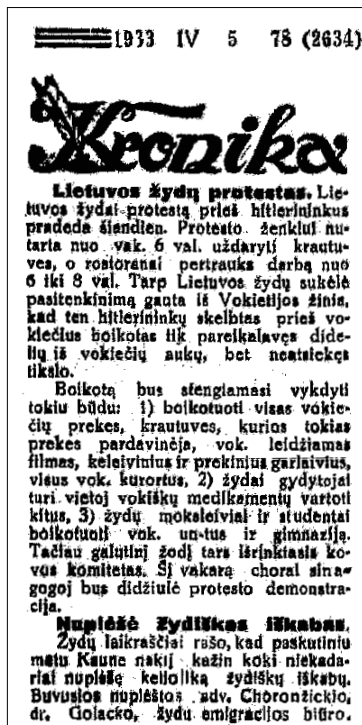
⁴ 1933 m. Lietuva importavo 49,9 t vaistų, iš Vokietijos – 25,3 t (*Statistikos biuletenis*, 1934, p. 18–19).

patiriame, kad rabinai paskelbė dienos protesto badą, įvyksiantį birželio pradžioje: „Tą dieną visose sinagogose bus atlaikytos gedulingos pamaldos už hitlerininkų nukankintus žydus“ (gegužės 17 d.).

Prie protesto akcijų reikia priskirti Jurbarko miesto tarybos sprendimą Vokiečių gatvės vardą pakeisti nauju, ją pavadinant „Vilniaus Gaono“ gatve. Gaonas buvęs „žymus Vilniaus rabinas, padėjęs nemaža ir lietuviams“ (birželio 27 d.). Miestų tarybose žydų būdavo nemažai: iniciatyva galėjo kilti iš jų.

Būtą ir asmeniškų susikirtimų. Štai incidentas vienoje Kauno krautuvėje. Įsikarščiavęs pirklys iš Tilžės pradėjo ginti hitlerininkus ir skelbti, kad Hitleris netrukus įsigalės Lietuvoje: „žydai šoko prie jo, ir prasidėjo peštynės“ (rugpjūčio 4 d.). Pastebimas ir smulkaus chuliganizmo atvejis: vasarai baigiantis, keli žydai jaunuoliai akmenimis mėgino daužyti vokiečių atstovybės langus. Į langus jie nepataikė, bet buvo areštuoti ir du jų nubausti po tris mėnesius kalėjimo (rugsėjo 25 d.).

Pastebimas turtingesnių žydų inteligentų dėmesys vokiečių kultūrai: kaip kitaip paaiškinti auklių skaičių? (Nežinau ar jas reikėdavo atsivežti iš Vokietijos.) Panašų išpūdį kelia Švietimo ministerijos statistika: 1932–1933 mokslo metų pradžioje trijose valstybinėse lietuviškose Kauno gimnazijose mokėsi 76 žydai ir 27 vokiečiai, o vokiečių gimnazijoje – 23 lietuviai, 118 žydų, 130 vokiečių. Ir tai nebuvo pigu. Pasak *Ryto*, joje ne vokiečiams mokslas kainavo 600 litų metams, vokiečiams – 240, o „vokietininkų „Kulturverband“ nariams – 120. Todėl ir vokiečiai stengiasi, kad žydai neišstotų (balandžio 26 d.). Be to, be mokesčių už mokslą, turtingesnieji turėjo į rūmų statybos fondą įmokėti po

Laikraščio Rytas kronikos skyrius. 1933-04-05, Nr. 78

1000 litų, o ne tiek turtingi – po 500 (birželio 27 d.). (Penkių asmenų šeimos pragyvenimo minimumas buvo 155 litai mėnesiui.) Atsiėmė iš gimnazijos savo vaikus, žydai nori atgauti arti 200 000 litų. Renkami parašai, o jeigu gimnazija nesutiktų, manoma kreiptis į teismą⁵. Mat žydams moksleiviams išstojus, gimnazija susilpnėtų, tarp vokiečių kalbama apie reikalą gimnaziją perorganizuoti nacionalsocialistiniais pagrindais, atleidžiant dabartinį direktorių ir mokytojus atrenkant iš hitlerininkų (gegužės 1 d.). Rūpesčių kilo ir žydams. Taigi jau balandžio 21 d. skaitome apie pastangas steigti specialią žydų mokyklą su vokiečių dėstomąja kalba⁶. Vėliau rašoma, kad pereiti į žydų gimnazijas trukdė kalba: žydų tėvų komitetas ėmėsis organizuoti hebrajų kalbos kursus. Kartu komitetas kreipėsi į Švietimo ministeriją, kad ši tarpininkautų norintiems pereiti į lietuviškas gimnazijas (balandžio 26 d.). Nors laikraštis to nerašo, ir čia turbūt iškilo kalbos klausimas. Aišku, keliantis iš vienos mokyklos į kitą, mokslo metų eigoje sunkumų kelia ir skirtingos programos.

Tikriausiai ne politiniai rūpesčiai, bet konkrečios kliūtys lėmė, kad nemažai žydų mokslo metus užbaigė vokiečių gimnazijoje. Liepos 8 d. sužinome, kad iš 25 laikiusiųjų baigiamuosius egzaminus išlaikė 22: dvylika žydų, penki vokiečiai, trys lietuviai ir du rusai. Beje, tik viena žydiška pavardė su lietuviška galūne, o vokiškos – visos be galūnių. Tarp lietuvių krenta į akis Vinco Krėvės-Mickevičiaus duktė Helena. Bet Šiauliuose padėtis kitokia: tenai žydai „žydiškesni ir daugiau prieš hitlerizmą nusistatę“ negu kauniškiai. Tenai visi iš vokiečių mokyklos atsiėmė savo vaikus, o Kaune, „nepaisant viso pakelto triukšmo“, atsiėmė „dar ne tiek daug“ (rugpjūčio 8 d.). Bet 1933–1934 mokslo metų pradžioje pastebimos žydų išstojimo pasekmės: „Žydų liko tik 8 ir keliolika lietuvių“. Mokinių skaičiui perpus sumažėjus, nutarta atleisti tris mokytojus, uždaryti paralelines klases, ir pakelti mokesť. Panašaus likimo susilauktų rusų gimnazija, jeigu lietuviai ir žydai iš jos išstotų (rugsėjo 11 d.).

Vokiečių politika litvakams kenkė ir tiesiogiai: balandžio 11 d. informuojama, kad keli žydai pirkliai Karaliaučiuje buvo atpažinti ir „vos išvengė hitlerininkų pogromo“, o per pasų kontrolę Eitkūnuose buvo išjuokti. Vokiečių konsulatai pradėjo Lietuvos žydams neišdavinti net per Vokietiją tranzito vizų. Birželio 17 d. minimas žydų skundas (neaišku kam) dėl vokiečių generalinio konsulato Klaipėdoje veiklos. O vėliau randame daugiau detalių. Kaltos naujos „su „arijų paragrafais““

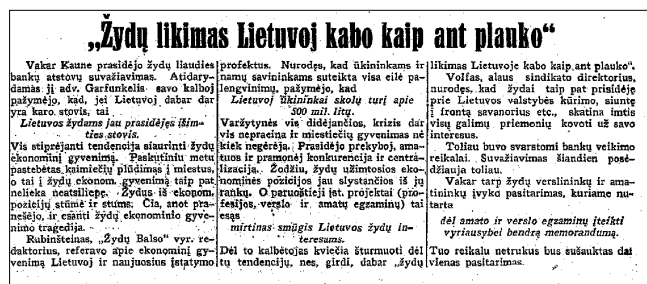
⁵ Švietimo ministerijos žinios, 1932, Nr. 12, p. 878–879, 888–889. 38 žydai lankė privačias Kauno lietuviškas mokyklas, pavyzdžiui, Jėzuitų gimnaziją lankė 2 žydai ir 2 vokiečiai (p. 882–883). Kaune veikė keturios žydų gimnazijos ir viena komercinė mokykla – iš viso 1112 mokinių (p. 884–885).

⁶ Rytas 1933 m. birželio 6 d. paskelbė *Idiše štime* pasirodžiusio Rubinšteino straipsnio vertimą, labai neigiamai pasisakantį apie buvusių

vokiečių gimnazijos rėmėjų pastangas steigti žydų gimnaziją su lietuvių dėstomąja kalba. Nepasitikėdamas jų naujai gimusiu lietuviškumu jis klausia: jeigu dabar norite, kad jūsų vaikai būtų auklėjami lietuviškai, tai kodėl jų nesiunčiate į lietuviškas gimnazijas? Lietuvoje, ne kaip Vokietijoje, mokyklos žydams yra atviros. *Lietuvos žinios* birželio 6 d. pranešė, kad gimnaziją steigti gautas leidimas. Ją steigia Žydų draugija lietuvių kalbai remti.

pasų bei vizų taisyklės: „dabar daugelis Lietuvos piliečių žydų dėl tų paragrafų turi įvairių nemalonumų“. Žydai kreipiasi į atitinkamas įstaigas, kad būtų daromi žygiai kliūtims pašalinti (rugsejo 27 d.). Beje, nuskriausti ir keli lietuviai, bet tai jau kita tema.

Žydams iš Vokietijos bėgant, šios toks jų skaičius atsirado Lietuvoje. Juos globojo specialus komitetas, pabėgėlių priskaičiuojama apie 350. Apie 100 jų besimokantys

Laikraščio Rytas straipsnis. 1934-05-28, Nr. 119

amatų ir planuojantys emigruoti į Palestiną (lapkričio 24 d.). Pabėgėlių žydų reikalams skirta konferencija pasibaigė gruodžio 4 d., išrinkti vykdomieji organai ir priimtos rezoliucijos, smerkiančios Vokietiją ir skatinančios Lietuvos žydus remti pabėgėlius (gruodžio 5 d.).

Greta žinutės apie konferenciją pasirodė ir kita, žydus vaizduojanti neigiamai. Pasirodo, neįvardinti laikraščiai rašo, kad Lietuvoje esąs tik vienas miestelis be „smuklės ir žydų“. Kurtuvėnuose „žmonės blaivesni negu kitur, ir girtų beveik niekad nematyti. Visame miestely amatai ir prekyba yra lietuvių rankose, todėl viskas eina kuo puikiau“.

VIDINĖS ĮTAMPOS IR SMURTO PROVERŽIAI

Tuo metu Didžioji Britanija pradėjo varžyti žydų emigraciją į Palestiną. Kaune lapkričio pabaigoje įvyko eilė protesto susirinkimų: priimta rezoliucija ir nutarta ją pasiųsti Anglijos vyriausybei. Rytas lapkričio 30 d. žinutė trumpa, be detalių. Bet, jeigu patikėsime tos dienos Lietuvos žiniomis, mingas choralinėje sinagogoje buvęs audringas. Jį rengė socialistai, o atvyko nemaža „žabotinskininkų“ ir pakėlė „didelį triukšmą“. Vienas net pradėjęs šaudyti. Atvykusi policija keletą „triukšmadarių“ nuvarė į nuovadą. Įdomu, kad Lietuvos aidas triukšmadarius pavadino jaunais žydais komunistais. Pasirodo, kur socialistinės Lietuvos žinios matė fašistus, ten tautininkų Lietuvos aidas – komunistus. O Rytas, nutylėjęs žydų tarpusavio kivirčius, geriau išryškino susirinkimo esmę.

Kas tie žabotinskininkai? Omenyje turimas Zeevas Žabotinskis (Jabotinsky, 1880–1940), Ukrainoje gimęs radikalaus dešiniojo sparno sionistas, pabrėžęs ginkluotų žydų būrių organizavimą. Sakoma, kad daugiau jo

sekėjų radęsi Latvijoje. Kalbamu metu jis palaikė artimesnius ryšius su Italijos fašistais. Lietuvoje tuo laikotarpiu jis lankėsis kelis kartus, kovo 4 d. Kaune skaitė paskaitą „Proletariato krizė“. Visi trys dienraščiai kovo 3 d., neperredagavę gauto teksto, atspausdino tą patį skelbimą: „Žinomas žydų visuomenės veikėjas ir vienas iš žymiausių žydų žurnalistų“. Po kelių mėnesių Rytas informavo, kad liepos 18 d. atvyko „sionistų-revizionistų“ vadas Žabotinskis ir didesniuose miestuose skaitys paskaitas (liepos 19 d.). Lietuvoje jis lankėsi ir metų pabaigoje: pasak Lietuvos žinių, gruodžio 1 d. į Pabaltijį atvyksta „žydų fašistų vadas p. Žabotinskis. Jis atvažiuoja instruktuoti savo gvardijos ir laikys paskaitas. Ta proga užsuks ir į Lietuvą“. Lankydamasis Lietuvoje, gal kaip tik jis išjudino planus nuo 1934 m. sausio 25 d. leisti žabotinskininkų laikraštį. Pasak Rytos: „Nors žydų laikraščių ir taip jau yra daug, tačiau Lietuvos žabotinskininkai, kitų žydų vadinami „žydais fašistais“, propagandos reikalams“ pradės leisti Der Moment (gruodžio 27 d.).

Žydų fašistų Lietuvoje gal ir radosi. Birželio 6 d. po antrašte „Ir žydai imituoja hitlerininkus“ aprašomos jaunų žydų surengtos demonstracijos Kaune: su fake-lais, apsilikę rusvos spalvos uniformomis, jie žygiavę Kauno gatvėmis. „Tačiau daugumas žydų priešingi tokiam žydų judėjimui [...]. O vakarykštis „Id. Št.“ tą sambruzdį pavadino „Gėda“. Tarp demonstrantų ir kitų žydų kilusios peštynės. Negaliu nepaminėti kitos tame pačiame puslapyje randamos žinutės: Veliuonoje sinagoga buvusi ištepota „Heil Hitler“ ir kitais nacių šūkiiais. Bet policija nustatė, kad tai ant rabino supykusio „nevisai sveiko žydo“ darbas.

Zeevas Žabotinskis

Dėl Rytos žinios abejonių kelia Lietuvos aidas birželio 7 d. versija. Pasirodo, birželio 4 d. žygiavę žydai tautininkai skautai, kurių uniforma panaši į hitlerininkų. Uniformos nepatikusios kairiesiems žydams, ir jie, šaukdami „fašistai“, „hitlerininkai“, pradėjo demonstrantus puldinėti ir mušti. Lietuvos žinios, kiek sutirštindamos spalvas, incidentą aprašė panašiai kaip Rytas (birželio 6 d.). Tačiau vėliau Lietuvos žinios atspausdino demonstracijos organizatorių pareiškimą: jie jokie hitlerininkai, bet žydų skautai. O dėl Idišė štime pareiškimo jie nesijaudina, „nes tai esą tik vienos mažos sionistų grupės organas“ (birželio 8 d.)⁷.

⁷ Lietuvos aidas 1933 m. kovo 13 d. paskelbė duomenis, kiek kokia-

Pašaliniam susigaudyti sunku. Įspūdis tik toks: tarp savęs žydai giliai susiskaldę ir skirtumus lygina muštinėmis. Viena vertus, tai griaua vokiško antisemitizmo skelbiamą vieningos žydų konspiracijos mitą. Kita vertus, tai dera su dažniau liaudyje randamu įsitikinimu, kad žydai esą karšto kraujo ir nepraleidžia progos vieni kitiems pešioti barzdas. Aišku, išvados priklausė ir nuo skaitytojo: atkreipus dėmesį į jų pasisakymus apie nacius ar jų pastangas ginti savo statusą Lietuvoje, žydai atrodytų pakankamai vieningi. Beje, *Ryte* nieko nepastebėjau apie žydus komunistus. Tačiau tie, kurie skaičiavo skelbiamas už komunistinę veiklą areštuotųjų pavardes, tikriausiai pastebėjo, kad žydiškųjų neproporcingai daug.

Lietuvoje pastebima prieš žydus nukreipto chuliganizmo. Štai sausio 12 d. numeryje patiriame, kad Bičiūnas nukentėjęs gindamas gatvėje užpultą Kaune gimusį žydą menininką Arbit Blatą (N. Arbitblatas, 1908–1999). Tuo metu Blatas gyveno Paryžiuje, bet Lietuvoje lankėsi savo parodos reikalais. Remdamasis *Idiše štime*, *Rytas* rašo, kad Blatui išeinant iš vieno restorano, jį užpuolė keli studentai „peštukai“. „Atsiradęs“ Bičiūnas ir vienas karininkas stoję Blato ginti. Tada peštukai fizinę „jėgą pavartoję ir prieš Bičiūną“. Laikraštis nepaaiškina, kaip šis atsirado šalia. Gal ir sutapimas, bet labiau tikėtina, kad restorane Blatas susitikęs su Bičiūnu, kuriam teko Blato parodą recenzuoti *Židinyje*⁸.

Spėju, kad užpuolimo motyvai buvo antisemitiniai – Blato atsilankymas ir jo paroda spaudoje buvo plačiai minimi. Bet kas tie užpuolikai? Gal tai tie patys studentai, kuriuos užtinkame kovo 14 d. *Ryte*? Lietuvos nepriklausomų dailininkų salone buvę išstatyti M. Ginsburgo (žinių apie jį neradau) darbai, tarp jų – agitaciniai plakatai bei karikatūros⁹. Karikatūra „Fašizmas“ nepatikusi kai kuriems „fašizmo garbintojams Kaune“ ir jie, grasindami, kad „bus blogai“, reikalavę ją nukabinti. Akcijoje pasireiškė „jaunų peštukų „šaika“, kurioje buvo ir tam tikros grupės studentų“. Atrodo, kad tai nuoroda į vieną tautininkų studentų sparną. Fašizmo bei antisemitizmo pėdsakų matyti ir 1933 m. pradžioje pradėtame leisti Neo-Lithuania korporacijos žurnale *Akademikas*. Gal tie patys studentai pasireiškė ir kovo 18 d. naktį, kada įsigėrę nutarė „paulioti“ ir pradėjo „per šerengą“ varyti praeinančius žydus. Kilo triukšmas, įsikūso policija ir kelis triukšmadarius sulaukė (kovo 20 d.). Maždaug tuo metu Kaune buvo nuplėšta kelio liko žydų užkabų. Tai nežinomų „niekadarių“ darbas,

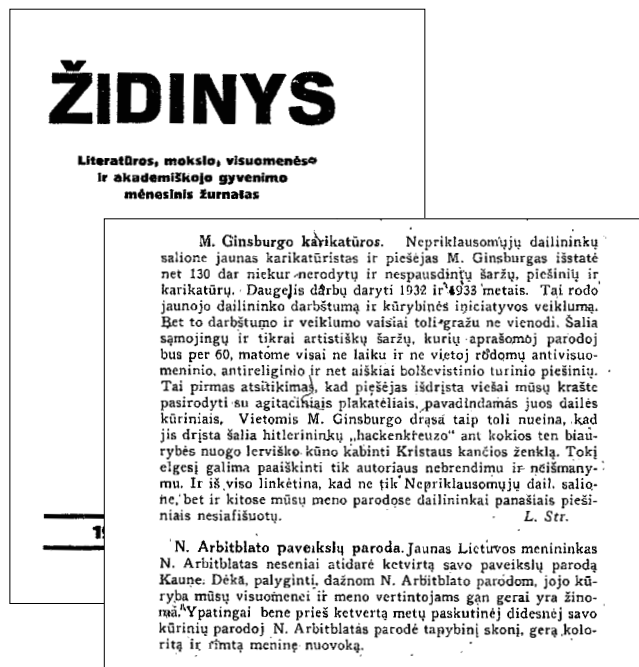
me pašte gaunama kokių laikraščių. Iš žydiškųjų matosi tik *Idiše štime*. Kiti nepaminti, nes jų gaudavo per mažai. Daug kur *Idiše štime* pralenkė *Rytą*. Kai kur Klaipėdos apylinkėse juos abu pralenkė Klaipėdoje leidžiamas *Memeler Dampfboot*. Jame pasirodydavo nacių propagandos.

⁸ Vytautas Bičiūnas, *Židiny*, 1933, Nr. 3, p. 270–271. *Idiše štime* ra-

remdamasis žydų laikraščiais informavo *Rytas* (balandžio 5 d.).

Ribodamasis 1933 m. negaliu spėti, ar minėti epizodai teatspindi tuo metu susiformavusio būrelio veiklą, ar panašių išsišokimų rastumėm tiek anksčiau, tiek vėliau. Ir nebūtinai visais atvejais kalti lietuviai studentai: universitetą lankė ir vokiečiai.

Šalia chuliganizmo būta ir stambių nusikaltimų, bet, bent šiuo atveju, kalti Aleksote gyvenę hitlerininkai

Žurnalo *Židiny* puslapis. 1933-03, Nr. 3

vokiškomis pavardėmis. Jiedu įsigėrę užkabino praeivį ir, išsiaiškinę, kad jis žydas, pasiskelbė hitlerininkais ir jį nušovė: „Paskum pasileido bėgti, bet netrukus buvo suimti“ (birželio 13 d.).

Ryte pluoštas žinučių apie žydų bankų ir šiaip žydų krautuvių apiplėšimus. Pavyzdžiui, sausio 14 d. rašoma, kad Jonavoje plėšikai nužudė krautuvininką, spėjant iš vardo, žydą¹⁰. Turbūt tai ne antisemitizmo apraiškos, nes Lietuvoje buvo didelė tikimybė, kad, ieškodami pinigų, plėšikai pataikys į žydišką verslą. Kita vertus, kai kur galėjo rasti ir antisemitizmo atspalvis, tarkim, plėšikauta prisiklausius kalbų apie piniguočius žydus. Taip pat ne visais atvejais aišku, kaip ir kodėl incidentas prasidėjo. Štai gegužės 23 d. skaitome, kad prieš dvi dienas Slabadoje (Vilijampolėje) susimušė:ėjo

šau taip, kaip tuo metu rašyta. Bibliotekose jis kataloguojamas *Di jidiše štime* vardu.

⁹ *Lietuvos žinios* 1933 m. kovo 20 d. mini, kad paroda uždaryta, nes joje buvo agitacijos prieš karą ir už taiką. Teigiamai atsiliepdamos *Lietuvos žinios* pabrėžia, kad Ginsburgas – „regis alytiškis“ – meną studijavęs Kaune, bet ne užsienyje. Jis yra „Lietuvos vaikas“.

du lietuviai ir susitiko žydą su žmona. Lietuviai tarpusavy susimušė. Žydas įsikišo. Tada „subėgo daug žydų, kurie [abu lietuvius] taip smarkiai sumušė, kad juos teko net nugabenti į ligoninę“. Ir kas pasakys, ar tik šiaip pasismaginta, ar žydų būrys suvedinėjo vietines sąskaitas su kaimynais, ar atsitiko visai kitaip? Juo labiau, kad turbūt tą patį incidentą kiti laikraščiai aprašė skirtingai. Tokiu būdu, pasak *Lietuvos žinių*, Slabadoje viename rajone gyvena „76 halucai (Palestinos pijonieriai)“. Juos kas nors užkabino, kilo muštynės ir iš abiejų pusių buvo sužeistų (gegužės 22 d.).

Aiškesnė 1933 m. pasibaigusi vadinamoji Slabados ekscesininkų byla dėl 1929 m. rugpjūčio 1 d. įvykusių muštynių. Žydus praėvius mušė keliolikos lietuvių būrys, keli iš jų policininkai. 1933 m. apeliacinis teismas sumažino bausmes, vieniems po mėnesį kalėjimo, kitiems – po dvi savaites. Taip pat atmestas kompensacijos prašantis nukentėjusių žydų civilinis ieškinys (*Rytas*, gruodžio 7 d.)¹¹.

Slabada pasižymėjo ne vien muštynėmis: joje kūrėsi stambesni litvakų religiniai bei kultūriniai centrai. 1932–1933 m. žiemą Niujorke įvyko didžiulis banketas – tarp kviestinių svečių buvo Lietuvos konsulas Povilas Žadeikis (1887–1957), 300 rabinų, Slabados rabinų mokyklos rėmėjų. Buvo pagerbtas išvykstantis Slabados jėšiboto viršininkas: „Ta proga buvo pareikšta Amerikos žydų padėka Lietuvos vyriausybei už tai, kad Slabados jėšibotui Slabadoj padovanojo sklypą naujiems rūmams statyti“ (sausio 7 d.).

Chuliganizmo ženklų regėti ir tarp žydų. Atsitiko taip, kad netoli Kauno stoties dingo pranciškonų apdarą vilkintis žydas konvertitas. Pas netoli stoties gyvenančius tėvus jo nerado, bet buvo įtariama, kad jį pagrobė kiti giminės. Įdomu, kad *Rytas* pasirodė jautrus žurnalistinei etikai: žinutės antraštė su klaustuku „Pagrobė vienuolį?“ (sausio 14 d.). Nežinau, kas tikrai atsitiko. Uždaresnės religinės bendruomenės kartais savo paklydėlius gelbėjo ir tokiu būdu. Bet tai galėjo būti ir paskalos, konvertitui ilgiau giminių ratelyje užsibuvus.

Pilnesniam vaizdui susidaryti verta trumpai atkreipti dėmesį į Lietuvos vokiečių padėtį – tarp jų buvo nemažai Hitlerio šalininkų. Tuo metu galiojo draudimai viešai demonstruoti svetimos valstybės ženklus. Gal draudimai įvesti slopinant komunistų veiklą, bet jie buvo taikomi ir vokiečiams. Tokiu būdu, švenčiant Hitlerio vardines, Vokietija liepė vokiečiams visur iškelti nacių vėliavas. Tačiau Lietuvos vokiečiai to padaryti negalėjo:

¹⁰ Ženklas, kad buvo kiti laikai. Laikraštis rašo: „abu senukai turi apie 55 metus amžiaus“.

¹¹ Žydų užpuolimas aprašytas *Ryte* 1932 m. liepos 11 d., ryšium su teismo nuosprendžiu. *Lietuvos žinios* 1933 m. lapkričio 7 d.: „Voldemaro viešpatavimo laikais grupė ekscentriškų jaunuolių Slabadoj surengė ekscesus prieš žydus“. Rugpjūčio 1 d. buvo komunistų propagandos diena, 1929 m. Šančiuose įvyko kelios komunistų demonstracijos. Taigi

„Negalėdami čia viešais ženklais adoruoti Hitlerio, jų daugelis bent namie išsistatė jo paveikslus“ (balandžio 21). Kad draudžiami „hitlerininkiški šūkavimai“, nusiškusta Kulturverbando konferencijoje liepos 1 d. Kaune. Ypač esą sunku organizuoti jaunimą (liepos 3 d.). Atrodo, dėl panašių suvaržymų Vokietijos atstovas padarė demaršą. Jam, kaip autoritetingi šaltiniai informavo *Rytą*, buvę atsakyta: „svetimšalius liečių įstatymai nėra nukreipti prieš jokios valstybės piliečius ir nėra priešingi Lietuvos tarptautiniams pasižadėjimams“ (birželio 17 d.). Kiek teko pastebėti, cenzūra griežčiau griebė vadinamųjų vokietininkų spaudą (lapkričio 7 d.).

SPAUDOS CENZŪRA VISIEMS

Nors Lietuvoje matyti antisemitizmo ženklų, ypač tarp lietuvių verslininkų, cenzūra neleido išibėgėti antisemitiniam sąjūdžiui. Režimas nuslopino pastangas išleisti antisemitinius laikraščius. Kalbamu metu tokia buvo teisinė padėtis: remdamasis Ypatingais valstybės apsaugos įstatais, 1933 m. kovo 31 d. Kauno miesto ir apskrities komendantas paskelbė spaudos taisykles. Visoje eilėje draudimų randame ir šiuos: negalima rašiniiais ar piešiniiais vienos gyventojų dalies kurstyti prieš kitą, skatinti nepaklusti įstatymams, užgaudinėti tikiybinius jausmus (balandžio 1 d.). Buvo taip: 1933 m. balandžio 15 d. data pasirodė *Tautos žodis: Lietuvių laikraštis žydų ir kitų tautinių mažumų klausimui nagrinėti*. Sakoma, kad nors spauda jį sukritikavusi, provincijoje laikraštis buvęs populiarus ir pirmojo numerio prireikė antros laidos. Tačiau Kauno komendantas jį konfiskavo ir leidėjus tardė, norėdamas patraukti teisminėn atsakomybėn¹². Leidinyje nesimato vokiško stiliaus rasizmo, nerašoma apie kraujomaišos pavojus. Akcentuojama ekonominė kova, yra rašinių apie žydų ir kitų tautinių mažumų neloyalumą valstybei, rašoma apie pastangas steigti antisemitinį frontą.

Spaudoje *Tautos žodis* pastoviai vadinamas antisemitiniu. Pasak *Ryto*, balandžio 13 d. „laikraštukas“ uždarytas, nes kurstęs vieną gyventojų dalį prieš kitą. (Su laiku ir *Rytas* buvo uždarytas, bet šiuo metu tebuvo konfiskuoti keli numeriai.) *Idiše štime* aiškino, kad *Tautos žodžio* redakcijoje daryta krata, „per kurią paimti visi įtartini rankraščiai“, – po to, kai žydų delegacija apsilankė pas Piliečių apsaugos departamento direktorių (*Rytas*, balandžio 21 d.). Gegužės 6 d. sužinome, kad byla atiduota Kauno III nuovados taikos teisėjui: atsa-

ir Slabados ekscesai galėjo turėti komunistinį atspalvį, nors teisme šis momentas nekilo. Tikrindamas laikraščius užtikau staigmena: *Lietuvos aidas* 1929 m. rugpjūčio 2 d. paskelbė platesnį straipsnį apie lietuvių įtaką litvakų kultūrai. Patiko žodis „snaudienė“, būtent „snaudžia“ su vokiška galūne.

¹² *Verslas*, 1933 m. balandžio 20 d.; balandžio 27 d. Buvo užuominų, kad leidinį finansavo vokiečiai.

komybėn patraukti leidėjas Stasys Kriaučiūnas ir du studentai. Bet byla leidėjų ryžto nesužlugdė: mėnesio gale teko konfiskuoti *Naują tautos žodį* (gegužės 30 d.). Po to sekė *Lietuvio žodis* (septyni numeriai) ir *Mūsų frontas* (trys numeriai). Visur matosi minėtas Kriaučiū-

Faktas, kad nei apie Kriaučiūną, nei apie Vabuolą žinių neišlikę, rodo, kad nei jie patys, nei jų laikraščiai neįsitvirtino. Tikriausiai jiems pakenkė cenzūra ir kalbos, kad juos finansuoja vokiečiai. Bet, manau, būta ir svarbesnių veiksnių: jų nerėmė kylanti labiau išsilavinusi

Laikraščio *Tautos žodis* puslapis. 1933-09-08, Nr. 1

Laikraščio *Lietuvio žodis* puslapis. 1933-11-18, Nr. 6

nas, o pagrindinis organizatorius buvo Vladas Martynas Vabuolas. Dar pasirodė *Kelvirtas tautos žodis*, kurio ryšių su minėtais leidiniais neišsiaiškinau.

Tautos žodžio byla baigėsi spalio pradžioje. Taikos teisėjas Kriaučiūną ir kitus nubaudė po mėnesį arešto ir 100 litų pabaudos, areštą skiriant lygtinai, duodant du metus pasitaisyti (spalio 4 d.). Su cenzūra susikirta ir *Lietuvio žodis*: jo šeštas numeris konfiskuotas už straipsnį „Žydai abortininkai“, ir jis uždarytas visam karui. Turbūt slapyvardžiu pasirašytą straipsnį norėjęsi cituoti, nes jame atsispindi ne vien antisemitizmas (iš abortų žydai medikai – ir šundaktariai – stotasi rūmus, privačias klinikas, siunčia pinigais į Palestiną), bet ir Lietuvos socialinė tikrovė (abortų būta nemažai). Argumentuota, kad lietuviai tautiniais sumetimais abortų nedaro, katalikai – moraliniais, o žydai „atlieka reikalą tik su gojumi“¹³.

¹³ Dr. med. J. Antilis, „Žydai abortininkai“, in: *Lietuvio žodis*, 1933-11-18, Nr. 6, p. 1. Apie uždarymą rašoma *Lietuvių žodyje* (laikraštis persikirkštijo). 1933 m. gruodžio 10 d. skelbiamas įdomus straipsnis apie bylinėjimąsi Kudirkos Naumiestyje dėl paminklo Kudirkai ir skvero. Žydai nerėjo mažesno skvero, o lietuvių dauguma – didesnio. Įdomumas tas, kad neminimas Kudirkos antisemitizmas: mažesnė aikštė

šviesuomenė ir jie nerado visuomenėje organizacines atramos. Užtat 1932 m. pradžioje pasirodęs Lietuvos prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungos *Verslas* išsilaiškė ligi nepriklausomybės galo. Ši sąjunga turėjo užnugarį tautininkijoje ir platesnėje visuomenėje¹⁴. Beje, *Verslą* sunkiau vienareikšmiškai apibūdinti, nes sąjungoje buvo ryškūs konfliktai ir nepastovumas. Nors *Verslas* gynėsi nesąs antisemitinis, jame nemažai žinučių apie žydų verslininkų nusizengimus, taigi maždaug tokios pat medžiagos kaip ir minėtuose antisemitiniuose leidiniuose.

Policija tramdė ir kitokias antisemitizmo apraiškas. Štai Seredžiuje buvęs pašto tarnautojas pradėjo skleisti antisemitines proklamcijas, kurios „buvusios net su hitlerininkų ženklų“. Pasak žydų spaudos, policija konfiskavo proklamcijas ir jų autorių sulaiškė (balandžio 20 d.).

Cenzūra neapleido ir žydų laikraščių: keliais atvejais

naudingesnė keliems žydams verslininkams. Skundžiamasi, kad žydai vieningi, o lietuviai – ne.

¹⁴ Tautininkų vaidmuo Verslininkų sąjungoje pstebimas per 1933 m. verslininkų kongresą (*Lietuvos žinios*, 1933 m. spalio 9 d.). Smulki detalė: Slabados verslininkas skundėsi, kad jo iškabinamus plakatus, raginančius pirkti tik pas lietuvius, kažkas nuplėšia.

neleido platinti numerių ir redaktorius baudė. Nematyti, kad litvakai būtų įkliūdavę dažniau už *Ryto* žmones.

Sausio 13 d. *Idiše štime* šventė 15 metų ir 10 metų Rubinšteino redagavimo jubiliejus, tą dieną išleisdamas savo 4000-ąjį numerį. Patiriame, kad 11 redakcijoje

Idiše štime cenzūrai užkliuvo už straipsnius „Gausingai atsilankykime“ ir „Kova už tautišką mokyklą“ – juose išvelgtas kiršinimas. Atsakingasis redaktorius M. Rabinovičius nubaustas arba 500 litų bauda, arba tris savaites kalėjimo. Ta proga sužinome, kad konfis-

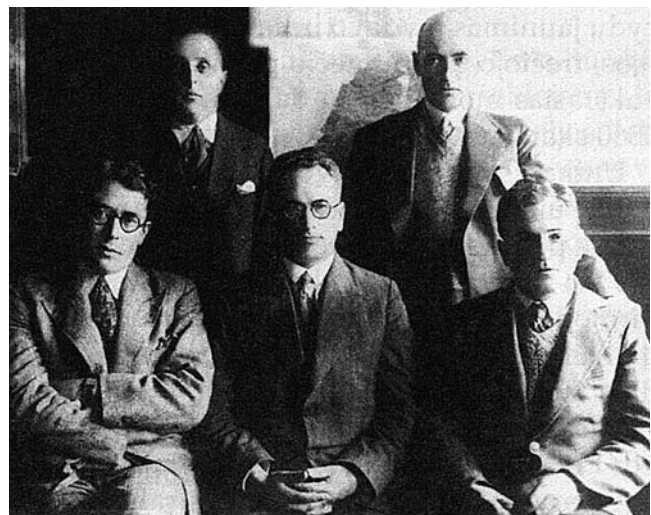

Laikraščio *Idiše štime* puslapis

dirbančiųjų gauna nuolatinį atlyginimą. Jeigu tai tikslu, *Idiše štime* vertėsi geriau negu lietuviški dienraščiai, nebent išskyrus valstybės remiamą *Lietuvos aidą*. Laikraštis aštuonių puslapių (*Rytas* dažniau šešių, kartais aštuonių), o jubiliejaus proga – net 32. Versalio restorane surengtame minėjime atsilankė lietuviai žurnalistai, tarp jų Eltos direktorius Eduardas Turauskas (1896–1966) ir *Idiše štime* bendradarbis Bičiūnas. *Rytas* iš savo pusės laikraščiu linkėjo: „kad jis ir toliau eitų tolerancijos dvasioje ir žydų kultūros dirvoje nuverstų dar daug naujų vagų“ (sausio 4, 13, 14 d.).

Laikraščiu sekėsi. Nuo liepos 1 d. jis imtas leisti du kartus per dieną: „Kaune bus toks pirmasis laikraštis, pralenkęs net lietuvių dienraščius, nes, pasirodo, žydai sugeba geriau savo spauda rūpintis negu lietuviai“ (birželio 30 d.). (Vėliau *Lietuvos aidas* būdavusios net trys laidos kas dieną. XX amžius planavo leisti *Vakarinį XX amžių*, bet planų neįgyvendino.)

¹⁵ Taip rašė *Rytas*. Lietuvos nacionalinės bibliotekos kataloge rašoma *Lecte nais*, o atsakingosios redaktės pavardė – D. Jurkanskaitė-Gibailienė. To meto sionistų kongresuose atsitikdavo aštrių nesutarimų. Dažnai sionistus puldavo kairieji. O straipsnyje apie tautišką mokyklą gal aštriau pasisakyta apie tautininkų pastangas į savo rankas perimti švietimą.

Idiše štime redakcijos bendradarbiai. Viduryje sėdi redaktorius Ruvinas Rubinšteinas. Iš knygos *Lietuvos tautinės mažumos: kultūros paveldas* (Vilnius, 2001)

kuota žydų laikraščio *Letze nais* spaustuvėje išleista brošiūrėlė apie sionistų kongresą ir *Letzte nais* redaktorė, Dora Jurkuskaitė-Šibailienė, nubausta 300 litų bauda arba 14 parų arešto (birželio 27 d.)¹⁵. Atrodo, nei vienas, nei kitas nepakluso: už nepildymą komendantų įsakymo *Idiše štime* spaustuvės vedėjas nubaustas 500 litų bauda arba tris savaites arešto, o *Letze nais* spaustuvės savininkė Jurkanskaitė-Šibailienė (taip parašyta) – 500 litų arba tris savaites kalėjimo (birželio 28 d.)¹⁶. *Idiše štime* nubaustas ir vėliau – 100 litų arba savaitę kalėjimo už „neteisingą žinutę iš Kretingos“ (rugpjūčio 16 d.)¹⁷. Po savaitės sužinome kokia tai žinutė: vienoje katalikų bažnyčioje „kažin kas šlakstęs su rašalu moteris, tik už tai, kad jos ėjusios į bažnyčią dekoltuotos“. Ta proga minimi *Ryto* ir kelių kitų lietuviškų laikraščių vargai su cenzūra, taip pat vieno vokiško. O žydų *Informacija* konfiskuota ir leidimas sustabdytas (rugpjūčio 22 d.). Po kelių mėnesių vėl baustas *Idiše štime* 500 litų bauda arba dvi savaites kalėjimo už straipsnį „Tešiamas tardymas pašto markučių aferoje“, kuriam įžeistas vienas ministras (lapkričio 24 d.).

1930–1940 m. Lietuvos žydų švietimo draugija leido *Volksblatt*. Birželio 30 d. pasirodė tūkstantasis nume-

¹⁶ Kartu nubausti du lietuviški laikraščiai: kelis metus išsilaikęs dienraštis *Dienos naujienos* ir toje pačioje spaustuvėje leidžiamas *Žinovas*. Pastarojo epaveldas. It teturi tik vieną numerį – intriguojantis, nes radau gandų ir smulkių įvairenybių, nerandamų kitoje spaudoje.

¹⁷ Klaipėdos vokiečių *Memeler Dampfboot* sunkiau nukentėjo: už gyventojų kiršinimą nubaustas 3000 litų bauda (*Rytas*, rugpjūčio 16 d.).

ris: „Laikraštis kovojo prieš sionistus ir „Id. Štime““ (birželio 30 d.). *Volksblatt* taip pat susilaukė Kauno komendanto dėmesio. Kova už karo cenzūros taisyklių nesilaikymą vieno jo numerio platinimas buvo sustabdytas, o redaktorius nubaustas 500 litų bauda arba mėnesiu kalėjimo (kovo 23 d.). Vėliau laikraštis buvo nubaustas 200 litų bauda arba 7 paras arešto už vedamąjį apie teismų santvarkos reformą (rugpjūčio 16 d.). Jam kliuvo ir už ministro įžeidimą informuojant apie pašto ženklų aferą – 500 litų arba dvi savaites kalėjimo (lapkričio 25 d.).

Atidžiau perskaite rastume ir daugiau konfiskuotų leidinių bei nubaustų redaktorių. Bet ir to, kas surasta, bendram vaizdui susidaryti užtenka: nestebima, kad būtų užkliuvus žydiška medžiaga, tarkime, jų atsikirtimai lietuviams verslininkams. Taikytos tos pačios taisyklės kaip ir lietuvių spaudai: visi bausti už pareigūnų įžeidimą, tariamai neteisingų žinių platinimą ir režimo kritiką.

Kartais atrodo, kad žydų spauda buvusi geriau informuota ir mažiau varžoma. Štai keli pastebėti epizodai. Remdamasis žydų spauda *Rytas* pranešė apie vyriausybės pastangas pertvarkyti ligonių kasų vadovybes. Pasirodo, vidaus reikalų ministras informavęs būtent žydų laikraštį: Kauno kasos tarybos paleidime „žymią rolę suvaidino vienas tarybos nutarimas, kuris žodis į žodį buvęs paimtas iš vienos slaptos proklamacijos“ (kovo 6 d.). Arba vėl, informuodamas, kad tautininkai siekia Lietuvos žurnalistų sąjungą priartinti prie „tautininkų partijos“, *Rytas* rėmėsi *Volksblatt*: „dėl to esą, kai kurie s-gos nariai turėsia iš jos pasitraukti“. Išėitų, kad norima partijos naudai nukreipti sąjungos persitvarkymą profesiniais pagrindais (birželio 1 d.). Po kelių savaitių, birželio 19 d., *Rytas* informavo apie numatomus teisėjų ir kitų teismų valdininkų pasikeitimus: „Žydų laikraščiai jau rašo [...]“.

Galima pridėti, kad po žodžiais tautininkų „partija“ slepiasi režimo kritika, nes tautininkai skelbėsi nesantys partija, bet visus dorus lietuvius vienijantis sąjūdis. Savo žurnalistikoje Bistras mėgdavo prakišti režimui špilkas, išnaudoti progas tautininkus pabadyti. Ir gal nuovokesni skaitytojai klausė, kodėl mums draudžiama, o žydams leidžiama?

LITVAKAI IR PASAULIS

Nežiūrint Lietuvos ir Lenkijos diplomatinio karo ir sunkiai kertamos demarkacijos linijos, abiejų pusių litvakams susitikti būdavo progų. Tarytum žydai džiau-gėsi neutraliųjų statusu! Itin nustebino tradicinis jų susitikimas Linkmenų kapinėse. Rugpjūčio pradžioje „iš visos Lietuvos žydai važiuoja į Linkmenų kapus pasimelsti ir susitikti su okupuotos dalies žydais“. Ir šiemet leista jiems susitikti, nors dalyvių skaičius būsias

ribojamas (liepos 6 d.). Vasario 27 d. į Kauną atvyko 43 vilniečių žydų pirklių ekskursija: „atvažiuos tiesiai per demarkliniją“. „Žydų pirkliai nori susipažinti su Lietuvos gyvenimu, kuris jiems rodo čia geresnis negu Vilniaus krašte“. Juos sutiko žydų pirklių sąjungos prezidentas (vasario 10, 28 d.). Namų jie išvyko kovo 8 d., bet jau laukiama kita ekskursija, 25 medžio pirklių. Kovo pradžioje „propagandos tikslais“ Kaune lankėsi vilnietis žydų mokslo instituto reikalų vedėjas. Jis skaitė paskaitą apie ekonominės depresijos sąlygotą sunkią vilniečių būklę: „Vilniuj inteligentui gauti kokį darbą jokio galimumo nėra“ (kovo 8 d.). Pastebėjau dar tris Vilnios žydų ekskursijas, tarp jų 22 „Vilniaus sionistų“. Ta proga sužinome, kad Panevėžio žydai planuoja ekskursiją į Vilnių (lapkričio 29 d., gruodžio 1 d.).

Tarp keliautojų minimi ir lietuviai, bet rečiau. Rugsėjo pradžioje buvo gauti leidimai 50 žmonių ekskursijai iš Kauno į Vilnių, „lietuvių ir žydų“. Vilniuje jie planuoja susitikti su giminėmis ir tvarkyti turto reikalus (rugsėjo 1 d.). Ekskursijų temai priklauso ir tokia žinutė: liepos 6 d. atvyko iš Berlyno 50 žydų vaikai, vasaros praleisti Lietuvoje. „Jūs pakvietė Lietuvos žydai. Jie vasaros Kulautuvos kurorte“ (liepos 6 d.).

Eilė žinučių nušviečia litvakų savivaldą ir jų dalyvavimą pasauliniuose žydų judėjimuose. Žinutės išbarsytos, bet skaitytojas su geresne atmintimi pastebėtų, kad litvakai yra organizuoti, o politiniais klausimais – dėl žydų valstybės – susiskaldę. Vaizdas nepilnas, nes menkai atsispindi jų religinis gyvenimas.

Pasirodo, kad žydų „vadai Lietuvą pamėgo“: „Mat, Lietuvos žydai tarp pasaulio žydų vaidina gana svarbų vaidmenį, dėl to visoki jų vadai į čia taip dažnai ir

Kėdainių žydės skautės. XX a. ketvirtas dešimtmetis.
Iš Dovidio Katzo knygos *Lithuanian Jewish culture* (Vilnius, 2004)

lankosi“. Lietuvon mėnesio gale atvažiuos „fašistų-revizionistų vadas“ Žabotinskis, ir du nuo jų atskilusios, daugiau demokratiškesnių pažiūrų, partijos vadai. O po Naujųjų Metų – „žydų egzektivo Londone vienas iš vedėjų“ (gruodžio 18 d.). Vasarą jau buvo atsilankęs „sionistų-revizionistų“ viceprezidentas, kuris liepos 11 d. viename Kauno kine skaitė paskaitą (liepos 11). O 1933 m. pradžioje lankėsi Jeruzalėje leidžiamo dienraščio redaktorius, kad geriau susipažintų su litvakų gyvenimu (sausio 15 d.).

Rugpjūčio 21 d. Prahoje prasidėjo sionistų kongresas. 25 000 litvakų dalyvavo atstovų rinkimuose. Apie 90% balsų gavo „sionistai socialistai – jie išrinko septynis atstovus. Vieną atstovą išrinko „centras“, o du – „žabotinskinkai“ (liepos 27 d.). Daugiau detalių paskelbė liepos 26 d. *Lietuvos žinios*: už balsavimo teisę reikėjo sumokėti du litus; varžėsi sionistai su revizionistais; centras – tai Rubiņšteinai; išrinktas vienas „šiai dešiniųjų ne revizionistų“ (jo *Rytas* nepaminėjo). Į Prahą vyko ne vien delegatai, bet ir „penkios skaitlingos Lietuvos žydų ekskursijos“. Apie tai informuodamas *Rytas* pridūrė: „Sionistų organizacija yra stipriausia žydų organizacija siekianti Palestinos atstatymo“ (rugpjūčio 17 d.)¹⁸. Pasak Eltos, kongrese dalyvavo 400 iš 48 kraštų: už toleranciją pagirti Italijos fašistai, o dėmesio centre – Vokietijoje persekiojami žydai (*Rytas*, rugpjūčio 22 d.)¹⁹.

Žydai studentai taip pat dalyvavo tarptautiniuose renginiuose: rugpjūčio 2 d. įvykstančiame žydų studentų kongrese Lietuvai atstovavo vienas studentas (liepos 29 d.). Neatsiliko ir žydai pramoninkai: žydų pasaulinėje parodoje Tel Avive dalyvauti ryžosi apie 30 firmų. Sudarytas komitetas, dirbsiantis su Prekybos ir pramonės rūmais²⁰, numatyta iš vyriausybės prašyti paramos (spalio 25 d.).

Su Palestina vystėsi prekybiniai ryšiai. Balandį Lietuvoje viešėjo Lietuvos generalinis konsulas Palestinoje, buvęs Steigiamojo Seimo atstovu ir ministru, Simonas Rozenbaumas. Kalbėta, kad ateityje prekių į Palestiną bus galima eksportuoti kelis kartus daugiau (balandžio 20 d.). Bus patikęs lietuviškas sviestas: iš Palestinos atvažiuos stambus sviesto importininkas; norima sviesto eksportą į Palestiną padaryti „normalų ir nuolatinių“ (sausio 25 d.). Užtat nepatikęs alus: bravorininkai kreipėsi į Palestinos prekybos rūmus, o jiems atsakytą, kad „Palestina Lietuvos alumi nesidomi“ (liepos 5 d.)²¹.

Besiplečiantys ryšiai su Palestina atspindi litvakų emigraciją. 1931 ir 1932 m. daugiau jų emigravo į Pietų

Afriką ir Sovietų Sąjungą negu į Palestiną, o 1933 m. situacija pakito: iš viso emigravo 1020, o į Palestiną – 671 žydas²². Jų gyvenimu domėjosi Lietuvos pareigūnai: rudenį emigracijos referentas aplankė Palestiną, Siriją, Egiptą, susipažindamas su „iš Lietuvos emigravusių žydų gyvenimu“ (rugsėjo 2 d.). Palestiniai trūko darbi-

Per Tautos dieną Molėtuose prezidentas Antanas Smetona susitinka su žydų delegacija. XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš knygos *Lietuva: praeitis, kultūra, dabartis* (Vilnius, 1999)

ninkų: „Tuo susirūpino žydų ekonominės organizacijos ir rabinai, kurie padeda surasti savanorių, norinčių keliauti į žydų darbo stovyklas Palestinoje“. Savanorių tarpe būta daug moksleivių (kovo 23 d.). Šiek tiek įtakos emigracijai turėjo ir lietuvių veržimasis į miestą bei miestietiškas profesijas. Pavyzdžiui, didinant advokatus stažo normą, keli naujų reikalavimų negalintys patenkinti žydai emigravo į Palestiną. Pasak *Ryto*: „Žydus juristus, ypač baigusius hebrajų gimnazijas, registruoja sionistai, kurie stengias jiems išrūpinti didesnių teisių“ (rugpjūčio 8 d.).

LITVAKAI SOCIALINIŲ PERMAINŲ IR EKONOMINĖS POLITIKOS AKIVAIZDOJE

Metų pradžioje Kauno burmistras papiktino „žydų frakciją“ (Kauno miesto taryboje?), nes jis, pasak *Idišės štime*, atėmė koncesiją iš dviejų žydų autobusininkų. Juos taip pat papiktinę „keli antisemiškai nuskambėję sakiniai“. Frakcija klausimą svarstys savo pasitarime (vasario 17 d.). Du nukentėję žydai koncesininkai bur-

¹⁸ Tos dienos *Ryte* randame ir tokia antraštė: „Didelė katastrofa Hitlerio užpakaly“ (susikūlė Hitlerio automobilį lydėjęs automobilis).

¹⁹ Būtų įdomu smulkiai paanalizuoti rinkimų duomenis, siekiant nušviesti litvakų politines nuotaikas. Ir kodėl Lietuvos žinių agentūra – Elta – informavo apie žydų kongresą?

²⁰ 1933 m. pradžioje į Prekybos ir pramonės rūmus išrinktas 21 atstovas. Lietuvių – 10, spėjant iš pavardžių, dauguma kitų – žydai (*Vers-*

las, 1933 m. sausio 19 d.).

²¹ 1933 m. Lietuva eksportavo arti 462 000 tonų. Palestiniai teko arti 480 tonų. Daugiausia tai maisto produktai. Bet prekybiniai ryšiai plėtėsi: 1932 m. eksportuota tik 5,4 tonos. 1937 m. eksportuota apie 1600 tonų, bet 1938 m. eksportas sumažėjo (*Statistikos biuletenis*, 1934, Nr. 1, p. 2; 1939, Nr. 1, p. 8).

²² *Statistikos biuletenis*, 1934, Nr. 1, p. 41.

mistrui išskėlė civilinę bylą (kovo 3 d.). Maždaug tuo pat metu susiformavo žydų ekonominė taryba, priėmusi darbo reglamentą. Artimu metu numatyta sušaukti žydų ekonominių bei socialinių organizacijų susirinkimą (vasario 23 d.). Pavasarį kelias dienas posėdžiavo

Panevėžio žydų liaudies banko indėlio lakštas XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš knygos *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas* (Vilnius, 2009)

rabinų taryba, siekdama skatinti žydus globoti žydus pabėgėlius iš Vokietijos (gegužės 11 d.). Po kelių savaitių sužinome apie rinkimus į žydų religines bendruomenes, praėjusius „ramiai ir normaliai“, nors rinkimai į choralinę sinagogą Kaune atidėti; bendruomenės prižiūrinčios sinagogas (gegužės 31 d.).

Nors tik epizodiškai, *Ryto* skaitytojai supažindinti su plačiu žydų ekonominių bei socialinių organizacijų tinklu. Tačiau kas jau pasakyta galima papildyti dar keliomis nuotrupomis. Sužinome, kad rabinai planavę statyti rūmus, kuriuose sutelks „centrines įstaigas“. Lėšų gautų iš žydų bendruomenės ir Amerikos žydų (vasario 14 d.). Gal ta pati grupė rengusi įstatymo projektą „rabinų teisėms apsaugoti“. Kai jį priims rabinų suvažiavimas, jis bus įteiktas Švietimo ministerijai (birželio 6 d.). O štai Klaipėdoje žydai projektavę statyti „modernišką ligoninę“: „Joj pirmoj eilėj bus slaugomi ir gydomi įvairūs niekieno neprižiūrimi ir pačių likimui palikti vaikai“. Sumanymui „pritaria ir vokiečiai“ (va-

²³ Klaipėdoje negyveno daug žydų: sunku tikėti, kad tarp jų būtų atsiradęs pakankamas gatvės vaikų skaičius. Gal projektuotoji ligoninė būtų aptarnavusi ir kitų tautybių vaikus?

sario 24 d.)²³. Specialiai žydų reikalams skirta ligoninė atidaryta Telšiuose. Jos statybai „šešis tūkstančius“ paaukojęs vienas amerikietis žydas, Telšius palikęs prieš 55 metus (rugpjūčio 19 d.). Kaip ir visur atsitinka, ne visos tokios įstaigos buvusios pavyzdinai tvarkomos. Nusiskūsta, kad žydų vaikų prieglaudos nepaiso „šalpos komitetų pageidavimų“. Pageidaujama, kad „visos žydų socialės apsaugos įstaigos, kurios yra Kauno m. savivaldybės subsidijuojamos arba išlaikomos, laikytųsi tos tvarkos kaip ir visos kitos, kurias savivaldybė subsidijuoja“ (spalio 25 d.).

Veikė žydų bankeliai. Štai Kėdainiuose žydų „savitarpio kredito“ bankas atsidūrė teisme. Buhalteris buvo nubautas pusantros metų kalėjimo, nes išėikvojęs 30 000 litų (sausio 17 d.). Nepasisekė Kauno žydų smulkaus kredito draugijai. Teismas jai pripažino bankrotą, o du jos vadovus patraukė į teismą. Vienas laikomas kalėjime, o kitas paleistas už 400 000 litų užstatą (kovo 20 d.)²⁴. Bet pastebimos pastangos persiorganizuoti – Kaune posėdžiavo žydų „liaudies bankų“ įgaliotiniai ir nutarė vienyti: „tikisi lengviau galėsią nugalėti visus ekonominius sunkumus“ (birželio 6 d.).

Ligi šiol bendras vaizdas maždaug toks: litvakai gyvena užsidarę savo bendruomenėse. Jie lanko savo mokyklas, skaito savo spaudą, gydomi savo ligoninėse, tarp savęs tariasi kultūriniais bei ekonominiais reikalais. Lietuviai jų gyvenimu domisi, bet apie jį sužino tik nuotrupas. Pavyzdžiui, ligi šiol nepastebėjau nė vieno platesnio apžvalginio straipsnio, tarytum lietuviui keliautojui lankant svetimą kraštą. Esame pratę tautinės mažumos sąvoką suprasti maždaug taip: tai asimiliavęsi žmonės, tačiau sugebėję išsaugoti šiek tiek savo kilmės ženklų. Ta prasme litvakai nesudarė tautinės mažumos: litvakai sudarė atskirą tautą ir šį savo statusą vertino ir gynė. Ir galima įtarti – klausimas reikalingas

Centralinis Lietuvos žydų bankas kooperacijai remti. 1924

²⁴ Kad nesudarytų klaidingas vaizdas galima pridurti, jog bankrutavo ir vokiečių bankeliai (gegužės 11 d.). Keliais atvejais buvo kaltas išėikvojimas, ir pinigus praradę indėlininkai susimušė.

plačių tyrinėjimų, – kad kai kurie litvakai lietuviėjimą jungė su socialine degradacija, tikėjo, kad socialinėje hierarchijoje lietuviai už juos stovėjo žemiau. Tokia hipotezė paaiškintų, kodėl turtingesni Kauno žydai vengė lietuviškų gimnazijų ir savo vaikus siuntė į vokiškas. Šiaip ar taip, *Ryto* skaitytojams būtų atrode, kad litvakai daugiau domisi sionizmu ir Palestina, negu Lietuvos valstybe. Apskritai nustebau, kiek daug sionizmas susilaukė dėmesio. Taigi ne vien atskira tauta, bet ir savos politinės aspiracijos²⁵.

Tarp lietuvių būta antisemitizmo. Bet jo nedaug, ir nėra ideologijos – Vincas Kudirka buvo ideologinis antisemitas. Tai vis daugiau smulkus chuliganizmas, gatvės vaikėzų, kelių policininkų ir išgirusių studentų darbas, nors tarp studentų tautininkų pastebimi antisemitinės ideologijos formavimosi ženklai.

Kiek kitoks vaizdas susidaro vertinant ekonominius santykius. Bet ir čia ne visada tinka tradicinis antisemitizmo modelis: nebuvo taip, kad kildavo konfliktai, nes lietuviai neapkentę žydų, bet kai kurių lietuvių neapkantą žydams ugdė ekonominiai konfliktai. Lietuvoje priežastys ir pasekmės susikeičia pozicijomis. Kartu reikia priminti, kad valstybė ir šviesuomenė antisemitizmą slopino ir neleido ideologiniam antisemitizmui išibėgėti. Ir nustebau, kad bent 1933 m. dažnai valstybės potvarkiais nepatenkinti likdavo ir lietuviai, ir žydai, tik tiek, kad abiem pusėms veikiant per savas organizacijas, interesų sutapimas sunkiau pastebimas.

Kai kuriais atvejais ekonominiai konfliktai atspindi kultūrinius skirtumus. Antai dažnai kildavo nesutarimai dėl ritualinio gyvulių skerdimo, bet Šiauliuose pavyko surasti kompromisą. Gyvulių globos draugija nupirko skerdyklai gyvuliams apsvaiginti prietaisą. Žydai užprotestavo: sutarta mašiną naudoti vien skerdžiant kiaules, nes žydai jų nevalgo (gegužės 19 d.). Kildavo nesutarimų ir dėl krautuvių darbo laiko. Dauguma pardavėjų žydai, o pirkėjų – lietuviai. Žydai šventė šeštadienius, būtent tą dieną, kada katalikams pirkėjams patogiausia apsirūpinti sekmadienio pietums. Nuo birželio 20 d. Kauno burmistro įsakymu turėjo išsigalėti sudėtingos krautuvių, kirpyklų ir restoranų darbo valandos. Sekmadienių valandos ribotos – po kelias valandas ir tik rytais (sekmadieniais apsikirpti tik 8–10 valandomis), išskyrus valgyklas, turinčias dvi patarnautojų paimas (dirba 9–10, 13–24) (birželio 8 d.). Žydai pirkliai, nes sumažėtų jų pelnas, buvo nepatenkinti ir planavo skųstis pas apskrities viršininką ir į ministeriją (birže-

lio 13 d.). Lietuviai verslininkai norėdami žydams pakentti, prašė, kad šventadieniais krautuvės būtų visai uždarytos, bet, kaip rašė *Rytas* spalio 25 d., į jų memorandumą nebūsią atsižvelgta.

Kitais atvejais bus buvęs kaltas per ilgus šimtmečius susiformavęs nelemtas faktas, kad kartais socialinės

Žydų jaunuoliai, atliekantys praktiką stalių dirbtuvėse Kaune. 1925. Iš Eglės Bendikaitės knygos *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje = Ha-tnua ha-cionit be-lita* (Vilnius, 2006)

klasės sutampa su tautomis: lietuviai – smulkūs ūkininkai, o žydai – miestiečiai, išvirtinę prekyboje ir įvairiose profesijose. Visur, keliant profesines kvalifikacijas, tam tikras skaičius nukentčia, nes praranda savo pragyvenimo šaltinį. Bet Lietuvoje vykę pertvarkymai neproporcingai palietė žydus. Minėta, kad dėl advokatams keliamų stažo reikalavimų susirūpino žydai advokatai. Jų apskaičiavimu, naujosios taisyklės liestų nepalyginamai didesnę skaičių žydų negu lietuvių: žydų laikraščiai rašė, kad dabartinį projektą įgyvendinus, „107 žydai advokatai ir 6 lietuviai prarastų savo egzistencijos galimumą“. Sudaryta žydų advokatų delegacija tuo reikalu tartis su prezidentu (liepos 3 d.). Bet ir šiaip advokatai buvo nepatenkinti. Šiuo klausimu advokatų taryba įteikė prezidentui ir ministrams memorandumą. Numatomais „varžymais labai susirūpinę jaunieji teisininkai ir stud. juristai, kurie taip pat žada rašyti protesto memorandumą“ (vasario 14 d.). Kaip viskas pasibaigė – nežinau. Spėčiau, kad žydų buvo neproporcingai daug tarp senesnių, nuo caro laikų advokatūra besivertusiųjų. Tuo tarpu lietuviai vyravo tarp bestudijuojančiųjų²⁶.

Modernėjimas bei reformos palietė amatininkų interesus: buvo projektuojami amatininkų rūmai ir ren-

²⁵ Vertindami tautinių mažumų būklę per dažnai vartojame vakarietiškas sąvokas ir modelius – kurios, galima pridėti, per šviesiomis spalvomis vaizduoja ir pačių Vakarų valstybių patirtį. Lietuvos specifika ta, kad mažumos ne visada buvo Lietuvos valstybei lojalios. Prieškariu Lietuvos vokiečiai buvo Reicho penktoji kolona. Žydų laikysena sudėtingesnė ir sunkiau apibūdinama, o apie lenkus nesusidariau ryškesnio vaizdo.

²⁶ Padėtį truputį paaiškina *Rytas* 1933 m. sausio 4 d.: žmonės išnau-

dojantys įvairūs šunadvokačiai, dažnai už nusikaltimus iš tarnybų išvaryti valdininkai. Įstatymu norėta padėti sureguliuoti, bet kai kurie advokatai rūpinosi, kad įstatymas jų nepalietų. Tokio būta advokatų pasiskirstymo tautybėmis (*Rytas*, lapkričio 3 d.): iš viso 218, lietuvių 97, žydų 88, rusų 17, lenkų 12, vokiečių 3. Įskaičiuoti neseniai paskirti prievatus gynėjai: iš viso 109, lietuvių 46, žydų 56, vokiečių 3 (laikraštyje parašyta 30), lenkų 3, rusų 1.

giamas naujas amatininkų įstatymas. Lapkričio 5–6 d. Kaune įvyko žydų amatininkų suvažiavimas: nutarta dėl amatininkų rūmų įteikti vyriausybei memorandumą (lapkričio 6 d.). Šiuo atveju nepasitenkinta vien politiniais žygiais. Inicijatyvos ėmėsi žydų liaudies bankai, organizuodami specialių dalykų, lietuvių kalbos ir kitų kalbų kursus. Įvairiose vietovėse numatyta surengti 52 kursus (gruodžio 4 d.).

1933 m. pradžioje įsigalėjo naujas kredito įstatymas, draudžiantis už paskolas imti daugiau negu 12%, kartu skaičiuojant palūkanas ir komisinius mokesčius. Kritikai argumentavo, kad tokia riba varžytų smulkiųjų kredita, nes per brangu protestuotus smulkius – ligi 500 litų – vekselius išieškoti. O kredito įstaigoms nebeįsivienijant smulkių paskolų, žmonės kreiptųsi pas lupikus. Nukentėtų ir valstybė, nes pinigai nepatektų į kredito įstaigas²⁷. Atrodo, nauja tvarka labiau žeidė žydų interesus: „Dėl to žydai ir kai kurios įmonės visai nusiminė. O „Žydų balsas“ rašo, kad tai gali sukelti mūsų ūkio gyvenime revoliuciją“ (sausio 4 d.). Laikraščio žiniomis, bankai nebeprisma vekselių, mažesnių negu 1000 litų. Atrodo, tarp žydų radosi daugiau kredito įstaigų ir privačių asmenų, besiverčiančių smulkiu kreditu. Bet dėl naujos tvarkos susirūpino ir kiti. Sausio 9 d. Prekybos ir pramonės rūmuose surengtas platus ekonominių organizacijų pasitarimas. Sudaryta keturių asmenų komisija – spėjant iš pavardžių, jai priklausė vienas, gal du žydai. Komisijai pavesta parengti gerai pagrįstą memorandumą, prašantį vyriausybę išleisti įstatymą švelninančias instrukcijas.

Nors įstatymas nebuvo tinkamai suformuluotas – neatsižvelgta į smulkių vekselių išieškojimo kainą – jo

Utenos žydų vidurinės mokyklos mokiniai su mokytojais. Apie 1930. Nuotrauka iš Dovido Katzo knygos *Lithuanian Jewish culture* (Vilnius, 2004)

motyvų būta gerų: norėta kovoti su lupikavimu, padėti brangiai už paskolas mokantiems ūkininkams ir smulkiems pirkliais. Bet vėl pastebimas ekonominių interesų ir tautų sutapimas: įstatymas labiau kenkė žy-

dams, nes jų didesnis procentas užsiėmė smulkia bankininkyste. Kartu negalima nepastebėti fakto, kad lietuviai ir žydai bendrai tarėsi: memorandumo rengimo komisijoje kredito įstaigoms atstovavo žydai. Žydų didesnį suinteresuotumą liudija faktas, kad būtent Žydų prekybos sąjungoje kilo iniciatyva reitinguoti, kaip da-

Elementoriaus AB žydų mokyklai viršelis (Marijampolė, 1928)

Lietuviškai-žydiško žodyno viršelis (Kaunas, 1923)

bar sakytume, įmonių kreditingumą. Planuota steigti tam tikrą institutą, kuris apie įmones rinktų statistines ir kitokias žinias bei teiktų informaciją interesantams (kovo 6 d.).

Kovo 20 d. *Ryte* skaitome, kad dėl verslininkų susikirtu *Lietuvos aidas* ir *Idišė štyme*. Žinutė rašyta su lengva šypsena: „L. A.“ ėmus su antruoju oficiozu „Id. Štyme“ vesti karą dėl verslininkų“. Sujudo ir žydų ekonominės organizacijos; artimoje ateityje įvyksias platus jų pasitarimas. „Tačiau čia pasirodo, kad vis dėlto žydai lietuvių verslovėms boikoto skelbti bijo ir, nepaisant tarp „L.A.“ ir „Id. Št.“ nesutarimų, nori taikoje gyventi“. Po kelių dienų sužinome, kad Žydų smulkių pirklių sąjunga, apsvarsčiusi oficiozų konfliktą ir pasmerkusi *Lietuvos aidas* liniją, sveikino lietuvių verslininkų pastangas susiorganizuoti ir palinkėjo sėkmės (kovo 22 d.). Man įdomiausia, kad pastebima lengva ironija, nesimato moralizavimo, užtat verslininkų ir *Lietuvos aidas* retorikoje stipri patriotinė gaida. O *Ryte*, atrodo, po retorika slepiasi eiliniai interesai – todėl peršama mintis, kad abu oficiozai pozuoja. *Rytas* tepastebi abiejų pusių suinteresuotumą: boikotas žydams būtų nuostolingas.

Ekonominėje kovoje lietuviai pasiltekdavo patriotinius motyvus. Kad ir toks skelbimas: „Mickevičiaus gatvės gyventojams jau nereikalingos žydiškos krautuvės“, nes esanti moderni lietuvių krautuvė, „kur viskas

²⁷ *Lietuvos žinios*, 1933 m. sausio 14 d.

šviežia, pigu ir švaru“ (sausio 17 d.). Bet ne visada aišku, ar verslininkai aršiau pešėsi tarp savęs, ar kovojo prieš žydus. Šitaip *Rytas* sausio 23 d. aprašydamas Lietuvos prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungos suvažiavimą juokėsi: „suvažiavime būta nemaža triukšmo, karštų ginčų ir galybė gabiam feljetonistui medžiagos“. Šiaip ar taip, 17 prieš 12 balsų nutarta ne lietuvių svečių neįsileisti ir žydų spaudos atstovas „beveik jėga išprašytas iš salės“.

Žydai atsiliepė kaltindami antisemitizmu. Artinantis metų galui, *Rytas* taip apibendrino pastebėtas žydų spaudoje nuotaikas: žydų „laikraščiai, nepaisydami pažiūrų skirtumo, pradėjo rašyti ilgus straipsnius apie tai, kad, girdi, Lietuvoje stiprėjęs antisemitinis judėjimas, kad iš jų norima atimti paskutinį pragyvenimo šaltinį etc“ (spalio 7 d.). Atsižvelgus į pastangas įsteigti antisemitinį laikraštį, negalima nepripažinti šiek tiek tiesos. Kita vertus, ir *Rytas* neklydo, išvelgdamas ne tiek atsiliepimą į konkrečius socialinius procesus, kiek kovos su augančia konkurencija strategiją. Manau, abi pusės kovojo žadindamos savo narių lojalumą. Tik tiek, kad lietuviams, kaip rodo daug to meto statistikos, įsitvirtinti mieste buvo gyvybinis reikalas. Lietuviai iš tiesų buvo žemesnis socioekonominis sluoksnis. Be abejo, atskiros žydų grupės nukentėjo – modernėjant neišvengiamai žlunga tradiciniai pragyvenimo šaltiniai. Kita vertus, ekonomikai augant buvo tikėtina, kad ir žydų ekonominiai rodikliai būtų gerėję.

Užtikau įdomią statistiką apie šelpiamus kauniečius: iš miesto savivaldybės pietus gaudavo apie 2500 krikščionių ir 720 žydų (kovo 3 d.). Pasak *Ryto*, balandžio 26 d. Kaune gyveno apie 128 000 gyventojų; žydų gal 40 000. Atmetus ne lietuvius krikščionis, gautųsi, kad lietuvių vargšų procentas didesnis – lietuvių vienas iš 32, žydų vienas iš 55. Prie lietuvių skaičiaus tektų pridėti dar kelis šimtus, maitinamus vienuolijū. Kita vertus, žydų padėtį švelnino emigracija. Spaudoje dažnai užsiminta, kad Palestina neišgyvena ekonominės krizės ir laukia darbininkų. Tiesa, mano apskaičiavimai gruboki: kitaip skaičiuojant gyventojus ir vargšus gautųsi panašesni abiejų procentai. Tačiau jie rodo, kad lyginant su lietuviais, Kauno žydų padėtis nebuvo tragiška.

Kad ir kaip būtų, pasak gruodžio 12 d. *Ryto*, žydų spaudoje vyraujanti nuomonė, kad reikia taikytis. Tai gi reiktų atsisakyti žydų boikoto ir bendromis jėgomis kovoti prieš verslininkams bei amatininkams numatomus įvesti egzaminus.

Kelis kartus minėta, kad su lietuviais bendrauti litvakams dažnai trukdžiusi kalba: ir dabar kartais svirstoma, kaip gerai jie lietuviškai mokėdavo. Tai tapo itin problemiška litvakams boikotuojant vokiečių gimnaziją. Kalbos klausimas iškilo ir namų savininkų są-

jungos veikloje: išleistas dvikalbis *Namų savininkas*, pusė lietuviškai, pusė jidiš (kovo 6 d.). Dažnai kildavo nesutarimų dėl lietuvių kalbos egzamino, taikomo ne lietuviškas gimnazijas baigusiems abiturientams – jose lietuvių dėstyta kaip sustiprinta svetima kalba (rugsėjo 19, 22 d.). O lietuviams veržiantis į miestus, augo reikalas žydams krautuviniams susikalbėti su pirkėjais: „Centrinė žydų smulkių pirklių sąjunga organizuoja specialius kursus, kuriuose žydai prekybininkai bus mokomi lietuvių kalbos“ (lapkričio 9 d.).

Ryto skaitytojus pasiekdavo geras pluoštus žinių, dažnai iš žydiškų šaltinių, apie litvakų politines aspiracijas (stebina lietuvių dėmesys sionizmui) ir ekonominius lietuvių ir žydų santykius. Yra nemažai informacijos apie žydų spaudą, bet mažai apie kitokią jų kultūrinę veiklą. Minėta Blato meno paroda, vėliau užfiksuota, kad žydų dailininkas Z. Bekeris žydų realinėje gimnazijoje atidarė savo paveikslų parodą: „Paroda domisi daugiausia žydai“ (balandžio 3 d.). Taip pat paskelbta žinutė, kad prasidedant rudens sezonui, Kaune veiksiantys du žydų teatrai, vienas – ateitininkų namuose (rugpjūčio 16 d.). Ir maždaug viskas. Tai gi litvakų kultūra *Ryte* teatsispindi skurdžiai.

Viską susumavę, gautume gana uždaros, pilnavertės, gerai organizuotos, savarankiškos tautos vaizdą. Politiškai ji susiskaldžiusi, būta ir muštynių, bet pakankamai vieninga bei jautri gindama savo ekonomines pozicijas. Į Lietuvos gyvenimą ji integravosi lėtai. Vis dėlto būta pačių žydų iniciatyvos plėsti santykius su lietuviais: augant konkurencijai, susirūpinta kalbos mokėjimu. Kaip tik 1933 m. įsikūrė Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės kovose, sąjunga, spalio 11 d. informuojama, kad apskrities viršininkas patvirtino jos įstatus: „Organizuoti ėmėsi Joniškio viceburm. Šapiro. Į sąjungą nori įtraukti visus žydus karius Lietuvoje“. Tais pat metais įkurta žydų sekcija prie Vilniui vaduoti sąjungos. Šiuo atveju iniciatyva priklausė Mykolui Biržiškai (gegužės 27 d.).

Penkiolika valstybės metų – per trumpas laiko tarpas, kad pasikeistų per kelis šimtmečius susiformavę papročiai, giliai įaugusios nuotaikos – caro laikais lietuvių kryptimi pasukti nebuvo nei reikalo, nei progų, neskaičiuojant atskirų atvejų kaimuose bei miesteliuose. Kartu gal žydai daugiau dėmesio rodė valstybės gerovei, negu atsispindi *Ryto* kronikose? Kaip matėme, cenzūra prisikabino prie rašinių apie pašto ženklų aferą, teismų reformas, tautinę mokyklą. Žydų spauda gal net geriau buvo informuota apie ligonių kasų tarybas ir kitus reikalus. Tai bendri rūpesčiai: iš lietuvių spaudos nesimato specifinių žydų bendruomenių interesų. Todėl, negalėdamas žydų spaudos skaityti, negaliu spręsti, kiek tokio dėmesio buvo ir kas už jo slėpėsi. ❧

Išlaisvintas laikas

TOMAS DAUGIRDAS

„Laisvas laikas“ visuomet buvo suvokiamas kaip vertybė. Tai siejama su aristokratišku gyvenimu bei visai kitokia gyvenimo kokybe nei tuo atveju, kai „laisvo laiko“ neturima bei esama panirus darbuose. Išlaisvintas laikas kaip vertybė vis pasirodydavo įvairiose žmonijos ateities utopijose ar svajonėse. Vis dėlto ir šiandien išlaisvintas laikas yra labiau darbo papildinys ar jo atspindys nei atsvara.

Žmogaus išlaisvinimo projektai buvo siejami su jo išlaisvinimu nuo sunkaus ir monotoniško triūso bei ilgų darbo valandų. Buvo tikima, kad technologinė pažanga ten, kur nereikia kūrybinių pastangų, žmones leis pakeisti mašinomis, o žmonėms bus išlaisvintas jų laisvalaikis. Taip pat buvo tikima, jog technologijos palengvinsiančios žmonių buitį. Visos šios vizijos bei svajonės, siejamos su technika bei jos palengvinimais, išsipildė su kaupu. Buitis šiuo metu yra tapusi nepalyginamai lengvesnė nei ankstesniais laikais. Virtuvės kombainai, modernios viryklės, mechaninės indų plovyklės bei kiti prietaisai dalykus, kurie anksčiau užimdavo daug laiko ir pareikalavdavo nemažai fizinių jėgų, padarė gana lengvais. Ką ir kalbėti apie skalbimo mašiną, kuri visiškai pakeitė moterų kasdienybę. Atsiradus savaeismiams dulkių siurbliams, atverta galimybė ir kitoms mašinoms, kurios galbūt pačios vienos atliks namų ruošą. O kur dar maisto pusgaminių pasiūlos parduotuvėse, leidžiančios buvimą virtuvėje apriboti maisto pašildymo bei indų sukrovimo į indų plovyklę ir išėmimo iš jos laiku.

Naujos mašinos, kitoks darbo organizavimas neatpažįstamai palengvino daugelį anksčiau dirbtų fizinių darbų,

sutrumpėjo darbo laikas, ir jo nustatyta trukmė yra ginama įstatymais. Greita kitko neteko prasmės visa varginamai sunki žemės ūkio darbų poetika. Arklio traukiamas arklas, rankomis kuliami rugiai, į pėdus rišami linai, pjaunamas dalgiais, grėbiamas, į kupertas kraunamas šienas šiandien regisi kaip archajinių laikų realybė. Tokia pat sunkiai įsivaizduojama, kaip ir akmenų skaldymas rankomis, namų statyba beveik be jokios techninės pagalbos ir panašios veiklos.

Vis dėlto, nepaisant technikos laimėjimų, „laisvo laiko“ daugiau neatsirado. Nuo buities „išsilaisvinusios“ moterys negali sau leisti užsiimti vien vaikų auklėjimu, savišvieta ar visuomenine veikla. Dažniausiai šeima iš vieno atlyginimo nepragyvena. Dėl didesnės šeimos gerovės moterys dirba visą darbo dieną. Ne tiek laikas tapo „išlaisvintas“, kiek vienas darbas pakeitė kita.

Pasikeitė ir paties darbo, išspraudžiamo į aštuonias valandas, pobūdis. Nemažoje dalyje darbų esama oficialių ar pusiau oficialių viršvalandžių. Aštuonios valandos darbo reiškia labai intensyvų darbą. Kita vertus, labai dažnai darbo apimtis matuojama ne trukme, o vadinamuoju pasiektu rezultatu ar „padarytais darbais“. Pradžioje tai gal ir atrodė patraukli idėja. Ji reiškė, kad užuot sėdėjęs nustatytas valandas ir gana neefektyviai dirbęs, darbuotojas gali intensyvuoti savo veiklą, padarytinus darbus nuveikti per daug trumpesnę laiką, o likusios valandos būsiančios „išlaisvintos“ jo paties iniciatyvoms ar kūrybiškumui, o gal net laisva-

laikiui. Nes iš tiesų kiekvienam juk aišku, kad darbe svarbus rezultatas, o ne dirbtų valandų skaičius, tad tarsi ir nėra būtina sėdėti darbe ir imituoti veiklą, kai darbai jau padaryti. Toks modelis atrodo žmogiškesnis vien iš pradžių. Galiausiai darbdavio keliami tikslai ir reikalaujami rezultatai tiek išauga, kad tampa nebeįmanoma tilpti į nustatytas valandas.

Kadangi valandos nieko nereiškia, o svarbu rezultatas, reali darbo trukmė tampa dirbančiojo galvos skausmu. Juo labiau, jei darbdavys geranoriškai suteikia galimybę dirbti ir namie, tai anksčiau ar vėliau ima reikšti nustatytų valandų dirbimą darbe bei kitų valandų dirbimą namie. Šiai darbo, laiko ir rezultatų karuselei natūralias ribas uždeda dvidešimt keturios paros valandos ir žmogaus organizmo fizinės galimybės. O jei net jų nepaisoma, viską gali sustabdyti žmogaus mirtis. Istorija apie Londono Sityje persidirbusį ir mirusį jauną darbuotoją bei po to papasakotos kitos istorijos apie paras nepertraukiamo darbo, atskleidžia gana specifinį žmogaus ir darbo santykį. Šias istorijas paaiškinti vien godumu ar žmogaus noru padaryti kuo geresnę ir greitesnę karjerą būtų pernelyg supaprastinta. Darbas tarsi tampa žmogaus „turimo“ laiko turiniu bei prasme. Kuo darbas intensyvesnis, vis naujesni

dalykai pasiekiami, tuo laikas atrodo išnaudojamas prasmingiau. Neintensyvus bei neįtemptas darbas gali sudaryti išpūdį, kad valandos praleistos veltui ir beprasmiškai.

Su darbu šiandien vis dažniau siejamas ir „kūrybiškumas“. Visi kaip ir

esame susitaikę su tuo ir pritariame, kad darbas siekiant rezultato turi būti kūrybingas. Juo žmogus kūrybiškesnis, juo greičiau ir geresnį rezultatą jis pasieks, ir čia žmogaus galimybės tarsi neišsemiamos. Išradingi darbdaviai kuria atsipalaidavimo erdves, rengia darbuotojams kūrybingumo bei išradingumo kursus. Kalbama apie tai, kad nebeturi likti ribos tarp darbo ir „nedarbo“. Net laisvas nuo darbo laikas nėra išlaisvintas, nes jis tereiškia pasirengimą siekti kuo efektyvesnių rezultatų.

Technika bei pakitusios veiklos aplinkybės iš tiesų nereiškia, kad žmonės turės daugiau „išlaisvinto“ laiko. Tiesiog pakinta pats darbo pobūdis. Ankstesnė darbo monotonija, žmogaus mechaninis darbo atlikimas prie konvejerio ar panašiose aplinkose ankstesnių laikų mąstytojams atrodė kaip žmogaus pavertimas mechaniniu darbo instrumentu. Tačiau žvelgdami iš šiandienos perspektyvos sakytume, kad tais laikais žmogus buvo daug laisvesnis nuo paties darbo. Darbas užimdavo daug žmogaus laiko, tačiau buvo labai mažai galimybių, kad jis užvaldys žmogaus esybę, kad su jo sėkme bus siejama veiklos apskritai ar net žmogaus gyvenimo prasmė.

Darbo pobūdis iš esmės pakeitė ir laisvalaikio suvokimą bei jo praleidimo būdus. Buvo galima tikėtis, kad turėdamas „laiko“, laisvo nuo intensyvios ir pastangų reikalaujančios veiklos, žmogus ieškos erdvių bei veiklų, kurios jam suteiktų pastovumo. Tačiau iš tiesų yra priešingai. Pats laisvalaikis vis labiau tampa laiko intensyvavimo uždaviniu. Į laisvalaikį žiūrima kaip į galimybę išbandyti, patirti ir išmokti ko nors naujo, iki šiol nepatirto. Naujumas, netikėtų dalykų patyrimas, „išsimušimas iš kasdienybės“ laikomas vertingiausiu laiko kokybės matu. Sau ir kitiems atrodytum be galo nuobodus, jei pasakotum apie savaitgalį, praleistą lygiai taip pat, kaip ir visi kiti savaitgaliai: tradiciniai pietūs pas tėvus, apsilankymas bažnyčioje, vakarinis pasivaikščiėjimas su šeima bei mėgiama knyga (gal skaitoma jau kokį penktą kartą) prieš miegą.

Esame apsikrėtę tikėjimu, kad turingas žmogaus gyvenimas esti tada, kai kas nors įvyksta, kai jis pripildytas įvykių. Įvykiai gali būti įvairiausi, netikėto ir neįprasto maisto, kelionių, patirčių, išgyvenimų bei kiti. Savaitgaliui – šuolis iš parašiuo ar kelionė į kurią nors Europos sostinę. Jei nepavyksta laisvadieniui sugalvoti ko nors ypatingo bei išskirtinio, tuomet tą išskirtinumą galima „išspausti“ ir iš įprastų dalykų. Tokio nekasdieniškumo kasdienybėje atradimo džiugesio gausu feisbuke vyraujančiuose išpūdžių pasidalijimuose. Atrodytum pats sau keistuolis, jei pripažintum, kad kiekvieną dieną valgai tokius pat makaronus su tokiu pat padažu. Didelę nuostabą šiandien veikiausiai keltų šeimininkė, kiekvieną savaitgalį gaminanti vis tuos pačius pietus, tarkime, keptą antį ar kiaulienos kumpį.

Internetas pilnas įvairių naujienų pasiūlos. Receptų knygos ir laidos atskleidžia, ko vis naujo ir netikėto galima pasigaminti. Kelionių organizatoriai siūlo vis naujų išpūdžių. Idant neatsibostų tą trumpą laisvą nuo darbo laiką būti namuose, interjero konsultantai bei baldų pardavėjai padės radikaliai pakeisti savo būstą. Galiausiai tiems, kurie jau yra pabodę patys sau, įvairūs specialistai padės „radikaliai pasikeisti“ per gana trumpą laiką. Vilties suteikia specialios televizijos laidos. Jei nepavyks numesti dvidešimt kilogramų viršsvorio per mėnesį, tai galima naujausiomis medicininėmis priemonėmis bent pakoreguoti veidą.

Neįprastumo momentai yra persmelkę ir populiariąją kultūrą bei tokias jos apraiškas kaip muilo operos. Jose rodomas kasdienis žmonių gyvenimas, kuriame iš tiesų mažai kas „įvyksta“, tačiau kiekvienoje serijoje nutinka netikėčiausių dalykų: keisčiausios meilės intrigos ar žmonių pagrobimai. Populiariausios laidos pateikia visą pluoštą istorijų apie neištikimybes, žmogžudystes ar apgavystes. Laisvu nuo darbo metu dalis visuomenės stebi vadinamųjų žvaigždžių gyvenimus, kuriuose vis kas nors nutinka: jei ir neišsiskiria su savo paskutine meile,

nepristato naujos savo vardo drabužių kolekcijos, tai bent apsilanko kokiame „išskirtiniame“ vakarėlyje. Nuo darbo ir veiklos (kuria užsidirbamas pragyvenimas) išlaisvintas laikas dažniausiai yra skiriamas išskirtinumo ir ktoniškumo paieškoms, – jei ne savo gyvenime, tai bent stebint kitus.

Gyvenimo pastovumas ir monotonija yra išstumti iš akiračio kaip mažiau verta ar net slegianti gyvenimo dalis. Noras prie jos prisirišti ar joje įsikurti gali atrodyti slegiantis, slopinantis žmogaus asmenybę, ribojantis jo kūrybiškumą. Iš tiesų mūsų kaip žmoniškų būtybių buvimo pagrindas yra monotonija ir pasikartojimas. Pasaulyje kiekvieną rytą pateka vis ta pati saulė ir kiekvieną vakarą nusileidžia beveik tiksliai prognozuojamoje horizonto vietoje. Po vasaros neabejotinai ateina rudenis, o po jo – žiema. Žmogus gimsta ir miršta, regimų išskirtinių įvykių jo gyvenime yra labai nedaug. Kiekviena diena nuo ryto iki vakaro yra užpildyta įvairių pasikartojimų, kurie iš tiesų suteikia žmonėms stabilumo ir pusiausvyros. Sutinkami tie patys, o ne vis kiti žmonės leidžia jaustis saugiai. Poreikis valgyti ir miegoti mus pristabdo planuojant, nes parodo galimybių ribas, kad netaptume savo pačių projektų vergais. Vergiškumas šiandien reiškia žmogaus pajungimą iliuzijai, kad žmogaus galimybės neišsemiamos, o jo kūrybiškumas gali pakeisti visą pasaulį. Jos kaina yra žmogaus bei visuomenės griovimas.

Šiuolaikinis darbo pobūdis, jo rėmimas vis didesniu efektyvumu bei kūrybiškumu remiasi žmogumi, kuris yra beveik dievas, savo gyvenimo bei pasaulio galimybių realizuotojas. Laisvas laikas yra vienintelė galimybė peržengti šį gyvenimo intensyvumo lauką bei sugrįžti į pastovumą bei prie neišvengiamai pasikartojančių ir tų pačių dalykų, kurie ir yra būdingi žmogui kaip žmogui. Mūsų proseneliai svajoto apie nuo darbo, jo cikliškumo ar pasikartojimo išlaisvintą laiką. Šiandien tenka svajoti apie laiką, išlaisvintą bei sutaikytą su pastovumu ir žmogaus prigimties bei gyvenimo ribomis. ❧

DVIRATIS TARPUKARIO LIETUVOJE

Paulius Macijauskas

DVIRAČIŲ PARKAS

Prieškario nepriklausomoje Lietuvos valstybėje dviračiai, tenka pripažinti, buvo dar tik technologinė naujovė. Vakarų Europoje ir Amerikoje jau perėjusi keletą įsitvirtinimo visuomenėje etapų, Lietuvos Respublikoje ši susisiekimo priemonė žengė tik pirmuosius populiarėjimo žingsnius, užtat gana sparčiai. Laikinoji sostinė labai greitai „užsikrėtė“ šia idėja ir jau 1925 m. 3000 įvairiausių markių dviračių kursavo miesto gatvėmis¹.

Dviratis netruko tapti viena svarbiausių susisiekimo priemonių tradiciškai prastų kelių krašte, tad neturėtų stebinti gausa prekinių ženklų ir įmonių, besivertusių jų pardavimu, remontu, reguliavimu ir priežiūra. Spauda mirguliavo nuo reklaminių pranešimų, skatinančių pirkti vokiškus *Brennabor*, *Durkopp*, *Dixi*, *Korona*, *Vanderer*, angliškus *Humber*, *Triumph*, *Royal Cycle*, *Premier*, prancūziškus *Peugeot*, rusiškus *Omega*, *Latvello* ir t. t., o nuo 1928 m. – ir lietuviškus *Amlit* dviračius.

Pastaroji, 1921 m. įkurta Amerikos lietuvių prekybos akcinė bendrovė pradėjo „išsukti“ automobilizacijos sritį – iš pradžių parduodavo importuotus automobilius, traktorius ir jų dalis, vėliau surinkinėjo automobilius *Ford*, autobusus, ryžosi pradėti dviračių gamybą, savo 80 automobilių talpinančiame garaže Kaune imdamasi būtinųjų techninės pagalbos darbų, įsteigdama prekybos filialus Šiauliuose, Panevėžyje, Kėdainiuose ir kituose miestuose². Piliečiai neretai užsakomaisiais straipsniais skatinti palaikyti bei remti savąją pramonę: „Turiu pripažinti, kad per kelerius metus važinėjęs duobėtomis Kauno gatvėmis pirmą kartą pajutau tikrą malonumą. Pačiu blogiausiu keliu trunkamas beveik visiškai buvo neįjuntamas ir dviratis minkštai ėjo, nežiūrint smarkiai pripūstų padangų. [...] Patinka man ir jūsų dviračio pailginti rėmai, „Amlit“ – geras dvira-

tis ir jis tinka mūsų keliams“³, – teigė Lietuvos dviratininkų sąjungos (LDS) pirmininkas Jurgis Šulginas. Dienraščio *Diena* korespondentas rašė: „„Amlit“ pradėjęs gaminti dviračius iš karto kreipė daug dėmesį ne tiek į jo išorinę išvaizdą – blizgėjimą, kiek į jo patvarią konstrukciją. Bendrovė, gerai suprasdama, kad tik gera preke galima įsigyti vartotojų pasitikėjimą, užkariauti rinką, jau pačioje darbo pradžioje stengėsi duoti geriausios ir patvariausios medžiagos dviratį. Tam reikalui dalys, kurios vietoje negaminamos, yra užperkamos iš geriausių Anglijos fabrikų“⁴.

Tiksliai rekonstruoti, koku metu ir kiek dviračių riedėjo Lietuvos keliais tarpukariu, nėra galimybių. Preliminariais duomenimis iki 1940 m. į Lietuvą įvežta apie 40 000 dviračių⁵, *Amlit* 1928–1930 m. parduodavo apie 1500, vėliau – apytikriai 2000 vienetų kasmet⁶. Taigi darytina prielaida, kad nepriklausomoje Lietuvoje per 22 metus nupirkta apie 65 000 dviračių, daugiausia didžiuosiuose miestuose⁷.

Kadangi Lietuvos būta agrarinio krašto, tai dviračio kainą vertėtų išreikšti „ūkišku“ matu: už naują dviratį, apytikriai teigiant, reikėdavo pakloti maždaug 2–3 karvių kainą. Brangu, bet tai nebuvo neįveikiama kliūtis, juolab kad daugelis platintojų dviratį siūlė įsigyti išsimokėtinai, įrodžius savo mokumą: „Mes norime kiekvienam savo kreditingam piliečiui suteikti lengvas ir patogias išsimokėjimo sąlygas“⁸, – skelbė reklaminis 1930 m. dviračių importui skirtas leidinys Klaipėdai.

Kalbant apie konkrečias sumas, 1924 m. laikraštyje *Sportas* buvo pristatyti vokiškų, anglišku ir prancūziškų dviračių modeliai, kurių kaina svyravo nuo 250 iki 550 Lt (tuometis darbininko atlyginimas – apytikriai 200 Lt)⁹. Atsiradus vietiniam gamintojui ketvirtame dešimtmetyje dviračiai nežymiai atpigę: *Amlit* vyriško dviračio kaina svyravo tarp 282 ir 315, moteriško – 302

¹ „Ivairenybės“, in: *Sportas*, 1925, Nr. 30–32, p. 297.

² „Apie tuos, kurie pirmieji įveisė Lietuvoj automobilius ir traktorius“, in: *Lietuvos aidas* (specialus leidinys), 1930-06-18, p. 9.

³ „„Amlit“ – geriausi dviračiai“, in: *Sportas*, 1928, Nr. 61.

⁴ „Lietuvos keliais – lietuviškais dviračiais“, in: *Diena*, 1930-06-07, p. 5.

⁵ Leonas Gastila, „Dviratis. Sportui ir transportui?“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 2002, Nr. 5 (553), in: <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/05/index.html>, (2013-03-16).

⁶ „Apie tuos, kurie pirmieji įveisė Lietuvoj automobilius ir traktorius“, p. 9.

⁷ Iš fragmentiškai išlikusių duomenų žinoma, kad Kaune 1940 m. registruoti 5791 („Apie automobilio pirtaką“, in: *Vakarinės naujienos*, 1986-11-14, p. 2), Panevėžyje 2207 dviračiai (Panevėžio miesto muziejaus informacija).

⁸ *Lietuvos dviračių importas*, Klaipėda, 1930, p. 4.

⁹ „Dviračiams ir motociklams įsigyti tvarka“, in: *Sportas*, 1924, Nr. 12–13, p. 103.

ir 335 Lt10, bet kokio kito importuojamo dviračio kaina nebesiekė 400 Lt.

DVIRAČIŲ REGISTRACIJA IR VAŽIAVIMO TAISYKLĖS

Išsivaizduokime, kaip kito Lietuvos eismo sąlygos bei bendras gatvių ir kelių kraštovaizdis randantis vis daugiau dviračių – nuo kelių šimtų XX a. pradžioje, kelių tūkstančių nepriklausomybės pradžioje iki keliasdešimties tūkstančių Antrojo pasaulinio karo pradžioje. Visa tai akino mąstyti apie saugų eismą, tinkamą dviračių išsilyginimą į jį bei registraciją. Kiekvienais metais procedūra turėjo būti kartojama iš naujo. Jei dviratis būdavo parduodamas ar jo savininkas pakeisdavo gyvenamąją vietą į kitą apskritį, jis turėdavo ten pereiti analogišką procesą.

Jau 1919 m. kovo 3 d. „Omnibusų, automobilių, motociklų ir dviračių“ įstatymu¹¹ nustatyta Lietuvos dviračių registracijos sistema: įsigytą dviratį privalėta užregistruoti apskrities valdyboje arba pas valsčiaus viršininką, kur interesantas gaudavo leidimą juo važinėti už nustatytos vertės mokestį, kiekvienoje apskrityje skirtingą. Vėliau dviratininkai kaip eismo dalyviai minimi 1929 m. „Sauskeliais važinėti įstatyme“ ir 1931 m.

Šabloninė dviračių reklama tarpukario spaudoje (*Sportas*, 1925, Nr. 22–24, p. 189; *Šiaulių naujienos*, 1924-08-22, p. 2)

„Autovežimių įstatyme“, kuriuose vienodai teigiama, kad automobiliais ir kitomis susisiekimo ir transporto priemonėmis draudžiama važinėti dviratininkams bei pėstiesiems paskirtuose keliuose¹².

1935–1936 m. suintensyvėjo rūpestis saugiu eismu: spaudoje pagausėjo straipsnių, išleistos kelios metodi-

nės knygelės, nurodančios, kaip tinkamai dviratininkams elgtis kelyje. 1935 m. priimtas „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymas“, kuriame pačių dviratininkų judėjimas gatvėmis ir laikymo sąlygos jau įtvirtintos atskiru straipsniu: „Dviračiu galima važiuoti keliais, kai jis yra įregistruotas ir turi nustatytąjį numerį; dviratis registruojamas ten, kur gyvena jo laikytojas; pirmaeiluose ir antraeiluose miestuose dviračius registruoja burmistras, o kitur – valsčiaus viršaitis“¹³. Nuodugnesniam įstatymo išaiškinimui, taip pat straipsniams, kurie susiję su dviratininkais, 1936 m. paskelbtos „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklės“, įpareigojusios laikytis dviračių techninių (stabdžiai, žibintai, skambutis), manevravimo (rodymas ranka) ir saugumo (draudimas neįgudusiems dviratininkams važinėti viešaisiais keliais, prievolė vienviečiu dviračiu vienu metu važiuoti tik vienam suaugusiajam, draudimas keliais ir gatvėmis važiuoti dviračiu nelaikant vairo, įsikibti į kitas transporto priemones) reikalavimų¹⁴.

DVIRAČIU – DARBE, TARNYBOJE IR LAISVALAIKIU

Dėl finansinių išteklių stokos Lietuvos valstybinių tarnybų motorizacija vyko lėtai, todėl jų dėmesio centre atsidūrė neabejotinai pigesnė transporto priemonė – dviratis. Oficialiai policijos tarnyboje dviračiai atsirado 1925 m., nors neabejotinai naudoti ir anksčiau. Iškart pastebėta jų praktinė ir ekonominė nauda, todėl 1927 m. policija turėjo jau 79 dviračius¹⁵. Nuo 1925 m. Vidaus reikalų ministerijoje pradėjo sklandyti idėja apie susisiekimo priemonių perleidimą policijos tarnautojų nuosavybėn, iš valdžios kas mėnesį skiriant atitinkamą pinigų sumą joms išlaikyti. 1927 m. šiam reikalui specialiai sudaryta komisija, kuri priėjo prie išvados, kad ir valstybės išdui, ir patiems tarnautojams tokia tvarka būtų patogesnė. Tačiau priimtas ir tų pačių metų rugsėjo 1 d. įsigaliojęs „Apskričių viršininkų ir policijos tarnautojų susisiekimo priemonių įstatymas“¹⁶ dviračių nepalietė, ir miestuose jie liko valstybės nuosavybe. Panašu, kad galutinio ir aiškaus susitarimo nebūta, nes pasienio policijos pareigūnai naudojo ir savo įsigytus dviračius. Tai matyti iš pasienio pareigūnų ir miestuose tarnavusių policininkų asmens bylų. Pavyzdžiui, Jono Dagelio, Tauragės apskrities Pasienio policijos vyriausiojo policininko mėnesinis atlyginimas išskaidytas tokia tvarka: pagrindinė alga – 200, prie-

¹⁰ *Dviračiai „Amlit“*, Kaunas, 1928, p. 5–12.

¹¹ *Dviratis, motociklas, automobilis ir Lietuva*: Parodos katalogas, 1999 m. gegužės 1 d. – rugsėjo 30 d., sudarytojas Virgilijus Poviliūnas, Trakai: Trakų istorijos muziejus, 1999, p. 3.

¹² „Sauskelių įstatymas“, in: *Vyriausybės žinios*, 1929, Nr. 304, p. 2; „Autovežimių įstatymas“, in: *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 358, p. 19.

¹³ „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymas“, in: *Vyriausybės žinios*,

1935, Nr. 480, p. 2.

¹⁴ „Viešaisiais keliais judėjimo įstatymui vykdyti taisyklės“, in: *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 548, p. 4–9.

¹⁵ *Lietuvos policija*, t. 1, 1918–1928, Kaunas: V.R.M. Piliečių apsaugos departamentas, 1930, p. 454.

¹⁶ *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 287, p. 1–2.

Lietuvos dviratininkų sąjungos ekskursijų akimirka (*Sportas*, 1924, Nr. 14–15, p. 115)

das – 20, vaikų priedas – 15, munduro pinigų priedas – 23,08, susisiekimo priemonėms išlaikyti (dviračiui) – 7 Lt¹⁷. Priešinga situacija pastebima dviračius įsigyjant miestų policininkams: 1940 m. gegužės 29 d. Vilniaus miesto 4-osios nuovados ekspeditorius Augustinas Pocius greitesniam reikalų atlikimui valstybės lėšomis nupirko dviratį, prižiūrint specialiai komisijai, įvertinusiai susisiekimo priemonės tinkamumą, rinkos kainą¹⁸.

Kadangi dviratis buvo sezoninė transporto priemonė, pagrindiniu policijos susisiekimo vienetu darbe išliko arklys, o tarp miestiniam susisiekimui – automobilis, motociklas. Prireikus jis būdavo nuperkamas valstybės arba paties tarnautojo ir jam skiriamas išlaikymas kiekvienam mėnesiui. Tiesa, leidinyje *Policija* ne kartą skųstasi, kad skiriami 7 Lt mėnesinei dviračio priežiūrai tikrai neatitiko realiųjų techninei priežiūrai reikalingų poreikių, o, orui subjurus ir tenkant vykti į nusikaltimo vietą, apžiūrą ar teismą apskrities ribose, papildomos išlaidos už kitų transporto priemonių panaudojimą nebūdavo padengiamos¹⁹.

Pirmojo pasaulinio karo patirtis ir tuometė technikos būklė būsimus Lietuvos karininkus skatino mąstyti ir apie šios transporto rūšies pritaikymą kariuomenės reikmėms. Tarpukario spaudoje dėl karinių paslapčių išsaugojimo apie dviratininkų kuopų taktikas ir galimą panaudojimą Lietuvos kariuomenėje informacijos

¹⁷ LCVA, f. 401, ap. 4, b. 1364, l. 2.

¹⁸ LCVA, f. 401, ap. 4, b. 1417, l. 1–2.

¹⁹ „Kelionės išlaidų atžvilgiu dviračio laikytojas neprilygintinas arklio laikytojui“, in: *Policija*, 1939, Nr. 5, p. 87.

neaptikta, tik išspausdinti keli apžvalginiai straipsniai, nagrinėjantys tokių užsienio dalinių privalumus ir trūkumus, patirtį Pirmojo pasaulinio karo metais²⁰.

Iš pradžių Lietuvos kariuomenėje naudoti tik civiliniai dviračiai. Ketvirtą dešimtmetį, valstybei sustiprėjus finansiškai ir technologiškai, pradėta įsigyti specializuotų kariuomenės dviračių. Prie jų įprastinės komplektacijos būdavo kabliai karabinui arba lengvajam kulkosvaidžiui, kabliai dėžutėms su šoviniais sudėti ir kt.

Gausejant dviračių tarp Lietuvos gyventojų pastebimas tam tikras socialinis modelis. Laisvųjų profesijų atstovai, privačių įmonių ir valstybės įstaigų darbuotojai, darbininkai – visi per du dešimtmečius išsiliejo į modernų judėjimą dviračiais. Trečiame dešimtmetyje dviratį galėjo įsigyti tik labiau pasiturintys piliečiai. Tai ryškėja iš ikonografinių to meto šaltinių bei LDS Narių knygos sąrašo, į kurį įtraukiamas naujasis narys turėjo nurodyti savo profesiją. Tarp šios draugijos pionierių dažniausiai pastebime banko tarnautojus, „biznierių“, prekybininkus, mokytojus, geležinkelių sistemos tarnautojus, o nuo trečio dešimtmečio antros pusės profesijų spektras pradėjo „margėti“ – ėmė jungtis mechanikai, technikai, viešbučių tarnautojai, kepejai, fotografai, kirpėjai, kurpiai, spaustuvių darbuotojai, staliai, šaltkalviai, dailininkas, studentai, mokiniai²¹.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, buvo sugriežtinta leidimų važinėti dviračiais tvarka, o iš prašymų karinėms komendantūroms išduoti leidimus matyti, kokioms reikmėms dviračiai žmonėms būdavo reikalingi: „Geležinių vamzdžių fabrikas. Pažymėjimas. Šiuo pažymime, kad Beleišis Ignas tikrai dirba mūsų fabrike eidamas šaltkalvio bei suvirintojo pareigas. Kadangi minėtas darbininkas gyvena Ramučių kaime (6 km

Specializuotas karinis dviratis (LCVA, f. 929, ap. 9, b. 102, l. 4)

²⁰ Žr. „Dviratis kariuomenėje“, in: *Sportas*, 1924, Nr. 8–9, p. 63; „Dviratininkų kuopos taikos ir karo meto patyrimai“, in: *Kardas*, 1939, Nr. 17, p. 432–435.

²¹ LCVA, f. 1157, ap. 10, b. 4, l. 2–12.

nuo fabriko), tad dviratis jam reikalingas darbovietėn vykti²². Šis ir panašūs atvejai atskleidžia, kad dviratis tapo pagrindine darbuotojų susisiekimo su darboviete bei darbo reikalų tvarkymo priemone, kurios netektis stabdydavo normalų darbo procesą.

Gerėjant šalies ekonominei situacijai, Lietuvos žmonės įgijo daugiau laisvo laiko, kurio viena praleidimo formų tapo iškylos ir ekskursijos po gimtąjį kraštą. Šiai laisvalaikio pramogai neretai būdavo pasitelkiamas dviratis. Daug rašytinės medžiagos, išpūdžių apie ekskursijas nėra išlikę, o spaudoje vyravo labiau konstatuojamojo pobūdžio pranešimai apie LDS vykdytas išvykas: „25. V. įvyko ekskursija į Jonavą ir atgal (apie 70 km), kurioje dalyvavo apie 20 dviratininkų. Plentas į Jonavą vienas puikiausių, gamta labai graži, todėl ekskursantai, išvažiavę 9 val. ryto, grįžo vakare linksmi ir patenkinti. / 1. VI Kauno skyriaus dviratininkai suruošė ekskursiją gegužinę dviračiais į Raudondvarį (apie 20 km). Tą dieną Raudondvaryje buvo kelių draugijų gegužinė, todėl, susitikę su draugais bei pažįstamais, dviratininkai linksmai praleido laiką“²³.

MOTERS VAIDMUO DVIRAČIŲ JUDĖJIME

Tarpukario visuomenė buvo palyginti konservatyvi. XIX–XX a. sandūroje Vakarų Europoje ir JAV suaugojo dviračio atsiradimu kilo feministinis sąjūdis. Lietuvoje už tokio simbolinio akstino moterų sąjūdis „neužsikabino“²⁴ – jų mažuma tiesiog važinėjosi dviračiais, bet dėl to susilaukdavo prieštarų vertinimų spaudoje ar metodiniuose leidiniuose.

Nepaneigiamas faktas, kad didžioji dauguma dviračių valdytojų buvo vyrai. Jie sudarė per 90% LDS narių. Dviračio sporto pradininkai ir propaguotojai – vyrai. Dviračių reklama orientuota į vyrus – per visą tarpukarį spaudoje pavyko aptikti tik vieną reklamą, kurioje šalia dviračio pavaizduota moteris. Rinkoje dominavo vyriški dviračiai, moteriškų nuleistais rėmais veikiausiai būta ne kiekvienoje prekybos įmonėje, tik *Amlit* pirmieji savo išleistame 1928 m. reklaminiame leidinyje pristatė dviračius, skirtus moterims. Ikonografijoje vėlgė daugeliu atvejų su dviračiais užfiksuoti vyrai.

Viena šios statistikos ir susiformavusio stereotipo priežasčių buvo tai, kad dviratis buvo vyriška transporto priemonė nuo pat jo išradinėjimo pradžios ir per visą XIX a. Ne veltui feministinis moterų judėjimas, prasidėjęs XIX a. pabaigoje, stengėsi simboliškai perkeisti požiūrį ropščiantis ant draustinės susisiekimo priemonės ir keičiant garderobą lengvesniu ir panašėjančiu į vyrišką.

Tai pirmiausia sąlygojo „užkalkėjęs“ požiūris. Pavyzdžiui, Karolis Dineika, kūno kultūros ir sveikatingumo ekspertas, 1924 m. nerimauja: „Dviratis jokių būdu negražina moters kūno. Kuprinimu ir kojų storinimu negalima džiaugetis? O dviratis tikrai tas „malonybes“ teikia. Važiuojant dviračiu dirba ne visas kūnas, bet itin kojos, nuo ko ir kojų raumenis turi tvirtėti ir diktėti. Antra vertus, ir kojų kraujo indai pernelyg plėtojasi ir ilginiui verčiasi į paviršį, kas be tam tikro defekto teikia ir skausmą. Ir indų išsiplėtimas jau žymiai blogai veikia į nėsčias moteris. Be to, ir, bendrai imant, labai blogai atsiliepia į lyties organus. Tam paaiškinimų nereikia. Gyvenime lengva pastebėti daug liūdnujų pavyzdžių“²⁵. 1923 m. žurnale *Moteris* dviratis moterims rekomenduotas tik ribotam gyvenimo laikui, per kurį ji turėtų „atsivažinėti“ dviračiu visam gyvenimui, t. y. tarp 30 ir 35 gyvenimo metų, bet ir tai tik „po nedaug, be nuovargio“²⁶.

Vis dėlto pamažu požiūris liberalėjo. Daugėjo įvairių šakų moterų sportininkių, kurių mažą skaičių iš es-

Reto siužeto fotografija – moteris ir dviratis. Pradinių klasių mokytoja trečio dešimtmečio pabaigoje (Lietuva senose fotografijose)

²² LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 10, l. 484.

²³ „Lietuvos dviratininkų sąjungos ekskursijos“, in: *Sportas*, 1924, Nr. 14–15, p. 114.

²⁴ Plačiau žr. magistro darbą: Laura Lapinskiene, *From „Hygienic Saddles“ to the „Vehicle of Beauty“: Discourses on the Cycling Woman*

From the Turn of the Century to the 1930s, Budapest, 2008; atvira prieiga: www.etd.ceu.hu/2008/lapinskiene_laura.pdf.

²⁵ Karolis Dineika, *Moters kūno kultūra*, Šiauliai: Vilties draugijos leidinys, 1924, p. 65.

mės lėmė ankstesnis lėšų stygius ir neigiamas požiūris į sportuojančiašias²⁷. Laikraščiuose atsirado viena kita reklama, pristatanti moterišką dviračiu važiuoti skirtą aprangą, fotografijose užfiksuotos moterų iškylos dviračiais ir pan. 1940 m. jau konstatuota, kad ėjimas, dviratis, jojimas yra tinkami mankštos pratimai moterims²⁸.

DVIRAČIŲ VAGYSTĖS

Neišvengiama ano meto kasdienybės dalis – nusikaltimai, tarp kurių dominuojančias pozicijas išlaikė vagystės. Kartu su Bernardu Gailiumi galima tarti, kad tarpukaris nėra vien retro – senosios muzikos, kavinių-salonų, senovinių automobilių, siaurukų, frakuotų intelektualų susibūrimų – epocha, o ir metas, kai žmonės buvo rūstūs, žiaurūs ir linkę nusikalsti²⁹. Nuo vagių nebuvo apsaugoti ir dviračių turėtojai.

1935 m. *Policijoje* kelis kartus prieita prie išvados, kad dažniausiai pasitaikanti vasaros meto vagystė – dviračio: „Pats vagiamas daiktas padeda jį vikriai pavogti, jei vagis spėjo nepastebėtas keliolika metrų pavažiuoti – jis jau stačiai nepagaunamas, ypač Kaune, kur dviračiais važinėjančių yra labai daug ir policijai visų patikrinti neįmanoma“³⁰.

Deja, išaiškintų nusikaltimų ir surastų dviračių kiekis rodė arba menkas policijos pastangas, arba ribotas priemones ir galimybes. Tik ketvirto dešimtmečio pradžioje policija rimtai susirūpino dviračių vagystėmis kaip atskira ir rimta visuomenės yda. Susidariusi situacija – 1931 m. visoje šalyje užregistruotos 87 dviračių vagystės (surasta 10), 1932 m. vien tik iki spalio 1 d. – 247 (išaiškinta 23)³¹ – vertė pareigūnus ieškoti sprendimo kelių. 1932 m. *Policijoje* pasiūlytas teoriškai tikslingas modelis – leisti visoms nuovadoms bei registracijos pažymėjimus išduodantiems valdžios organams platinti knyga-sąrašą „Ieškomi dviračiai“, kurioje būtų paskelbti dingusių dviračių firmų pavadinimai, rėmo numeriai, skiriamieji ženklai. Numerius išduodantiems asmenims siūlyta pareikalauti parodyti dviračius ir patikrinti, ar jų nėra pavogtųjų sąrašuose, o, pastebėjus dviračių rėmų numerio panaikinimo bei suklastojimo žymes, perduoti policijai ištirti, koku tikslu tai padaryta³². Policijos atstovai pasiūlė dar porą priemonių: apskričių įsakyme, nurodančiame dviratininkų teises ir pareigas, įvesti privalomą punktą, kuris reglamentuotų

tvarką kiekvienam dviračiui turėti užraktą ir drausti jį palikti neužraktą³³.

Nagrinėjant apskričių policijos nuovadų ataskaitų dokumentus aiškėja, kad sistema dėl viešo paskelbimo buvo diegiama per „Kriminalinės policijos žinias“, kuriose pradėti skelbti visi pranešimai apie pavogtus dviračius. Deja, apčiuopiamų rezultatų nauja paieškų forma neatnešė, atvirkiščiai, vagysčių skaičius augo dideliais tempais – 1936 m. visoje valstybėje pranešta apie 458 dviračių vagystes³⁴.

Dviračių vagystės Lietuvoje apogėjų pasiekė Antrojo pasaulinio karo ir okupacijų metais. Vien Kauno apygardos Kriminalinės apygardos Identifikacijos skyrius iki 1941 m. spalio 15 d. gavo 195 dviračių vagystės atvejų pranešimus, visoje Lietuvoje tokių užfiksuota apie 700, 1942 m. – per 700 (įtraukta jau Vilniaus krašto statistika)³⁵. Tai kriminalinės policijos pareigūnus vertė daryti vadinamuosius reidus, per kuriuos būdavo tikrinami visi iš eilės dviračiai.

Nacių okupacijos metais pasipylė virtinė žydus diskriminuojančių ir engiančių prašymų karinėms komendantūroms. Karo sukeltomis aplinkybėmis netekę transporto priemonės asmenys pareikalavo žydų dviračius pavesti jų reikmėms. Štai vienas iš daugybės simptomiškų atvejų, pasitaikiusių Kauno komendantūros Transporto skyriaus bylose: „Pranešu, kad pas žydą Jakovą, gyv. Kaune, Vytauto pr. 28, bt. 10, yra du vyriški dviračiai. Minėtus dviračius žydas Jakovas laiko paslėpęs. Šie dviračiai jam yra visai nereikalingi ir prašau poną Komendantą sutikimo leisti vieną dviratį paimti man, Jonui Renkauskui, Kauno greitosios Pagalbos Stoties tarnautojui“³⁶.

LIETUVOS DVIRATININKŲ SAJUNGA IR DVIRAČIŲ SPORTO UŽUOMAZGOS

Kai Vakarų Europoje dviračių sportas jau egzistavo daugiau nei pusamžį, Lietuvoje ši sporto šaka pradėjo žengti pirmuosius žingsnius. Dviračių sporto iniciatoriai ir pradininkai – Kęstutis ir Vytautas Bulotos ir Jurgis Šulginas. Jų pastangomis pirmasis nepriklausomos Lietuvos dviračių sporto čempionatas įvyko 1922 m. rugpjūčio 27 d. Kaune, Ukmergės plente.

1923 m. spalio 8 d. sporto entuziastų ir puoselėtojų Vinco Barkausko, Vinco Butkausko, Voldemaro Gulmano, Kazimiero Markevičiaus, Jurgio Šulgino, profe-

²⁶ „Moteris ir sportas“, in: *Moteris*, 1923, Nr. 5, p. 76.

²⁷ „Pas vieną iš seniausių mūsų sportininkų“, in: *Kūno kultūra ir sveikata*, 1933, Nr. 15–16, p. 247.

²⁸ „Truputį mankštos!“, in: *Moteris ir pasaulis*, 1940, Nr. 5, p. 15.

²⁹ Bernardas Gailius, *Nusikaltimai „prie Smetonos“*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 160.

³⁰ „Apie dviračių ir ginklų vagystę“, in: *Policija*, 1935, Nr. 10, p. 182.

³¹ „Priemonė dviračių vagis aiškinti“, in: *Policija*, 1932, Nr. 22, p. 3.

³² „Apie dviračių ir ginklų vagystę“, p. 182.

³³ „Dviračių vagystės ir kovos priemonės“, in: *Policija*, 1937, Nr. 17, p. 338.

³⁴ LCVA, f. 451, ap. 2, b. 70, l. 8.

³⁵ LCVA, f. R-702, ap. 1, b. 4, 5, 6.

³⁶ LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 6, l. 11.

soriaus Tado Ivanausko ir kitų iniciatyva buvo įsteigta Lietuvos dviratininkų sąjunga, kuri tais pačiais metais tapo Tarptautinės dviratininkų sąjungos (angl. *International Cycling Union*) ir Lietuvos sporto lygos nare, siuntė savo atstovą į Lietuvos olimpinį komitetą. LDS veiklą reglamentavo 1923 m. tą pačią spalio 8 d. Kauno miesto ir apskrities viršininko raštinėje įregistruotas statutas. Jame organizacija išsikėlė esminius tikslus – narių ir visuomenės tarpe propaguoti dviračių sportą, kultūrą bei kitas „naudingas ir sveikas“ sporto šakas, lavinti žmogaus fizines jėgas, ištvermę, stiprumą, vikrumą, sveikatą, be to, „tobulinti dvasinę kultūrą, aukštinti dorą“³⁷.

Nepriklausomybės pradžioje LDS išsikėlė uždavinį per vietinius įmonininkus aprūpinti dviratininkus tinkamais dviračiais, ir tai pavyko maždaug per trejus veikimo metus – senasis prieškarinis dviračių parkas pakeistas ir papildytas moderniais prancūzų, vokiečių, anglų dviračiais³⁸. 1926 m. LDS Laisvės alėjoje pavyko atidaryti velodromą, Vytauto kalne – klubą su skaitykla ir laisvalaikio kambariu³⁹. Aktyvi šios organizacijos veikla išliko iki ketvirto dešimtmečio pradžios, paskutinis narys Kauno centrinio skyriaus Narių knygoje užregistruotas 1932 m. gegužės 1 d.⁴⁰, o valstybės saugumui susekus sąjungoje besitelkiant komunistuojantį jaunimą, ji 1938 m. sausio 31 d. uždaryta⁴¹.

Įsitvirtinti tarptautinėje arenoje Lietuvos dviratininkams sekėsi gana sunkiai. 1924 m. Lietuvos pirmenybių nugalėtojai Isakas Anolikas ir Juozas Vilpišauskas buvo pirmieji dviratininkai, atstovavę Lietuvai vasaros olimpinėse žaidynėse Paryžiuje. Tiesa, dalyvavimas jose, anot įvykius iš Paryžiaus pranešusios Eleonoros Garbačiauskienės, išsiskyrė labiau kurioziškumu nei profesionalumu. Atvykus į varžybų vietą paaiškėjo, kad abiejų dalyvių dviračiai nėra techniškai tvarkingi: „Anolikas jau vykdamas iš stoties, gailiai į savo „Brennabor“ žiūrėdamas, skundėsi, kad jis esąs sulūžęs ir net paprastą važiavimą vargu ar išlaikysias“. Po apsilankymo pas meistrus paaiškėjo, kad Anolikui, jei jis norėsias

lenktyniauti, reikalingas naujas dviratis, kurį jis nupirko Paryžiuje savo lėšomis, o Vilpišauskui po techninių pataisymų leista važiuoti savuoju. Pačių lenktynių Vilpišauskas nebaigė dėl nukritimo ir patirtos traumos nepastebėjus posūkio, o Anolikas nepasiekė finišo, nes sprogo jo dviračio padangos ir „pakelyje nieko girdėti nenorėjo apie padangų paskolinimą arba net už pinigus

Lietuvos dviratininkų sąjungos ženklielis (Lietuvos nacionalinio muziejaus fondas, Algimanto Astiko kolekcija)

pardavimą“⁴². Galima pasidžiaugti, kad 1928 m. žaidynėse Amsterdame lietuviams dviratininkams distanciją pavyko įveikti.

Profesionalus dviračių sportas tarpukario Lietuvoje nesusiformavo. Iliustratyvūs šiuo aspektu yra šiaurietiško dviratininko Jono Važio žodžiai: „Kiek pavalgę, stojome į startą. Tauragiškius nugalėjome. Nusiprausę dar užkandome ir pasileidome dviračiais namo į Šiaulius. Apie joki transportą, maitinimą, nakvynę niekas ir negalvojo. Nė nesvajėjo. Važiavome, nes mėgome šį sportą, buvome entuziastai“⁴³. Būtent šis entuziazmas nubrėžė ryškias ateities dviračių sporto gaires. ❧

³⁷ Lietuvos dviratininkų sąjungos statutas, Kaunas, 1923, p. 1–2.

³⁸ „Lietuvos dviratininkų sąjunga“, in: *Sportas*, 1926, Nr. 36, p. 375.

³⁹ „LDS atidaro treką ir klubą“, in: *Sportas*, 1926, Nr. 36, p. 386.

⁴⁰ LCVA, f. 1157, ap. 10, b. 4, l. 12.

⁴¹ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 250, l. 6.

⁴² „Mūsų dviratininkai VIII Pasaulinėj Olimpijajoj“, in: *Sportas*, 1924, Nr. 18–19, p. 150–151.

⁴³ Marytė Marcinkevičiūtė, *Mes ne pėsti, mes – važiuoti: Lietuvos dviračių sporto apybraiža: Skiriama Lietuvos dviračių sporto 75-mečiui*, Vilnius: Homo liber, Lietuvos dviračių sporto federacija, 1998, p. 10.

MORDOVIJA, LAGERIS, 1953-IEJI (I)

ČŽV dokumentas

Centrinė Žvalgybos Valdyba

Slapta saugumo informacija

Informacinis raportas Nr. [-]

Tema: Politinių kalinių priverstinio darbo lageriai Mordovijos SSR

Parengimo data: 1953 m. gruodžio 10 d.

BENDRA INFORMACIJA

1. Šioje ataskaitoje aprašyta politinių kalinių priverstinio darbo lagerių sistema, išsidėsčiusi Mordovijos SSR, į rytus nuo Maskvos, palei geležinkelį Mas-

čia skelbiamas dokumentas yra vienas raportų, parengtų JAV Centrinės Žvalgybos Valdybos (ČŽV) apie Sovietų Sąjungos GULAGo (Vyriausiosios pataisos darbų lagerių valdybos) Mordovijos lagerius. Nuo maždaug 1946 m. JAV žvalgyba pradėjo rinkti bet kokią informaciją apie sąlygas Sovietų Sąjungoje, įskaitant represinių struktūrų veiklą. Vienas pagrindinių šaltinių buvo įvairių rūšių pabėgėliai, kurie, patekę į Vakarus, buvo išsamiai apklausiami kaupiant dominančią informaciją.

JAV žvalgyba informaciją apie SSRS represinę sistemą rinko įvairiais tikslais. Bene svarbiausias jų tuo metu buvo siejamas su galimo karinio konflikto pavojumi. Kiek vėliau tokia pati informacija buvo renkama ir naudojama siekiant labiau politinių tikslų.

ČŽV įdėmiai sekė gyventojų ir atskirų asmenų, nusiteikusių priešiskai režimo atžvilgiu, nuotaikas. Tai buvo reikalinga tam, kad prasidėjus karui būtų galima identifikuoti galimus pasipriešinimo židinius. Amerikiečiai pasimokė iš Antrojo pasaulinio karo patirties, todėl ypač didelį dėmesį skyrė galimam vidiniam pasipriešinimui SSRS. Atkreiptinas dėmesys į gana išsamų atskirų tautybių nagrinėjimą. Tai artimai susiję su pasipriešinimo potencialo atskirose SSRS teritorijose vertinimu.

Antras svarbus tikslas – siekis perprasti įkalinimo sąlygas, jeigu karo ar paaštrėjusio konflikto sąlygomis patys amerikiečiai patektų į nelaisvę. Greta to taip pat buvo siekiama geriau suvokti vidaus kariuomenės struktūrą ir veiklą, taip pat – represinių struktūrų vidinę tvarką ir veiksmingumą, pavyzdžiui, bausmių įgyvendinimą. Dar vienas rūpimas klausimas buvo SSRS gyventojų požiūris ir vyraujančios nuotaikos Vakarų pasaulio ir JAV atžvilgiu.

Šeštą dešimtmetį JAV, vykdant intensyvią antikomunistinę propagandą, vis dėlto tokio pobūdžio informacija nebuvo teikiama

kva–Ruzajevka (54°05' š. pl., 44°56' r. ilg.), vakarinę Potmos geležinkelio stoties atšaką (maždaug 54°03' š. pl., 42°55' r. ilg.; žr. iliustraciją Nr. 1). Lageriai vadinosi Temnikovo pataisos lageriai, tačiau kalinių vadinti tiesiog Mordovijos lageriais. Lagerių pašto adresas: Mordovijos SSR, Potmos stotis, Javaso gyvenvietė, p/o 385/; po brūkšnelio ėjo individualaus lagerio numeris nuo 1 iki 19.

2. 1951 m. šiuose lageriuose kalinta iki 35 000 politinių kalinių, nuteistų nuo 10 iki 25 metų lagerio darbų pagal sovietų Baudžiamojo kodekso 58 straipsnį. Šie lageriai veikė ir anksčiau, tačiau tuomet juose kalėjo ir

žiniasklaidai ar kitaip viešinama. Manytina, kad pagrindinis (nežinomas) asmuo, teikęs informaciją šiam raportui, buvo pabėgęs iš Mordovijos lagerio Nr. 1.

Tai jau trečias NŽ-A skelbiamas ČŽV raportas apie padėtį SSRS Šaltojo karo pradžioje (žr. NŽ-A 2011, Nr. 2; 2013, Nr. 3). Skelbiamas raportas su kitais šios grupės dokumentais saugomas JAV nacionaliniame archyve Vašingtone, atskiroje duomenų bazėje pagal sutarimą su ČŽV. Visi dokumento pirminiai šaltiniai, taip pat kai kuri paskira informacija valstybės saugumo sumetimais įslaptinta, ant paties dokumento žymint kupiūras (originalė _). Šioje publikacijoje jos žymimos laužtiniuose skliaustuose [– žodis, frazė, sakiny, eilutė], nurodant apytikrą kupiūros ilgį. Dokumente be rengėjo teksto esama komentarų, kurie ir originalė, ir vertime pateikiami (skliaustuose). Taip pat pateikiamos ir dokumente gausokai nurodomos originalo (transliteruotos) rusiškos sąvokos, kurios lietuviškame vertime paliktos (transliteruojant pagal lietuviškas taisykles) tik tais atvejais, kai jų vertimas nėra vienareikšmis. Kur ne kur skliaustuose nurodomi ir angliški keblesnių rusiškų žodžių vertimai. Dokumento originalė pabraukti žodžiai vertime pateikiami kursyvu. Originalo priedai – žemėlapiai ir piešiniai – šioje publikacijoje pateikti kaip iliustracijos, originalo nuorodas į dokumento priedus pakeičiant nuorodomis į iliustracijas. Verčiant tekstą atsižvelgta į jau susiklosčiusias lagerinės literatūros vertimo tradicijas, pirmiausia Aleksandro Solženicyno *Gulago archipelago* ir Anne Applebaum *Gulago istorijos*.

Tekstą NŽ-A parūpino Jonas Ohmanas, publikaciją parėmė Lietuvos fondas, Tautos fondas, Lithuanian Education Assistance Relief Association, VšĮ Aspectus Memoria, iš anglų kalbos vertė Minigailė Jurkutė.

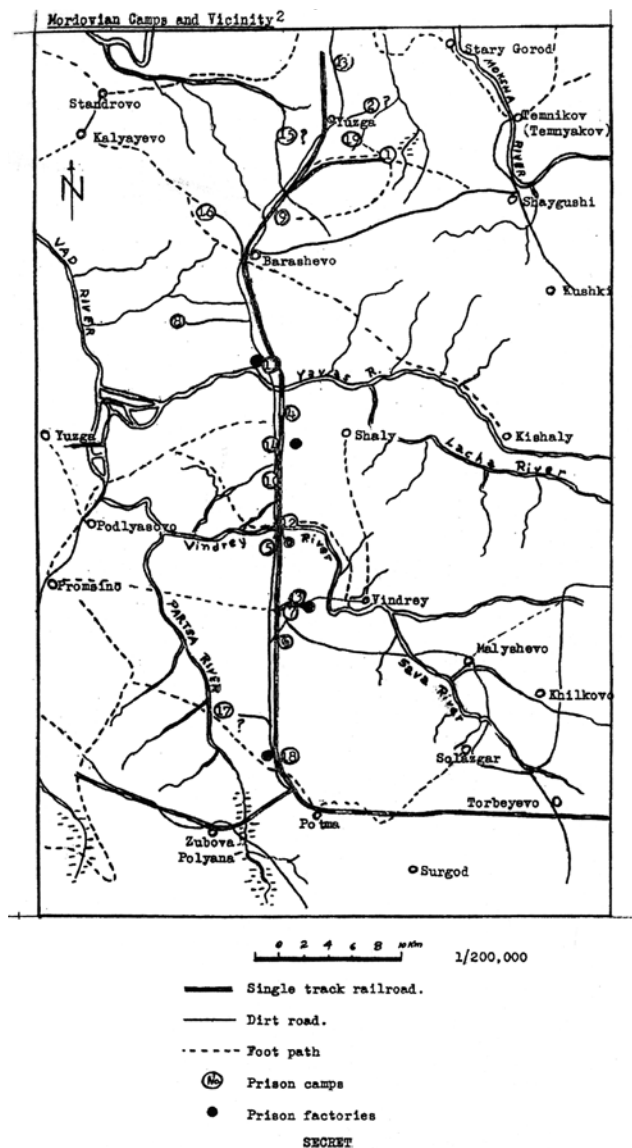
politiniai, ir kriminaliniai nusikaltėliai. 1948 m. rudėnį pagal Maskvos nurodymus visi nepolitiniai kaliniai pradėti iškeldinti. Baigiantis 1949 m., kalinių rūšiavimas buvo baigtas.

3. Vienas pirmųjų artėjančių permainų ženklų buvo MGB ltn. gen. Sergejenko ir kitų MGB pareigūnų atvykimas, – jie perėmė kontrolę iš vietinės apsaugos, iš dalies, jei ne visiškai, sudarytos iš vietinių gyventojų. Atvykus MGB, laipsniškai prasidėjo permainos, ir visos – nepalankios kaliniams.

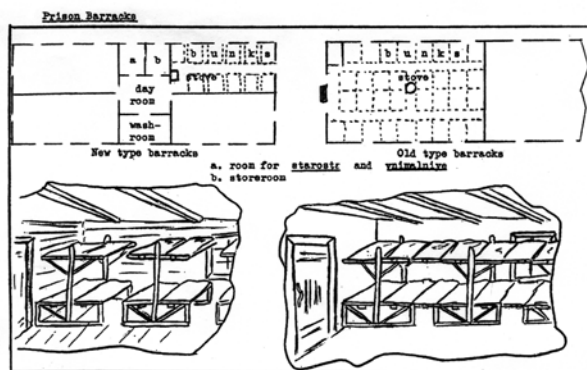
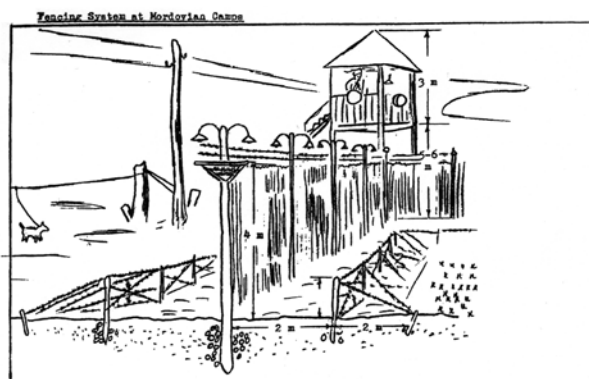
4. Pasak senųjų kalinių, iki 1948 m. lageriuose būta tam tikros laisvės ir neformalumo. Kaliniai dirbo pagal griežtas išdirbio normas ir gyveno tuose pačiuose perpildytuose, purviniuose barakuose, tačiau turėjo šiek tiek lengvatų, kurios atrodė reikšmingos lyginant su tuo, kas prasidėjo. Iki 1948 m. kaliniai gaudavo menką at-

lyginimą, už kurį parduotuvėlėse (*lavočka*) galėjo nusipirkti saldinių, cigarečių, laikraščių, kartais – rūkytos kiaulienos ar džiovintos žuvies. Kartkartėm kaliniams būdavo leidžiama surengti koncertą ar koki kitą sceninį pasirodymą. Jie dėvėjo nuosavus drabužius, jei ir buvo įsakymas atskirti priešingos lyties asmenis, jo nebuvo itin stropiai paisoma. Jei mėnesio pabaigoje lageris viršydavo išdirbio normas, būdavo rengiama atitinkama šventė, kaliniai gaudavo padidintą maisto davinį, kartais net su mėsa. Pareigūnai sakydavo sveikinimo kalbas, skambėdavo dainos. Vis dėlto svarbiausias dalykas iki 1948 m. buvo užskaita (*začiot*), baismės laiko sumažinimo galimybė nuolat įvykdant arba viršijant išdirbio normas. Užskaitų sistema atskiruose lageriuose varijavo. Kai kuriuose būdavo ne tik trumpinamas kalinimo laikas, bet ir papildomai skiriami davinio ir atlyginimo priedai, kituose – tik vienas šių priedų. Veikiausiai tai priklausė nuo to, ar lageris vertėsi pramonine gamyba, ar žemės ūkiu, priedams skirdamas planuoto derliaus perviršį.

5. Iki 1949 m. visos lengvatos buvo panaikintos, nuo parduotuvėlių iki užskaitų. Korespondencija buvo apribota, paversta premija už normų viršijimą. Sustiprinta tvorų sistema (žr. iliustraciją Nr. 2), manyta, kad Maskvos nurodymu lageriuose pastatyti sustiprinto režimo barakai (vienutės, aprašomos toliau). Atskirti vyrai ir

Iliustracija Nr. 1

Iliustracija Nr. 2

moterys. 1950 m. įvestos kalinių uniformos su numeriais ant nugaros ir kairės kojos. Kaliniai nežinojo, kur buvo iškelti kriminaliniai nusikaltėliai.

6. Perkeliemieji į Mordovijos lagerį 1949–1950 m. daugiausia buvo seni politiniai kaliniai, surenkami iš rytų – Rybinsko (58°05' š. pl., 49°08' r. ilg.), Taškento (41°19' š. pl., 69°20' r. ilg.), Minsko (53°54' š. pl., 27°33' r. ilg.), Leningrado, Kazanės (55°47' š. pl., 49°08' r. ilg.) ir Kuibyševo (53°12' š. pl., 50°06' r. ilg.) apylinkių ir lagerių Latvijoje, Lietuvoje, Lenkijoje, Ukrainoje bei kituose rajonuose. Beveik visi senieji kaliniai buvo suimti penktame dešimtmetyje, dauguma po 1945 m.

7. Į Mordovijos lagerius gausiai gabenti ir naujai suimtieji asmenys. 1951 m. atvežta grupė jaunuolių nuo 14 iki 18 metų. Dauguma jų buvo lietuvių, latvių ir ukrainiečių vaikai, karinių tribunolų nuteisti nuo 10 iki 25 metų lagerio darbų. Vienas keturiolikmetis ukrainietis buvo nuteistas 25 metams lagerio ir 5 metams pilietinių teisių atėmimo. Dauguma šių jaunuolių buvo paskirti į stovyklas Nr. 7, 15 ir 17, kur dirbo medžio apdirbimo cechuose, gamino korpusus radijo aparatams „Rodina“.

8. Atvykstančiuose ir išvykstančiuose ešelonuose paprastai būdavo nuo 100 iki 200 kalinių. 1949–1950 m. tokie ešelonai kursuodavo bent po kelis kartus per savaitę. Kartais, pavasarį ar rudenį, pasitaikydavo ešelonų, gabenančių iki 500 kalinių. Išvykstantys sezoniniai ešelonai į Karagandos geležies ir anglies kasyklas gabendavo tvirtai sudėtus kalinius. Atvykstantys sezoniniai ešelonai atgabendavo kituose objektuose užbaigusius arba sezoniniams žemės ūkio darbams reikalingus darbininkus.

9. Pagal tautybę didžiausios atvykstančių kalinių grupės buvo ukrainiečių ir lietuvių ūkininkai. Toliau – lenkai ir rusai, mažesnės grupės – baltarusių, latvių, gruzinų ir vokiečių. Mordovijos lageriuose buvo ir vengrų, rumunų, austrų, čekoslovakų, estų, kinų, uzbekų, turkų, iraniečių, prancūzų, anglų ir kt. 1949 m. pabaigoje ir 1950 m. pradžioje į lagerius atgabentos kelios nedidelės grupės korėjiečių merginų, o netrukus – keli jauni korėjiečiai. Korėjiečių skaičius, lyginant su bendru kalinių skaičiumi, buvo nedidelis, tačiau jų atvykimą pastebėjo visi, nes tai buvo pirmi matyti korėjiečiai.

10. Daug lagerio kalinių teigė buvę partizanais. Dažniausiai šie vyrai buvo perkopę antrą arba trečią dešimtį, tačiau pasitaikydavo ir penkiasdešimtmečių. Vyresnieji vyrai būdavo ne aktyvūs kovotojai, tačiau partizanų rėmėjai ir ryšininkai, savo namuose teikę maistą ir pastogę. Dauguma partizanų buvo iš Ukrainos, buvusios Lenkijos teritorijos arba Lietuvos. Buvo ir keli latvių partizanai.

11. Nors savo ligotinę veiklą jie aptarinėdavo nenoriai, matėsi, kad jie dideli patriotai. Partizanai iš Lietuvos ir buvusios Lenkijos teigė dažnai turėję pasirinkimą arba stoti į Raudonąją armiją, arba būti suimti ir

ištremti, arba išeiti į mišką, iš kur galėdavę veikti prieš komunistų režimą. Pasak jų, sunkiausia miškuose būdavę žiemą – gauti maisto ir atsitraukti. Kai kurie sakė, kad jiems net palengvėję, kai buvę suimti, mat tuomet galėję ramiai miegoti visą naktį. Partizanai taip pat skundėsi, kad slapstydamiesi per mažai žinoję, kas dedasi jų šalyse ir išoriniame pasaulyje, todėl keldami sau tikslus stokoje žinių. Jie gyvenę diena iš dienos nežinodami, kas laukia priešaky. Partizanai jautę poreikį priklaustyti didesnei ir politiškai griežčiau vadovaujamai organizacijai, nei jų nedidelės grupės miškuose; jiems trūkę ginklų, maisto ir išgyvenimo žinių laukiant, kada jau tikrai galės nuveikti ką nors naudinga.

12. Ukrainos partizanai kalbėjo panašiai, tačiau buvo labiau nacionalistiškai nusiteikę ir manė, kad jų suėmimas nepakeis ukrainiečių pasipriešinimo stiprumo ir eigos. Lenkai ir lietuviai buvo įsitikinę, kad nepajėgs išlaisvinti savo šalių be išorės pagalbos, o ukrainiečiai manė, kad jų partizanų gretos niekada neišnyksiančios ir, su pagalba ar be jos, vieną dieną Ukraina tapsianti suvienyta, laisva šalimi.

13. Mordovijos lagerius saugojo apie 1000 MGB būrių. Pašaliečiams buvo griežtai draudžiama patekti į jų kontroliuojamą teritoriją, o visi apylinkėse gyvenantys laisvi gyventojai ar MGB darbuotojai negalėdavo palikti šios zonos be MGB leidimo. Už bet kokią neoficialų bendravimą su kaliniais arba nesankcionuotai palikus savo baraką MGB pareigūnai ir darbuotojai galėjo patekti į lagerio kalėjimą ar susilaukti mirties bausmės. Lageryje įvykdyti nusikaltimai buvo nagrinėjami tik per ministeriją Maskvoje, paprastai dalyvaujant ministrui ir generolui Sergejenko ar jo pavaduotojui.

14. Žemiau pateikiamas kalinių skaičius kiekviename lageryje ir jų darbo pobūdis 1948 m. pabaigoje – 1951 m. pavasarį.

Lagerio numeris	Kalinių lytis	Darbo pobūdis	Kalinių skaičius
1.	Moterys	Siuvimas	2000
2.	Vyrai	Miško kirtimas ir dirvos ruošimas žemės ūkiui	1500
3.	Vyrai	Medienos paruošos darbai	2500
4.	Vyrai	Žemės ūkis	1000
5.	Vyrai	Medienos paruošos darbai, plytų gamyba	2500
6.	Moterys	Siuvimas	1500
7.	Vyrai	Medienos paruošos darbai	3000

8.	Vyrai	Žemės ūkis	1500
9.	Vyrai ir moterys	Žemės ūkis ir darbas ligoninėje	1000
10.	Moterys	Žemės ūkis	1000
11.	Vyrai	Mechanikų dirbtuvės	2000
12.	Vyrai	Darbas malūne ir žemės ūkyje	1000
13.	Vyrai	Žemės ūkis	1500
14.	Vyrai	Siuvimas	2500
15.	Vyrai	Miško kirtimas ir žemės ūkis	1000
16.	Vyrai	Miško kirtimas ir žemės ūkis	1500
17.	Vyrai	Miško kirtimas ir žemės ūkis	1000
18.	Vyrai	Medienos paruošos darbai ir geležinkelis	1500
19.	Vyrai	Miško kirtimas ir žemės ūkis	1500
		Iš viso (apytiksliai)	31 500

ADMINISTRACINĖ LAGERIO SĄRANGA

Centrinis biuras ir personalas

15. Mordovijos kaliniai laikėsi nuomonės, kad visi lageriai administruojami centralizuotai, aukščiausi viršininkai – lt. gen. Sergejenko (vardas nežinomas) (žr. asmenų sąrašą, punktas 93) ir MGB pareigūnas, gaudantis tiesioginius nurodymus iš Maskvos. Sergejenko turėjo du generolus padėjėjus. Vienas buvo šiurkštus [– žodis], tamsiais plaukais ir žiauriomis akimis. Sklido gandas, kad jis pakeis Sergejenko. Stovyklos drausmės viršininku buvo MGB pulkininkas. Visi administraciniai kaliniams skirti nurodymai, kabėję ant barakų ir gamyklų sienų, buvo pasirašomi MGB. Žemiausio laipsnio karininkai lageriuose buvo kapitonai, atskiruose lageriuose ėję įvairias pareigas. Panašu, kad MGB vadovavo visoms lagerių įstaigoms, išskyrus tiesiogiai gamybą. Centrinė administracijos būstinė buvo įsikūrusi lageryje Nr. 11.

16. Generolas Sergejenko dėvėjo žalsvą uniformą su dviem juostelėmis išilgai kelnų. [– frazė] jo antpečiai [– frazė] buvo raudoni arba auksiniai. Jis visuomet dėvėjo aulinius, žiemą – kailinius. Pareigūnų uniformose vyravo žalsva spalva, auksiniai antpečiai, mėlynos kepurės su raudonom juostelėmis. Buvo ir kelios tamsiai rudos

uniformos su baltais ar sidabriniais antpečiais. Vienas tokią uniformą dėvėjęs pareigūnų buvo laikomas vizituojančiu valstybiniu prokuroru. Jo antpečiai buvo padabinti keliomis eilėmis mažų žvaigždučių.

17. MGB administravo lagerius, gamyklas, konkrečiai – siuvimo ir medžio apdirbimo administravo SSRS Lengvosios pramonės ministerija. MGB administracija aprūpindavo gamyklas kalinių darbo jėga. Administracijos ir kiti laisvi civiliai darbuotojai gyveno atskiruose vienaaukščiuose rąstiniuose namuose netoli lagerių. Jų kvartaluose būdavo klubų ir parduotuvių.

Atskiri lageriai

18. Kiekvienas lageris veikė savarankiškai, tačiau buvo pavaldus centrinei administracijai. Kalinių požiūriu, svarbiausios kiekvieno lagerio pareigybės buvo šios:

a. Lagerio viršininkas (*načialnik lagpunkta*) – šis pareigūnas buvo atsakingas už lagerio produktyvumą ir vidaus tvarką: įstaigų veiklą, darbo našumą, išdirbio normų vykdymą, reguliarų reikiamų žaliavų tiekimą ir apskritai kad lageris veiktų sklandžiai.

b. Lagerio viršininko pavaduotojas – papildomą jo atsakomybę buvo lagerio ūkinės dalies priežiūra. Šis padalinys statė ir prižiūrėjo lagerio pastatus, kelius, ūkius ir aprūpindavo lagerį reikalingomis medžiagomis. Taip pat jis buvo tiesiogiai atsakingas, kad pats lageris būtų tinkamas eksploatuoti. Tiekimo skyrių kaliniai laikė priklausančiu ūkinei daliai. Jis aprūpindavo lagerį maistu, drabužiais, įrankiais ir kitais panašiais ištekliais. Tai pačiai ūkinei daliai priklausė techninis skyrius, prižiūrėjęs transformatorinę ir vandens bokštą, taisęs gamyklų įrenginius, mechanizmus ir transporto priemones. Visos lagerio įstaigos, išskyrus kalinių priežiūros ir saugojimo, buvo vadovaujamos MGB pareigūno, o dirbo jose kaliniai. Išimtis buvo kai kurie techniniai skyriai, pavyzdžiui, vyriausiais mechanikais, jėgainių viršininkais būdavo laisvi civiliai.

c. Lagerio komendantas – vadovavo lagerio komendantūrai. Jis buvo ne tiek lagerio vadovas, kiek ūkvedys. Į jo pareigas neįėjo kalinių drausmė ir saugojimas. Jis buvo atsakingas už komendanto valandų laikymąsi, maitinimą ir išėjimą į darbą laiku, šiukšlių tvarkymą, skelbimų iškabinimą, pastatų aprūpinimą malkomis ir vandeniu, lagerio vidaus taisyklių paisyimą. Viena tokių taisyklių draudė kaliniams kurti krosnis, kita – miegoti lauke arba užėti į svetimą baraką.

d. Komendantas – jam buvo pavaldūs barakų seniūnai (*starosta*) ir patarnautojai (*vnimalnyje*), parinkti iš kalinių. *Starosta* turėjo visų jam pavaldžių kalinių sąrašą, iškabintą ant barako sienos kartu su visais kitais nurodymais, ateinančiais iš lagerio vadovybės. Sąrašuose būdavo kalinio vardas ir pavar-

dė, BK straipsnis, pagal kurį baudžiamas, ir bausmės trukmė. *Starosta* buvo tarpininkas tarp kalinių ir administracijos. Jis buvo atsakingas už kasdienę barako būklę ir kalinių elgesį viduje. Jis rinkdavo kalinius rikiuotėms, darbui ir turėdavo atsiskaityti už nesančius kalinius.

e. Kiekviename barake būdavo du *vimalnyje*. Jie turėjo nuolat rūpintis baraku – nešti vandenį, malkas virti *kipiatoką* (karštą vandenį su žolės prieskoniu, pristatoma kaip arbata), numanomai prižiūrėti kalinių daiktus. Juos juokais vadindavo „kalinių tarnais“. *Vnimalnyje* dirbdavo lengvesnius darbus ir turėjo daugiau galimybių apvogti kitus kalinius. Jiems būdavo lengviau išgyventi iš kalinio maisto davinio, nes taip neišsekdavo, kaip kaliniai, dirbantys tikrus darbus.

f. Drausmės viršininkas (*načialnik režima*) – šis pareigūnas buvo atsakingas už kalinių saugojimą ir drausmę lageryje. Bet vos tik kalinys išeidavo iš lagerio teritorijos, iškart patekdavo kito pareigūno valdžion [– frazė] – sargybos viršininko (*načialnik ochrany*). [– sakinys] Drausmės viršininkui paprastai talkindavo prižiūrėtojai (*nadziratelii*), neturintys MGB įgaliojimų pareigūnai. Kiekviename lageryje jų būdavo apie 12. Jie skaičiuodavo *starostos* išrikuotus kalinius prieš darbą ir sugrįžus, tikrindavo miegančius, periodiškai tikrindavo lagerio tvoras, purendavo žemę, kad matytųsi prie tvoros ėjusių pėdsakai, saugojo karcerius, budėjo sargybos poste prie lagerio vartų, kur pagrindinė jų funkcija buvo apieškoti išeinančius ir įeinančius kalinius. *Nadziratelii* dirbo kiaušų para, naktį pasiskirstydami valandas. Kadangi *nadziratelii* dirbo išimtinai lagerio viduje, kartais buvo vadinami *zonščikais*. Terminas taikytas ir visiems kaliniams *nadziratelių* patikėtiniais, dirbusiems sunkesnius jų darbus – taisiusiems tvoras, purenusiems žemę palei tvorą arba padėdavusiems atlikti patikrinimus.

g. Operatyvinės dalies viršininkas – šis pareigūnas paprastai būdavo MGB kapitonas, turintis porą ar daugiau MGB pareigūnų pavaduotojų. Operatyvinis skyrius vedė kalinių, įtariamų sabotazu, gandų skleidimu ir panašia veikla, tiriamąsias bylas. Sabotazu kartais buvo laikomos paprastos vagystės, įrenginių gedimai ar nekokybiškas darbas. Operatyvinė dalis taip pat tikrindavo siunčiamus ir gaunamus laiškus bei siuntinius. Informacijos rinkimui naudotas informatorių tinklas, apimantis kalinius ir darbuotojus. Visi *starostos*, *vnimalnyje* ir kiti privilegijuotą padėtį turintys kaliniai laikyti MGB informatoriais, dirbančiais operatyvinei daliai. MGB informatoriai vadinti *seksotais* (*sekretnyje sotrudniki*), tačiau dažniau kaliniai vadino juos *stukačiais* arba *prodažnaja škura* (*betrayer*). MGB buvo sunku verbuoti informatorius, nes jie būdavo lengvai išaiškinami pagal gaunamas leng-

vatas. Su informatoriais kaliniai elgėsi šiurkščiai.

h. Specialusis skyrius – taip pat vadintas *určia* (*urche*) dažniausiai teturėdavo tik viršininką. Jis vesdavo kiekvieno kalinio administracinę bylą (atskirai nuo tiriamosios bylos). Veikiausiai jis tvirtindavo tarnybinės ataskaitas, įsakymus, rinkdavo gamybos duomenis, statistiką ir t. t.

i. Kultūros ir švietimo skyrius – lagerio propagandos skyrius. Kiekviename lageryje, gamykloje ir darbo komandoje būdavo propagandos vadovas, kurio funkcija buvo nuolat raginti kalinius pasitempti ir „išpirkti“ savo kaltes valstybei. Šiuo moraliniu pareigūnu paprastai būdavo laisvas prižiūrėtojas, mechanikas ar koks kitas specialistas, priskirtas prie darbo komandos. Savo moralinius pamokslus jis sakydavo per darbo pertraukas, valgant ar kitu kalinių laisvu laiku.

j. Sanitarinis skyrius – jo viršininku būdavo laisvas civilis, vadovaujantis grupei iš kalinių tarpo surinktų gydytojų ir sanitarų. Jis teikė pirmąją medicininę pagalbą, gydė lengvus susirgimus ir rūpinosi higiena. Bendrus sveikatos patikrinimus, pagal kuriuos kaliniai būdavo klasifikuojami, vykdė medicininė komisija iš centrinio MGB aparato.

k. Priešgaisrinė apsauga – jai vadovavo MGB pareigūnas, dirbo kalinių ir laisvų civilių komanda. Skyrius turėdavo sunkvežimį, hidraulinį ir rankinį siurbli. Gaisrininkai dažnai tikrindavo lagerio pastatus ir stebėdavo barakų kaminus tomis valandomis, kai buvo draudžiama kūrenti krosnis. Kiekvienas barakas ir gamyklos pastatas turėjo turėti statinę su vandeniu ir smėlio gesinti liepsnoms.

l. Gamybos viršininkas – jis būdavo tik tuose lageryuose, kuriuose būta gamyklų. Žemės ūkiu, miško kirtimu, statybomis rūpinosi lagerio ūkio dalis, kartais turėdavusi statybų vadovą. Mordovijos lageryuose, besispecializavusiuose gamyboje, paprastai būdavo kultivuojama tik po vieną pramonės šaką. Išimtis buvo lageris Nr. 5, vykdęs medžio apdirbimo ir plytų gaminimo darbus. [–frazė] abiem vadovavo tas pats gamybos viršininkas.

m. Gamybos viršininko pavaduotojas – šių postų buvo keli, jie vadinti cechų viršininkais (*shop chief*) arba sandėlių vedėjais (*base chief*). Siuvyklose kartais šias pareigas eidavo moteris. Siuvyklose šie viršininkai vadovaudavo sukirpimo ir siuvimo cechams. Sandėlių vedėjai vadovavo žaliavų aprūpinimo, pakavimo, krovimo, sandėliavimo ir kokybės tikrinimo skyriams, jie taip pat buvo atsakingi už prekių modelius ir dizainą.

n. Techninės kontrolės skyriaus viršininkas – šis pareigūnas tikrindavo gaminius. Jis buvo laisvas civilis, tačiau jo komandoje buvo ir laisvų civilių, ir kalinių. Kaliniai atlikdavo pirminį patikrinimą, civiliai – galutinį.

o. Statybų vadovas (*prorab*) – kiekviename lageryje

būdavo po vieną toki pareigūną. Jo pirminė užduotis buvo konsultuoti ir prižiūrėti statybas lageryje, tvirtinti brėžinius ir pirminius planus vietoje ir siųsti juos patvirtinti aukštesnei vadovybei bei prižiūrėti jos nurodymų vykdymą. Jis siūlydavo pažangius darbo metodus ir atliko efektyvumo eksperto vaidmenį. Praktikoje lageryje nebuvo galima statyti nieko, pavyzdžiui, naujo barako be darbų aprobavimo, *prarabo* patvirtinimo neužtekdavo. Visi planai turėjo būti teikiami centrinei lagerio administracijai. Iš ten planai ir pasiūlymai veikiausiai būdavo siunčiami į Maskvą, ir tik patvirtinus projektą, dažniausiai po šūsnies susirašinėjimų apie statybų detales ir naudosimas medžiagas, buvo galima imtis statybų.

p. Vyriausiasis meistras (*volnyj nariadčik*) – laivas civilis, dažniausiai MGB pareigūnas. Jis vadovavo meistrams (*nariadčiki*), kurie buvo kaliniai. Jo funkcija buvo priimti įvairių administracinių įstaigų įsakymus apie darbą, kurį reikia padaryti, ir prižiūrėti, kad jis būtų atliktas. Kaliniai meistrai turėjo būti, dažniausiai ir būdavo, kvalifikuoti specialistai.

q. Kaliniai dirbo būriais ir brigadomis. Brigadoje būdavo 15–20 vyrų, vadovaujamų brigadininko. Viena ar kelios brigados būdavo siunčiamos atlikti nurodytą užduotį. Jei vykdavo kelios brigados, joms vadovavo būrio meistras (*desiatnik*). Technines instrukcijas ir nurodymus duodavo darbo meistras. Gamyklų brigadose būdavo ne mažiau 75 darbininkų, nes prie vieno *konvejerio* dirbdavo viena brigada. Tokiai brigadai vadovaudavo nuolatinis meistras, parinktas iš kalinių dėl turimos techninės kvalifikacijos. Išskyrus gamyklas, brigadininkas dirbdavo lygiai su visais kaliniais, papildomai vesdamas kiekvieno kalinio normų įvykdymo statistiką. Už pildomą darbą brigadininkas gaudavo papildomą maisto dalį. Gamyklose brigadininkai rūpindavosi žaliavų tiekimu, padėdavo taisant įrenginius, nešdavo kaliniams duonos davinį, padėdavo lėtai dirbantiems kaliniams, kad nekristų bendras gamybos tempas, nes jis išlaikydavo postą, tik jei jo brigada įvykdavo darbo normas. *Desiatnikai* nedirbdavo fizinio darbo, tačiau vis tiek gaudavo papildomą maisto davinio dalį.

Lagerio apsaugos sistema

19. Kalinius saugojo sargybos būriai, įkurti lagerio išorėje. Jiems vadovavo MGB pareigūnas, vadintas sargybos viršininku (*načialnik ochrany*), savo žinioje turėjęs apie 50 sargybinių. Sargybiniai paprastai vadinti konvojaus sargybiniais (*strelki konvoja*), nes viena pagrindinių jų funkcijų buvo lydėti kalinius į darbą ir atgal, iš lagerio į lagerį ar bet kuriuo kitu atveju. Naktį sargybiniai taip pat budėdavo lagerio bokštuose ir patruliuodavo palei sieną. Kaip ir vidaus sargybiniai, konvojaus sargybiniai dėvėjo žalsvas uniformas su rau-

donais antpečiais ir mėlynas kepures su snapeliais ir raudonais antkakčiais. Asmeniškai į konvojaus sargybinių buvo kreipiamasi „pilieti šauly“ (*graždanin strelok*). Jie buvo ginkluoti pistoletais, granatomis, rankiniais ir sunkiaisiais kulkosvaidžiais, tuo tarpu *nadzirateliai* tarnyboje (viduje) niekada nebūdavo ginkluoti. Prie lagerio vartų buvo du sargybos postai – vienas viduje, kitas išorėje. Vidiniame dirbo *nadzirateliai*, išoriniame – konvojaus sargybiniai. Išeinantys ir grįžtantys kaliniai buvo skaičiuojami abiejuose postuose. Po to kalinius tikrinantis sargybinis pasirašydavo kalinių priėmimo kvitą. [– frazė] kai kuris nors sargybos postas suskaičiuodavo ne visus kalinius.

20. Lydint kalinius paprastai maždaug 20 kalinių kliūdavo 3–4 sargybiniai ir vienas šuo. Darbo vietoje sargybiniai nužymėdavo ribas, už kurių negalima eiti, ženklais „draudžiama zona“. Kaliniams buvo sakoma, kad bet kuris, peržengęs ribą, būsiąs nušautas be išpėjimo, ir kaliniai žinojo, kad taip ir bus, ne todėl, kad sargybiniai būtų buvę žiaurūs, tačiau pabėgimo atveju sargybiniai laikyti asmeniškai ir kolektyviai kaltais.

21. Konvojaus sargybiniais vadovavo konvojaus viršininkas, kuris būdavo atsakingas už visą operaciją iki kalinių grįžimo į lagerį. Konvojaus viršininkas išpėdavo, kad bandyti bėgti – bergždžias reikalas, nes mažiausias žingsnis iš gretos būsiąs traktuojamas kaip bandymas pabėgti. Taip pat, kad visiems sargybinių įsakymams reikia visiškai ir nedelsiant paklusti. Netrukus kaliniai sužinodavo, ką šis išpėjimas reiškia. Žygiuojant pasigirdavo komanda *gult* ir beveik tą pat akimirką virš kniūbsčių kalinių pasipildavo kulkosvaidžių serijos. Ši mankšta prasidėdavo be perspėjimo. Tipiško žygio į darbą metu tai kartodavosi po kelis kartus, neatsižvelgiant į orą. Tiesą sakant, blogu oru tai buvo daroma dažniau nei geru. Pratimas buvo kartojamas ir darbo metu. Dar dažniau konvojaus sargybiniai griebdavosi šio triuko atvykus naujiems kaliniams, iškart supažindindami, kas yra „disciplina“. Nereikia nė sakyti, kad kaliniai prie žemės spausdavosi smarkiai. Kai kurie nauji kaliniai bravūriškai keldavo galvas demonstruodami narsą, tačiau greitai liaudavosi pajutę, kaip palei ausis švilpia kulkos. Kalinių išgyvenimo instinktas buvo toks stiprus, kad nepaisant viso nepritekliaus ir pažeminimų, niekas nebuvo girdėjęs, kad kas nors būtų puolęs po kulkosvaidžių ugnim bandydamas nusižudyti.

22. Bent keli sargybiniai ir kiti pareigūnai vis jausdavo kaliniams užuojautą. Nesuvaidinamas užuojautos žvilgsnis pasirodydavo iš sargybinių, stebinčių gyvulišką kalinių degradaciją. Kaliniai be vargo pajusdavo, ar pareigūno šiurkštumas tikras, ar tik tikrų jausmų priedanga. Kai kurie sargybiniai ir pareigūnai būtų norėję ir net bandė padėti kaliniams nebūdami grubūs, o jei tiesiogiai ir nepadėdavo, tai tik dėl savisaugos ar pačių kalinių saugumo. „Švelnus“ pareigūnas greitai būtų pa-

stebėtas *stukačių* ar antraeilių karjeristų, besigviešiančių postų. Taip atjautus pareigūnas tiesiog būtų pakeistas nauju, tyčia demonstruojančiu žiaurumą, iš dalies savisaugos sumetimais, iš dalies norint pademonstruoti tinkamumą dirbti tokį darbą.

23. Apskritai sargybiniai gyveno sunkiai ir turėjo paklusti itin griežtai disciplinai. Blogu oru sargybiniai budėdavo padidintais būriais, o tie, kuriems tokiu oru nekliūdavo dirbti, turėdavo užsiimti fizinėmis ir šaudymo treniruotėmis.

24. Kalinių manymu, leidę kaliniui pabėgti, taip pat už bet kokį didesnę drausmės pažeidimą sargybiniai užsitraukdavo sunkią, gal net mirties bausmę. Bet koks bičiuliavimasis su kaliniais ar nors kokio švelnumo demonstravimas laikytas grubiu drausmės pažeidimu.

Fizinė apsauga

25. Lagerį supo 4 metrų aukščio nelygių statinių tvora (žr. iliustraciją Nr. 2). Viršuje, po elektrinėmis lempomis – du ar trys spygliuotos vielos žiedai, paaukštinantys tvorą dar maždaug pusmetriu. Dar kelios spygliuotos vielos gijos buvo ištemptos tvoros viršuje, suformuodamos maždaug pusės metro pločio horizontalią juostą. Abiejose pusėse tvorą juosė maždaug 2 metrų pločio išpurentos žemės juosta ir plati spygliuotos vielos raizgalynė, kurią prižiūrėdavo kaliniai.

26. Anapus tvoros, maždaug už 5 metrų nuo spygliuotos vielos buvo ištempta viela, prie kurios buvo rišami vilkšuniai. Jie galėjo bėgioti palei tvorą saugodami maždaug 50 ir daugiau metrų.

27. Virš tvoros kilo sargybos bokštai su nuolat budinčiais sargybiniais. Bokštų grindys buvo iškilusios maždaug 5–6 metrų aukštyje, o visas aukštis siekė 8–10 metrų. Visi lageriai turėjo mažiausiai po 4 bokštus kampuose, didesni lageriai – 5–6. Kaip minėta, bokštuose budėdavo konvojaus sargybiniai. Paprastai jie būdavo ginkluoti automatais, vadintais *desiatizariadki*, kartais bokštuose būdavo įmontuojami kulkosvaidžiai. Taip pat bokštuose būdavo signalinės raketos ir prožektoriai, kuriuos sargybiniai kartkartėmis vedžiodavo po lagerio teritoriją ir prieigas. Sargybiniai palaikė ryšį skambindami varpu, kuris buvo paprasčiausias metalinis trikampis. Pradedant arčiausiai vartų stūksančiu bokštu, visi paeiliui atsakydavo. Šis skambėjimas su trumpom pertraukėlėmis aidėjo dieną naktį, rodant, kad visi sargybiniai budriai saugo postą. Bokštų sargybiniai keisdavosi kas 4 valandas.

KALINIŲ PRIEŽIŪRA IR GYDYMAS

Karantinas

28. Prieš gaudamas paskyrimą į konkretų Mordovijos lagerį ir nuolatinį darbą kalinys turėdavo pereiti „karantino“ laikotarpį, trunkantį apie mėnesį. Karantino

metu nauji kaliniai laikyti atskirai nuo senųjų. Procesas prasidėdavo asmens tapatybės tikrinimu, kurį atlikdavo MGB pareigūnas, turintis visų kalinių asmens bylas. Po to sekdavo higienos procedūros, kurių metu kalinys būdavo nuprausiamas, jo drabužiai dezinfekuojami bei nuskutami visi kūno plaukai. Kalinys praedavo sveikatos patikrinimą, išklaudydavo propagandinę paskaitą ir būdavo klausinėjamas siekiant nustatyti, kokiam darbui yra tinkamas.

29. Šios įvairios procedūros trukdavo apie mėnesį su kelių dienų pertraukomis. Jų metu kaliniai kasdien dirbdavo ūkio darbus, kasdavo žemę, taisydavo kelius, ruošdavo sėjai dirvonus etc. Darbas buvo labai sunkus, akivaizdžiai skiriamas tikrinti kalinių ištvermę ir pajėgumą. Vėliau kaliniai būdavo skirstomi po darbo vietas, gaudavo trumpus mokymus, po kurių iš jų iškart būdavo reikalaujama įvykdyti darbo normas. Šie vadinamieji mokymai užbaigdavo karantino laikotarpį.

30. Perėję įvairius kalėjimus ir tardymus, kaliniai gerai pažindavo alkio jausmą. Kadangi kalėjime kaliniai nedirbdavo, jiems buvo duodamas labai skurdus maisto davinys. „Karantino“ metu daugeliui kalinių alkis tapdavo kankinimu. Dėl šio alkio tarp naujų ir senųjų lagerio kalinių (o kartais ir laisvų lageryje dirbusių civilių gyventojų) klestėdavo gyva prekyba. Asmeniniai, iki šiol kažkaip išsaugoti daiktai mainyti į duoną ar ką nors valgoma ir cigaretės. Kai kurie turėdavo išsaugoję batų porą, palta, marškinių ar kokių kitų drabužių ar net brangių daiktų, pavyzdžiui, žiedą. Paklaikę nuo bado šioje vietoje žmonės išmainydavo viską. Nebelikus ką mainyti, nelaimingi kankiniai kažkaip susitaikydavo su bado, bet tik perėję baises kančias. Ši pažintis su stipriu, didžiuliu, mirtinu maisto troškimu, sunkinamu darbo, visuomet būdavo labai karti ir žeminanti patirtis. Palta ar kitą brangų rūbą kaliniai iškeisdavo į kilogramą ar porą duonos, gerus marškinius mielai išmainydavo į puskilogramį ar mažiau. Prieš atsirandant kalinių uniformoms kai kurie kaliniai palikdavo „karantiną“ basomis ir dėvėdami tik kelnes.

Kalinių maistas

31. Įprastame kalinio, įvykdančio darbo normas, paros maisto davinyje būdavo 650 g ruginės duonos, 6 g vandenyje ištirpinto cukraus ir 150 g miltų arba avižų košės ar bulvių; sveriamas buvo paruoštas maistas. Papildomai triskart per dieną kalinys gaudavo pavandenijusios sriubos (*balanda*), pagamintos iš sugedusios žuvies, kruopų ar bulvių. Vasarą kaliniai gaudavo vadinamosios „vitamino C“ sriubos, pagamintos iš laukų žolių, dilgėlių ar kitų žolynų. Labai retai davinyje būdavo žuvies, kurią lagerio administracija dėl prastos kokybės išgydavo už itin žemą kainą. Mėsos kalinių davinyje būdavo nebent jei dėl lūžusios kojos ar ligos tekdavo nušauti arkli.

32. Prieš ir po valgio kaliniai bendroje valgykloje, talpinančioje tik 100–200 žmonių, valgydavo *balandą*. Kadangi kai kuriuose lageriuose būdavo iki 2000 kalinių, jie turėjo greitai nugurkti sriubą ir atlaisvinti vietą kitiems. Duonos davinys būdavo dalijamas arba barakuose, arba darbo vietoje, dažniausiai brigadininko. Košė būdavo dalijama valgykloje, tačiau kalinys nešdavosi ją į baraką, dažniausiai suvalgydamas pakeliui. Kadangi kaliniai retai turėdavo indą košei, paprastai ji būdavo įkrečiama į rieškutėm sudėtus delnus.

33. Valgykloje kaliniai valgydavo prie neobliuotų lentų stalų, sėdėdami ant prie stalų pritvirtintų suolų, ant kurių tilpdavo nuo 8 iki 12 žmonių. Kaliniai visada su savimi turėdavo savo medinius arba aliumininius šaukštus. Sriubą gaudavo mediniuose arba aliuminio dubenėliuose, dėmesingai atseikėjant pagal kalinio davinio normas. Kaliniai godžiai stebėdavo vienas kito davinį. Jei kuriame dubenyje pasitaikydavo didesnė bulvė, kartais išplieksdavo nirtus kivirčas, kurį paprastai laimėdavo stipriausias kalinys. Kartais atmosfera įkaisdavo tiek, kad įžeistas pasijutęs kalinys tėkšdavo savo dubenėlį įžeidėjui į galvą. Tokie įniršio proveržiai brangiai atsieidavo, mat kalinys likdavo nevalgęs. Maistas užėmė svarbiausią vietą kalinio mintyse. Prieš pietus, pusryčius ir vakarienę alkis būdavo jaučiamas aštriausiai, bet iki galo nenumalšinamas nebūdavo niekada. Kaliniai tiesiog palikdavo valgyklą truputį mažiau alkani, nei į ją įžengdami. Kartais kaliniai, nepaisydami pavojaus, atvirai skanduodavo maisto, jei šis vėluodavo, o pavalgis dažnai sviesdavo tuščius dubenis per valgyklą virtuvės link. Todėl valgymo metu lageris virsdavo kurtinančiu pragaru, pilnu riksmo, virtuvės personalo ir valdžios koneveikimo ir mėtomų indų trankesio.

34. Sovietinių respublikų žmonės, panašu, galėjo geriau pakelti alkį nei kiti. Kaliniai iš okupuotų kraštų ir satelitinių valstybių kentėjo labiau, dažnai galėjai matyti vokiečius, kapstančius žemę ieškant ko nors valgomo.

35. Miškuose dirbantys kaliniai kartais pasirinkdavo uogų, grybų, gilių, kaštonų ar valgomų šaknų. Kaliniai taip pat galėjo siūlytis savanoriais darbui virtuvėje, už kurį gaudavo pabaigti likučius. Jie plaudavo grindis, dubenėlius, stalus ir didžiulius maisto gaminimo katilus, nudirbdavo didžiąją dalį kitų darbų, išskyrus paties maisto gaminimą, kurį atlikdavo išimtinai samdomi civiliai ar nuolatiniai patikėtiniai. Likučių būdavo nedaug, nes bulvės būdavo neskutamos, žuvis verdama su visa galva, pelekais ir viduriais. Kaip atlygį už papildomą darbą virtuvės savanoriai gaudavo grandyti katilus ir net kitų kalinių dubenėlius. Kai kurie kaliniai net įsigudrino gerti vandenį, likusį nuo puodų plovimo. Tačiau ėmus taip daryti jų veidai parausdavo ir išpampdavo ir netrukus jie mirdavo. Virtuvės savanoriai dažniausiai būdavo nusibadavę vengrai ir rumunai, kuriuos kiti

kaliniai laikė praradusiais savikontrolę, valią ir orumą. Tokie kaliniai laikyti pavojingais, nes už maistą galėdavo tapti vienkartiniais ar nuolatiniais *stukačiais*.

Kalinių drabužiai

36. Vasarą vyrai dėvėjo tamsias medvilnines striukes ir kelnes. Ant uniformos kairės klešnės ir peties baltame fone juodomis raidėmis buvo išsiūtas numeris. Šių numerių buvo neįmanoma nuimti nesugadinant uniformos, kadangi prieš prisiūnant numerį būdavo pašalinamas gabalas medžiagos. Batų padai su kulnais buvo pagaminti iš odos arba gumos, o viršus – iš ceratinės medžiagos. Batai buvo suvarstomi, uniformų sagos – medinės, nors Sovietų Sąjungoje buvo įprasta iš kalinių atimti batraiščius, sagas ir diržus, taip užkertant kelią savižudybėms.

37. Žiemą moterys dėvėjo tamsiai pilkas, melsvas arba juodas *telogrejkas* ir panašios spalvos sijonus. Galvas dengdavo kepurėmis ar skaromis. Batai buvo panašūs į vyrų, kojinių neduodavo. Fabrikuose dirbančios moterys vilkėjo sijonus, miškuose – kelnes. Miške ir kitur atvirame ore dirbantys kaliniai gaudavo veltinius batus ir pirštines. Lageriai gaudavo milinių (*bušlat*), tačiau kaliniams jų nekliūdavo.

38. Moterims neduodavo audinių intymiai higienai, tačiau jos improvizuodavo iš siuvelyklų likučių. Kadangi tai buvo draudžiama, vadovybė darydavo patikrinimus. Jų metu barakų ir dirbtuvių grindis nuklodavo įvairūs draudžiami apatiniai baltiniai, išmesti nenorint įkliūti su įkalčiais.

39. Tie patys drabužiai kaliniams tarnavo kasmet. Būdavo ir naujų bei pataisytų uniformų, kurias pirmiausia gaudavo stachanoviečiai, viršijantys darbo normas. Po eilinio uniformų dezinfekavimo visuomet kildavo peštynės dėl geresnės aprangos. Kiekvienas kalinys godžiai saugojo ir kovojo už savąją uniformą, kurią pažymėdavo vardu arba galėdavo lengvai atpažinti pagal lopų piešinį. Retai kada drabužiai būdavo atvirai vagiami, nes kaliniai miegojo su jais arba ant jų, patiesdami kaip paklodę ar susukdami kaip pagalvę. Drabužių taisymsi surinktas audinių atraižas kaliniai išsaugodavo neilgai, nes jas arba pavogdavo, arba konfiskuodavo. Kaliniams buvo draudžiama turėti kokių nors atraižų. Toks draudimas turėjo atgrasyti nuo vagiliavimo iš lagerio sandėlių ir siuvimo cechų bei užkirsti kelią uniformų vagystėms ir plėšymui gaminant lopus savosioms. Be to, lagerio vadovybė atraižų turėjimą traktavo kaip bandymą sudarkyti arba pakeisti uniformų išvaizdą siekiant pabėgti.

40. Kalinių drabužiai greitai susidėvėdavo, todėl dauguma jų vaikščiojo apsirėdę visiškais skarmalais. Kai drabužis suplyšdavo tiek, kad nebesilaikydavo ant kūno, kalinys jo kraštus sukabindavo viela arba bandydavo susiūti degtuku ar medine skiedra. Siūlus kali-

niai traukdavo iš čiužinio apvalkalo ar antklodės arba sveikesnių savo drabužių vietų. Nagingesni kaliniai gamindavo adatas iš vielos, nusmailindami vieną galą ir nepaprastai kantriai aštria stiklo, akmens ar kitos medžiagos šuke gremždami skylę kitame. Mirtinai prisireikus lopo, buvo plėšomos antklodės. Pradėjus tokią praktiką, kiti kaliniai stebėdavo juokingą vaizdą, kaip jų kolegos antklodė ima trumpėti, kol galiausiai pati virsta kažkuo panašiu į lopa, kuri visaip aplink save suka bergždžiai sušilti mėginantis kalinys. Greta drabužių kalinys gaudavo vieną komplektą patalynės – čiužinį, pagalvę, užpildytą pjuvenomis arba šienų ir antklodę. Darbo normas viršiję kaliniai papildomai gaudavo paklodę ir pagalvės užvalkalą.

Kalinių apgyvendinimas

41. Kaliniai buvo apgyvendinami ilguose dviejų tipų barakuose, apšiltintuose žemėm ir samanomis, ir dengtuose molinėmis čerpėmis arba skarda (žr. iliustraciją Nr. 2). Senesni barakai buvo labiau perpildyti ir turėjo tik dvi krosnis, naujesniuose buvo keturi miegamieji, turėję po atskirą krosnį, ir prieškambaris, patalpa daiktams ir atsargoms sudėti bei atskira patalpa keleims *vnimalnyje* ir *starostai*. Krosnys dažniausiai būdavo molinės, metro ar pusantro metro pločio sienomis, tačiau kartais – tiesiog senos tepalo bačkos, paverstos krosnimis. Abiem atvejais žiemą krosnis nuo 9 iki 12 val. ir nuo 15 iki 19 val. kūrendavo *vnimalnyje*. Keliuose barakuose buvo stalai.

42. Kalinių skaičius svyravo nuo 200 naujuose barakuose iki 500 senuosiuose. Kiekvienam kaliniui buvo skirta nuo 2 iki 3 kvadratinė metrų erdvė, bet paprastai kliūdavo mažiau. Kaliniai miegodavo dviaukštėse lovoje, kurias skyrė ne daugiau nei 40–50 cm tarpas (žr. iliustraciją Nr. 2). Prireikus lovas kapodavo malkoms ir, tiesą sakant, neretai jos pačios subyrėdavo kaliniams miegant. Apatinių gultų kalinius užgriūdavo medgaliai ir kūnai. Kadangi lovos smarkiai siūbuodavo, kaliniai jas vadino „laivais“.

43. Naujo tipo barakuose kiekviename kambaryje iš keturių buvo numatyta apgyvendinti po 44 kalinius, bet prireikus šis skaičius būdavo viršijamas. Tuomet tarpai tarp lovų praktiškai išnykdavo, kaliniai miegodavo taip glaudžiai, kad naktį virsdavo vieni ant kitų. Paprastai trūkdavo vietos pilnai išskleisti čiužinį. Kartais lovos būdavo taip perpildytos, kad kaliniai miegodavo ant žemės ir pastogėje.

44. Senojo tipo barakai turėjo 4 ar daugiau langų, naujieji – 2 arba 3 kiekviename kambaryje, tačiau nė vienas jų nebūdavo atveriamas. Lango stiklai tvirtinti alavo plokštelėmis neužglaistant tarpų, todėl vėjotomis dienomis vidun skverbdavosi šviežias oras. Tai buvo palaima karštomis dienomis ir kankynė žiemą.

45. Nors ir buvo draudžiama, kaliniai stengdavosi

miegoti apsirengę ir pasidėję batus prie lovos. Dėl šios priežasties ir dėl reto prausimosi oras patalpose buvo nepakenčiamai sunkus. Net atvėrus langus situacija mažai pasitaisydavo, nes dvigubų lovų pertvaros sulaukydavo bet kokią oro cirkuliaciją. Kai kurie kaliniai vasarą bandydavo miegoti lauke, tačiau greitai būdavo pargenami vidun. Situaciją apsunkino tai, kad kaliniai su savimi turėdavo visą savo žemišką nuosavybę, įskaitant duonos davinį. Dėl to tarpo utelės, blakės ir kiti parazitai. Kad būtų dar blogiau, kai kurie kaliniai – vieni tiesiog dėl išsekimo, kiti dėl patalpų perpildymo – nespėdavo laiku išeiti į tualetą. Prausimosi reikmėms *vnimalnyj*, taip pat kalinys, iš bendro šulinio atnešdavo vandens. Kriauklės buvo paprasti mediniai latakai, prie kurių vienu metu tilpdavo ne daugiau kaip 10–15 kalinių. Kadangi muilo nebuvo, kaliniai tik paskalau-davo veidą ir rankas. Viename barake tik 20–30 kalinių spėdavo pasimėgauti šiais patogumais, mat *vnimalnyje* retai kada atnešdavo pakankamai vandens.

46. Vasarą Mordovijos SSR nebūdavo perdėm karšta, tad kaliniai itin nekenėjo. Žiemą temperatūra nukrisdavo iki –55 °C. Šaltuoju laiku barakų krosnys šildydavo tik porą metrų aplink save. Paklausiausias lovas prie krosnių užimdavo didžiausi mušeikos. Taip pat kaliniai kovojo už vietą prie krosnies savo batams, kad šie bent kiek apšiltų. Džiovinami batai patalpoje kėlė nepakeliamą dvoką. Tualetų procedūra žiemą taip pat labai vargino, nes reikdavo paėjėti kokią 100 metrų nuo barako. Didžiuliame šaltyje nuogos kūno dalys nušaldavo per kelias minutes, ne visi kaliniai turėdavo jėgų bėgti iki tualetų. Tikėdamiesi kiek pailsėti ir atgauti jėgas, kai kurie kaliniai tyčia išsirengdavo šaltyje. Tačiau dažniausiai jie pristigdavo valios išbūti nusirengę pakankamai ilgai ir tiesiog pasigaudavo lengvą karščiavimą, kuris neatleisdavo nuo darbo.

47. Temperatūrai nukritus –40 °C, lauko darbų brigados būdavo atšaukiamos, tačiau fabrikuose darbas tęsėsi. Tiesą sakant, tuo metu mažai kas būdavo padaroma, nes tepalai stingo, įrenginiai lūžo.

Sveikatos ir higienos būklė

48. Dukart per metus kaliniams tikrinta sveikata, siekiant suskirstyti juos į keturias kategorijas. Pavasarį ir rudenį iš centrinio Mordovijos lagerių sistemos Nr. 11 MGB administracijos biuro atvykdavo speciali komisija. Pirmos kategorijos kaliniai pasižymėjo gera sveikata ir fiziniu pajėgumu. Tokie iš karto būdavo siunčiami į Karagandos anglies ir geležies kasyklas. Antrai kategorijai priskiriami kaliniai buvo sveiki, tačiau fiziškai ne per daug stiprūs, turintys fizinių negalių arba per jauni, kad galėtų dirbti sunkiausias fizinius darbus. Trečiai kategorijai priklausantys kaliniai buvo silpnos sveikatos arba išsekę, tačiau vis dar pajėgiantys dirbti kai kuriuos darbus, pavyzdžiui, siūti ar apdirbti medį.

Trečia kategorija turėjo subkategoriją „3 kategorija – individualūs atvejai“. Jai priklausė sveiki kaliniai amputuotomis galūnėmis arba kitaip sužaloti, apribotomis galimybėmis dirbti. Visi antros ir trečios kategorijos kaliniai likdavo Mordovijos lageryje. Į ketvirtą kategoriją patekdavo tie kaliniai, kurie būdavo tiek nusilpę, kad negalėdavo atlikti jokio naudingo darbo. Šie asmenys būdavo surenkami iš visų lagerio dalių ir patalpinami stovyklose Nr. 7 ir 18, kur, gaudami tik 200–300 g duonos per dieną, būdavo paliekami numirti. Į šią kategoriją patekusios moterys keliaudavo į stovyklą Nr. 10. Gerai žinodami, koks likimas jų laukia, šie kaliniai net nebūtinai suvalgydavo visą savo duoną, mainydavo ją su kitais kaliniais į cigaretes. Taip nusilpę kaliniai dažniausiai nebūdavo paleidžiami į laisvę, net jei išgyvendavo iki bausmės pabaigos.

49. Bent kiek tiksliau nustatyti kalinių mirtingumo neįmanoma. Kiekvienoje stovykloje per savaitę mirdavo 3–4 kaliniai. Dažniausiai koks nors kalinys tiesiog nebeatsikeldavo iš ryto, nes būdavo per silpnas ar per stipriai susirgdamas. Tokie būdavo tiesiog paimami, kol kiti dirbdavo, apie juos nebebūdavo nieko girdėti. Kartais kalinys mirdavo miegodamas. Tačiau, pasak senų kalinių, tokio didelio mirtingumo kaip 1934 ir 1943 m., kai per metus, jei ne per mėnesį, išmirdavo apie pusę lagerio kalinių, nebeįsitaikė. Pasak šių prityrusių kalinių, 1943 m. aukšto mirtingumo priežastimi buvo karo sukelta suirutė Sovietų Sąjungoje. Tuo laikotarpiu maisto ir kitų atsargų tiekimas koncentracijos stovykloms praktiškai sustojo. Kita sumažėjusio mirtingumo priežastis buvo nemažas kvalifikuotų medikų skaičius tarp pačių kalinių. Aprūpinimas vaistais buvo skurdus, tačiau kaliniai gydytojais darė ką galėjo, naudodami tai, ką turėjo. Užkrečiamos ligos, išskyrus plaučių ligas, faktiškai neegzistavo. Labiausiai paplitusios buvo širdies, plaučių ir gerklės bei vitaminų stokos sukeltos (avitaminozė) ligos, svorio kritimas ir išsekimas.

50. Mordovijos lageryje visas stovyklas aptarnavo vienintelė ligoninė (*centralnyj lazaret*) Temnikove (54°38' š. pl., 43°13' r. ilg.). Ten gabenti visi rimtai susirgę, taip pat visi mirę kaliniai. Mirusiųjų kūnai buvo skrodžiami mokslo tikslais. Po skrodimo kūnai laidoti bendrame kape, ženklintame medinėmis lentomis su kalinių numeriais.

51. Kartą ar du per metus kaliniai būdavo skiepijami. Kaliniai gerai nežinojo, ar nuo stabligės, ar nuo šiltinės.

Kai kurie kaliniai po skiepų imdavo karščiuoti ir pakeičti į darbą ar darbo vietoje susmukdavo.

52. Paprastai geriamas vanduo būdavo virinamas. Higienos skyriaus viršininkas griežtai tikrindavo, ar tai yra daroma. Šio skyriaus personalas taip pat vykdė paviršutiniškas stovyklų virtuvių apžiūras. Maisto ruošimo ir valgyklos patalpos buvo laikomos švariai, tačiau bulvės metamos į puodą neplautos, kaip ir bet koks kitas maistas.

53. Kas dešimt dienų kalinių drabužiai būdavo dezinfekuojami, o jie patys galėdavo nusiprausti po šiltu vandeniu. Kiekvienas kalinys gaudavo gabalėlį prasto muilo. Higienos procedūros metu kaliniai-kirpėjai su žirkklėmis nuo kalinių kūnų pašalindavo visus plaukus. Veidus skusdavo skustuvais, bet tai buvo labai skausminga procedūra, nes nenaudota jokio muilo suminkštinti dešimties dienų barzdos šerius.

54. Kartą buvo paskelbtas įsakymas moterims nusikirpti plaukus, tačiau po ilgų, garsių protestų buvo atšauktas. Kaltė už tokį įsakymą suversta dviem stovyklos pareigūnams, kurie kelioms dienoms patupdyti į izoliatorių už stovyklos administravimo „sabotažą“.

55. Kartais kai kurie kaliniai, dažniau vyrai nei moterys, išprotėdavo. Panašu, kad tai dažniau nutikdavo kaliniams, kurių kalinimo laikas eidavo į pabaigą. Kaliniai turėjo patarlę, kad „žmogus išgyvena dešimt metų, bet neištveria paskutinių dešimties dienų“. Bausmei einant į pabaigą kaliniui atgydavo viltis. Laisvės ilgesys virsdavo kankinimu, nes kalinys nežinodavo, ar jo laisvės vilčių nesužlugdys Maskvos sprendimas. Dažnai kalinimo terminas būdavo pratęsiamas ir tik savo paleidimo dieną kalinys sužinodavo, kad bus paleidžiamas.

56. Pasibaigus bausmei ir Maskvai jos nepratęsus, kaliniai paprastai buvo perkelti į Krasnojarsko krašto vadinamuosius „paskirstymo punktus“. Čia jie buvo laikomi neribotą laiką. Netekę sveikatos būdavo nedelsiant pašalinami iš stovyklos, galimas daiktas, į ligoninę, bet paskui niekas nieko apie juos nebegirdėdavo. Tarp netekusiųjų proto buvo jaunas 25 metų ispanas vardu Alberto. Kadangi jis nekalbėjo rusiškai, kaliniai spėjo iki 1948 m. jį gyvenus Ispanijoje, vėliau savanoriškai arba priverstinai sovietiniu laivu atvykus į Leningradą ar kokį kitą uostą, iš kur buvęs išsiųstas į Mordovijos lagerius. Jis išprotėjo negalėdamas pakelti nuolatinio alkio ir buvo paimtas į ligoninę, daugiau apie jį niekas nieko negirdėjo. ❧

Lietuvos ekonomika Europoje

GUODA AZGURIDIENĖ

Rašant tokia tema metodiškai tvarkingai, visų pirma derėtų apsibrėžti sąvokas – juk ekonomika nematuoja ma metrais, laipsniais, sekundėmis ir netgi neatvaizduojama formomis ar spalvomis. Tačiau čia ir pabaigtume – apibrėžti ekonomikos matavimo ir lyginimo būdus bei jų išlygas tikrai neužtektų šios skilties.

Ekonomika yra materialioji žmonių veikla, taigi įgyja tuos matmenis ir formas, kuriuos jai suteikia dalyvaujantys žmonės. Žmonės, veikla ir jos rezultatai nuolat kinta laike. Patys žmonės, netgi toje pačioje šalyje, yra labai skirtingi: nuo stovinčių su ištiesta ranka iki dalijančių dividendus investavusiems ir paramos prašantiems. Kaip ir Europos ekonomika, su kuria norime lygintis. Su kuo lyginti? Spėju, ne su Graikija. O kaip dėl Ispanijos, Portugalijos, Airijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Slovėnijos? Šias šalis atmetus (kaip turinčias rimtų makroekonomikos problemų), nelabai kas ir belieka, tik skandinavai su vokiečiais bei olandais, na, ir mes su estais. Tiesa, esama ir tokių ekonomikos matavimo kampų, kur Lietuva ir Estija šuoliuoja tigris aplink Baltiją ir kelia Europai rodo. Yra tame tiesos, nors nereiktų labai įsijausti, mat, kad ir kokie tie šuoliai būtų, menki mes dar tigris.

Lietuvos ir Europos ekonomikų palyginimui pateiksiu kelis formalius štrichus, pasinaudodama visagale lygintoja – statistika. Tada kelis neformalius štrichus – apibūdinančius ekonomikos turinį arba ekonominės veiklos kultūrą. Nors vyraujančios ekonomikos teorijos tai nutyli, noriu pabrėžti, jog ekonomikos turinys ir ypač kultūra sunkiai atsispindi statistikoje, matyt, todėl – ir ekonominės politikos aktualijose.

Pradėkime nuo to, kad mūsų liberaliai rinkos ekonomikai yra vos per dvidešimt metų. Net ir pridėję dar tiek pat prieškarinio Lietuvos ekonomikos istorijos, su Europos senbuvėmis lygintis negalime. Senujų Europos valstybių ekonomikos skaičiuoja gerokai virš šimto metų, taigi esame visai dar jauna ekonomika. Daug šio proceso dalyvių tebemašo sovietinio komandinio planavimo kategorijomis, net jei tai žodžiais ir neigia. Ypač daug tokių yra tarp ekonomiką reguliuojančių ir jos mokančiųjų (nes ją darančiuosius išauklėja vartotojai). Privachos nuosavybės ir konkurencijos supratimas nei politiškai, nei praktiškai nėra išsiskinęs. Ekonominės politikos formuotojai užsiiminėja labiau socialine inžinerija, nei mėgina suvokti, kodėl vyksta vieni ar kiti reiškiniai. Pagaliau žmonės neturi prikaupę privataus turto, verslo tradicijos tik kuriasi, tad nesame ir nelabai galime būti materialiai turtingi.

Remiantis *Eurostat* duomenimis, Lietuvos BVP vienam gyventojui 2012 m. sudarė 70% ES vidurkio. Vidutinės Lietuvos gyventojų pajamos 2011 m. buvo dvigubai mažesnės nei Graikijos, keturis kartus nei Italijos, šešis – nei Vokietijos. Turint omenyje mūsų rinkos mažumą ir ekonominės politikos nebrandumą, ekonomikos dalyvių situacija tikrai nepavydėtina: veikla brangi, o klientų mažai. Taigi eksportas yra ta kryptis, kur visi žiūri. Makroekonomistai džiaugiasi, tačiau nukenčia pačios Lietuvos gyventojai.

Tiesą pasakius, įvertinus aplinkybes keista, kad dar tiek sukuriame, o ir kiti rodikliai

nėra kažkaip tendencingai blogesni. Pavyzdžiui, nedarbo lygis šių metų liepą buvo lygus ES vidurkiui.

Pažvelkime, iš ko susideda Europos ekonominių rodiklių vidurkiai, su kuriais save lyginame. Kad ir tų šalių, kurių ekonomikos seniai peržengusios makroekonominės sveikatos ribas. Pavyzdžiui, Graikijos, kurios biudžeto deficitas pernai siekė 10% BVP (tiek pat ir Ispanijos), o konsoliduota valstybės skola – 148% BVP. Italijos skola buvo 119%, o Belgijos – „tik“ 95%... Beje, Lietuvos skola siekė 40%, nors Estijos tik 10%; ši valstybė mažiausiai praskolino savo piliečius visoje ES. Prancūzijos socialinio draudimo fondo skola viršijo 200 mln. eurų, Lietuvos – arti trijų milijonų, bet jei didės tokiais tempais, kaip didėja, ilgai netruksime pasivyti.

Čia verta dar kartą prisiminti, kad visi statistiniai rodikliai yra formaliūs – juose nesimato turinio. Gali būti nerealaus augimas, o po to bausis kritimas, nes augta buvo vien pumpuojant mokesčių mokėtojų pinigus į tam tikrą sritį arba šalį.

Grįžkime trumpam prie Graikijos fiestos. Graikijos gyventojų ikikrizinės išlaidos viršijo ES vidurkį, kas jiems suteikė net dvidešimt antrą vietą pagal pasaulio *Human Development* indeksą. Viešojo sektoriaus darbuotojas, atidirbęs 35 metus, galėjo išeiti į pensiją 58 metų amžiaus ir gauti už buvusį

atlyginimą didesnę pensiją. Ir taip toliau. Dar prieš keletą metų galėjome sakyti (nesvarbu, kad kitų sąskaita), kad mes irgi norime pagyventi taip plačiai, kaip tie prasiškolinę europiečiai. Tačiau šiandien jau atrodo kiek kitaip.

Po dosnaus baliaus paprastai ateina pagirios, ir kai kam jos būna labai sunkios. Galime manyti, kad Graikija kaip valstybė išliks, tačiau jos žmonėms tenka prisitaikyti prie drastiškai pakitusių sąlygų gauti darbą, atlyginimą, pašalpą. Kai kurie prisitaikyti nepajėgia. Ir ne tik graikai. Lengva ranka žarstomų mokesčių mokėtojų bei ES paramos pinigų nors ir nedidelis „prisukimas“ Italijoje užgulė paprastus mokesčių mokėtojus. Didesnė mokesčių našta ir kontrolė, „žiauriosios akcijos“, būtinybė primokėti už nemokamą mokslą ir gydymą, nes kitaip jie tiesiog nefunkcionuoja – skamba labai pažįstamai.

Lyginant Lietuvos ekonomiką su kitų Europos šalių, manyčiau, kad į Italiją esame panašiausi. Ir čia nedarau jokių užuominų į mafiją, kaip ir beje, į klimata. Tiesiog daug ekonominės kultūros panašumų. Žmonės yra darbštūs ir dirba sunkiai (tie, kurie dirba). Nemažai yra nedirbančių, kurie sumaniai išnaudoja pačius įvairiausius pašalpų bei paramų gavimo mechanizmus. Didžiulis pilkosios ekonomikos laukas – kai mainomasi gėrybėmis apeinant valstybės institucijas: tu man kepi pyragus, aš tau teikiu morkas iš savo daržo, vyras taiso visų kaimynų mašinas, o jie vežioja mūsų vaikus į mokyklą, ir būtinai kas nors iš giminės dirba gydytoju. Nieko neprimena? Man tai vienodai primena ir Pietų Italiją, ir Kauną. Beje, labai logiška veikla šalyje, kur pajamos nedidelės, o mokesčiai bei reguliavimų našta – neproporcingai dideli. Kaip ir šešėlinė ekonomika, protekcionizmas valdžios bei teisėsaugos institucijose, siekis įsitaisyti valdiškame darbe, kuriame smarkiai nekaišiojant galvos į viršų galima saugiai laikytis. Lietuvoje neretai skundžiamės išskirtinai dideliu šešėlinės ekonomikos sektoriumi. Bent jau už Pietų Europos valstybes jis tikrai nėra didesnis. Juolab kad turime sienas su dviem ne ES šalimis, kur akcizais apmokestinamų prekių kainų skirtumas yra toks didelis, kad pagamintų šešėlinę ekonomiką net idealios teisėsaugos šalyje.

O ji pas mus nėra net patenkinama.

Galime svaigti įsivaizduojamu panašumu į vokiečius, olandus, britus ar skandinavus. Tačiau nėra nieko panašaus. Vokiečių niekaip negalime pavyti darbo ir jo organizavimo efektyvumu, ekonominių sprendimų nuoseklumu ir taiklumu. Ekonominės politikos erdvėje – racionalumu. Žinoma, ir Vokietija yra iki ausų įklimpusi „gerovės valstybės“ sukeltame chaose dėl pakirstos motyvacijos dirbti gerai, kad uždirbtum. Tačiau vokiškas supratimas apie darbą, kaip garbingą veiklą, dar laikosi (nepamirškime, kad jis yra gerokai atskiestas ne tik imigrantų, bet ir Rytų vokiečių). Išskirtinio paminėjimo vertas vokiškas požiūris į reguliavimus. Jei ES teisė leidžia kontrolės institucijoms reikalauti daugiau, Vokietijoje bus reikalaujama tik remiantis proporcingumo ir protingumo principais. Leisiu sau priminti nežinantiesiems, kad Lietuvoje (panašiai kaip Italijoje) remiamasi valdžios ir instrukcijos principais: jei teisės aktas leidžia pareikalauti, inspektorius pareikalaus. Nesvarbu, kad tai neturi jokios prasmės ir nenaikina jokios žalos. Taigi iki Vokietijos mums toli – ir verslui, ir ypač valstybei. (Beje, nenuostabu, kad socialinės sistemos Lietuvoje ir Pietų Europos šalyse taip prastai veikia – juk nukopijuotos jos nuo Vokietijos, o mentalitetas visai kitoks.)

Toloka mums ir nuo bene geriausiai pažįstamų britų. Darbo kultūros prasme sunku lyginti, nes lietuviams emigrantams dažniau tenka dirbti su kitais emigrantais, ne su pačiais britais. Tačiau ekonominės aplinkos prasme Britanija nuosekliai saugo tuos, kurie dirba ir kuria darbo vietas. Per krizę mokesčių nepadidino, reikalavimų nesugriežtino. Dar akivaizdžiau tai matyti reguliavimų politikoje – padaryti žalą verslui (jei jis nėra piktybinis) yra tabu. Nesvarbu, net jei to reikalauja ES normos, Didžiosios Britanijos reguliuotojas nieku gyvu nepadarys savo verslo nekonkurencingą ir nesukels grėsmės mokesčius uždirbantiems. Pas mus gi nubausti verslininką, kad ir patį smulkiausia, daugeliui inspek-

torių yra tiesiog garbės reikalas. Jei ne nubausti, tai bet atimti kiek galima daugiau jo laiko, apšaukti ar kitaip parodyti savo, kaip baudėjo, poziciją. Britanijoje inspektoriumi bausti – asmeninis jo įžeidimas. Baudžia tik policininkai, inspektoriai yra ekspertai – jie konsultuoja ir padeda...

Dar toliau, sakyčiau toliausiai, mums nuo Skandinavijos. Ir ne tik dėl to, kad tai išskirtinai turtingos šalys, nepatyrusios karų, revoliucijų ar kitų socialinių sukrėtimų daugiau nei šimtą metų. Čia visai kitoks vartojimas ir vartotojo prioritetai. Švedas neperka pigaus daikto, net jei toks rinkoje egzistuoja. Nes jis save gerbia ir vertina, taigi nemano esąs vertas pigių daiktų. Net jei dėl to turi atsisakyti kitų išlaidų, matomi švedo ar dano daiktai bus brangūs ir madingi. Pigius daiktus Skandinavijoje perka tik imigrantai ir jaunimas, kuriems dar leidžiama taip išdykauti. Šveicarų kaina apskritai ne labai jaudina – jiems svarbiausia, kad daiktas būtų patikimas. Arba jų pačių pagamintas, arba kitaip įprastas ir žinomas. Lietuvoje gi yra priešingai. Čia gėda pirkti brangiai. Ką ten brangiai, gėda pirkti net keliais litais brangiau. Jei perki brangiau, reiškia nesugebi „gauti“. Tam tikra nacionalinės medžioklės rūšis – medžioti nuolaidas. Todėl gamintojams negėda į duoną dėti marmeladą, į saldinius – bulves, į grietinę pilti pigų aliejų, o „šviežias bandeles“ kepti iš šaldytos tešlos. Šia prasme tipinis vartotojas Lietuvoje ne daug skiriasi nuo tipinio verslo reguliuotojo – nesvarbu kas viduje, svarbu, kad teisingai būtų užrašyta ant pakečio ir pigu.

Skirtingi nei priimta mokant ekonomikos, vartotojų nuostatos nėra smulkmena – jų supratimas apie prekę lemia šalies ekonomiką. Lietuvos tipinis vartotojas nori pigiai, jam pigiai ir gamina tipinis gamintojas. Lietuvos tipinis darbuotojas nori ne darbą atlikti, o gauti algą – tokią tipinę ir gauna, prie jos atitinkamą vadovų santykį ir sąlygas tobulėti.

Žinoma, yra visokių darbuotojų, vartotojų, verslininkų, kontrolierių ir

politikų. Tie kitokie turi papildomai įrodinėti, kad jie nori daikto, darbo ir vertės, o ne tik tuščio pavadinimo, tačiau ar jų pakaks pakeisti visą šalies „darbo mentalitetą“? Iš esmės nuo to priklauso mūsų ekonomikos, ir ne tik jos, perspektyvos.

Lietuvos viešąjį sektorių su Šiaurės šalių net lyginti sunku. Skandinavijoje viešasis sektorius efektyvumu santykinai nedaug nusileidžia privačiam. Lietuvoje – tai kaip kitas pasaulis. Tiek kalbant apie valstybinių ar municipalinių įmonių valdymą bei paslaugų kokybę, tiek apie viešąjį administravimą. Netgi socialinėje srityje: Švedijoje visi moka už vaistus savo pinigais. Subsidija prasideda tik išleidus gana didelę sumą, taigi ji tenka tiems, kuriems jų reikia daug. Kokia partija pas mus sutiktų tokį logišką veiksmą pasiūlyti? Nežinau tokios.

Nepanašūs mes ir į olandus. Gal ne taip jau blogai mokame kalbas, esame lankstūs ir paslaugūs, tačiau galų gale vis viena paaiškėja, kad negerbiame jokių prekybininkų, o jų darbo nelaikome vertingu. Ką ten negerbiame, nekenčiame. Dar labiau nekenčiame tik bankininkų. O mylime žemdirbius ir gamintojus. Linksime galvomis klausydami, kaip Olandija šimtmečius gyvena iš pirklių amato, kas šiuolaikiš-

kai skambėtų „prekyba ir logistika“. „Lietuva – tranzito šalis“ – skelbiame, bet vis viena nepasitikime. Norime tik žemės ūkio ir gamybos. Žinoma, viskas su ta gamyba gerai, o ir su žemės ūkiu neblogai būtų, jei protingesnė būtų politika. Tačiau šiandienos pasaulyje ekonomikos „butelio kaklelis“ yra parduoti.

Lietuvoje mėgstami informacinių technologijų specialistai. Gal dėl to, kad jie dirba užsidarę, nematyti ką ir niekam į akis neklūva? Gal dėl to, kad IT-istai paprastai mėgsta savo darbą ir yra apmokami už rezultatą, o ne prasėdėtą darbo laiką? Nei profsajungoms, nei kitiems virkautojams apie darbo žmonių išnaudojimą nėra kur įsiterpti. IT specialistas kažkodėl asocijuojasi labiau su Ilja Laurusu ar Bilu Geitsu, o ne akiniuotu jaunuoliu sulinkusiu stuburu. Kas tikrai nėra tiesa. Taigi IT Lietuvoje plėtojamą, tačiau bėda – tai pagal apibrėžimą globali veikla. Tad net neaišku, prie kokios šalies BVP prisiskaičiuos jų sukurtas produktas. Tai suvokę ekonomikos tvarkytojai gali pakeisti savo teigiamą nusiteikimą IT verslo atžvilgiu. Nebent pamiltų kaip krepšinį – tiesiog dėl prestižo.

Prakalbus apie IT, norom nenorom sušmėžuoja Silicio slėnis. Tai gal mes

savo ekonomine kultūra panašūs į amerikonus? Ne atsitiktinai juk svajonių šalimi pas mus nuo seno Amerika vadinama. Pamėginkim: kasmetinės atostogos – savaitė, mokamas mokslas ir sveikatos apsauga, jaunas specialistas neišeina iš biuro, kol neišeina jo viršininkas, paslaugų srityje iš kojų verčiantis ir pirkti priverčiantis paslaugumas... Vargu ar nepatrauklesnį vaizdą galime nupiešti Lietuvos gyventojui. Jis labiausiai nemėgsta dirbti paslaugų sektoriuje. Nes reikia tarnauti klientui, o tarnauti mes nemėgstame labiausiai. Tai žeidžia mūsų orumą. Šiaip orumą mūsų žeidžia labai daug kas, tik kažkodėl neuždirbti pinigai nežeidžia.

Lietuvių nenoras užsidirbti ir ypač tarnaujant – bloga žinia mums visiems kaip klientams. Šia prasme esame tikri europiečiai. Jeigu Europa judės šia, tingėjimo ir iš to sekančio skurdėjimo linkme, tai ir mes kartu su ja. Tik turto turime gerokai mažiau ir mums toks scenarijus mažiausiai patrauklus. Tačiau jeigu mūsų valdžia su savo ekonomine politika bent kiek prie gerųjų Europos pavyzdžių priartėtų, o žmonės labiau galvotų savo galva, nei darytų „kaip visi“, tikrai galėtumėm pretenduoti į Europos tigrus. Gal net ir estus pavytumėm. ❧

Telefonas – išmaniems, televizorius – ?

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ

Platesniame delne telpantis išmanusis, savo protėvių garbei vadinamas telefonu, yra prisitaikantis, visus ir jau išiteikė patiems svarbiausiems – Jums. Jums, kurie mokotės, dirbate, uždirbate ir – nieko asmeniška, tiesiog tai svarbiau už jus pačius – vartojate. Išmanieji puošia jus, o jūs – išmaniuosius. Išmanusis ir jūs – tobulus vaizdiny: iškart matyti, kad jums toloka iki pensijos, dar spėsitė kalnus suvartoti. Šviesaus rytojaus karžygyvs.

Palyginti su plačiai įsisąmoninta išmaniojo telefono šlovinga galia, televizoriui reikia slėptis. Antai bent jau sostinėje besigirdamas neturis televizoriaus nebūsi apkaltintas netaktu. O štai prasitardamas nenorįs išmaniojo rizikuosi likti nesuprastas.

Tad ko gi TV3 ženklas pagelto kartu su rudeniniais lapais? Kanalo generolė skubėjo aiškinti, kad geltonas, nebe baltas logo apvadas – ne galo pradžia, o pradžios galas. Tiksliau? Prašom: krepšinis nuo šiol – per *TV3 Play*, jūsų išmaniajame, tiesiogiai. Pamirškite distancinį pultą, televizorių ir TV programą, tik turėkite interneto prieigą ir savo išmanųjį. Nematote transliacijos? Patikrinkite aplikacijas (angl. *applications*, trumpiau – *apps*, liet. t. p. – programėlės). Nemokate? Jaunesnis kaimynas, duktė, sūnus, net pradinukas įdiegs, ką reikia. Kaip teko patirti vasarą, mažiams atostogos be visokių *apps'ų* – ne atostogos: apsupti kerinčios gamtos, čia pat ošiant jūrai, jie smakso į monitorius, ausis užsikisę ausinėmis.

Dėl to juolab privertė suklusti mūsų televizijų vadai, kai prieš naują mūsų startuojant 2013–2014 metų sezonui, užsiminė sieksiantys pritraukti jaunimo. Pasidarė smalsu, kas ir kaip ke-

tina prie *teliko* išlaikyti jaunuolius, kurie net būdami su draugais nepaleidžia iš rankų savo išmanių *mobiliakų*? Ar išvis dar įmanomas toks TV eterio stebuklas? Internetas nevaržo, leidžia bet kur žiūrėti bet ką, kada nori, kiek įsigėidi, kaip patinka, ir nei tėtis, nei mama nesužinos, nebent šnipinėtų (o šnipinėti, kad ir kaip būtų, negražu). Vartotojas nebesitaiko prie technologijų. Šios jam pataikauja. Kaip televizija vaikysis jaunimą internete?

Išmanioji karta – kietas riešutėlis. Bet šis iššūkis TV kanalams neišvengiamas: teks ir jaunimo gvieštis, ir „senimo“ nepaleisti. Televizija be auditorijos būtų juodoji pinigų skylė. Ji privalo traukti auditoriją savo pusėn it antklodę, kuriai nusprūdus mirs iš gėdos. Tiksliau, tiesiog mirs, – mat gėdytis nūnai nemadinga, ypač televizijai. Kadaisė ji buvo ori ir drovi. Dabar – nei šiočia, nei tokia. Natūralu: kovoje dėl būvio pirmosios miršta manieros...

Prie televizorių – tik iš pirmo žvilgsnio taikus vaizdelis: garbės sargybą eina senjorai, lyg uniformą mūvintys šlepetes ir, kaip akivaizdu iš TV auditorijos tyrimų ir net reklamos, be galo atsidadę. Prisimenate žilabarzdį, kuris su savo Aldute košė žiūrovams smegeinis apie analoginės televizijos išjungimą (skaitmeninės startui naujausioji karta mažne neatstovavo)? Įdomu, kad dabar stulbinamai panašus lėta-kalbis (taip pat su Aldona!) per radiją reklamuoja interneto paslaugas. Taigi senjorus savęsp tempia kompiuteriai! Sunku įsivaizduoti, kad bočiai įniktų ir į išmaniuosius telefonus, bet, matyt, sunku tik kol kas.

Ženklų netrūksta:

bręsta karas. Sirijoje? Ak, ne. Jūsų namuose. Jūs tampate medžiojamu grobiu. Jei nemėgstate keisti įpročių, aparatų ir šlepečių, tai žinokite, kad tas niekam nerūpi. Jus įkyriai kalbina, gundys, gašdina, kol nusileisite. Truputėlį. Pradžiai... Sakote, mūsų kaime šito tai jau nebus? Bet ar sparčiojo interneto plėtra skirta tautiniam pasidžiavimui, ar verslui plėtoti? Kai tik jis apraizgys net atokius užkampius, televizijos griebsis agresyvesnės taktikos nei eterio savimylų flirtas: „Ak, jūs vėl prie ekranų? Kaip miela, mes jus irgi mylime“.

Baisu? Ne. Tiesą sakant, permainų ilgu, nes inercija, vis tokie patys „nauji“, „sensacingi“ TV sezonai jau varo ne nuobodį, o neveltį. Jei vieno didžiausių transliuotojų – praėjusio sezono lyderio, rugsėjį TV3 krepšinio auka tapusio LNK – savireklamos arsenalas susitraukė iki vienui vieno eterio veido, tai apie ką dar kalbėti, ką kritikuoti? Rūta Mikelkevičiūtė, kad ir dauginama įvairiais formatais, tėra viena. Jei kanalas tai vadina įvairove, o akivaizdžią melancholiją – nugalinčia aistra, tai bene veikiai programų konsultantais samdys gerontologus?

Nors televizijos įtartinai svaiginasi žiūrovų lojalumu ir baido jaunimą šiam svetimu sąstingiu bei rusų kalba, vis dėlto jos žino, kad pjauna apsižergtą šaką. Tad logiška tikėtis, kad veikiai tapsime kovos už jauną žiūrovą liudininkais. Jei ne šiemet, tai ki-

tamet ar bent 2023-iaisiais – po dešimtmečio, kuris tradiciškai skiriasi nuo modernios visuomenės virsmų. Kad ir kaip būtų, romus *status quo* komunikacijos

bei informacijos lauke tikėtinas tiek pat, kaip nuo visų sąjungų bei aljansų atšlijusi, neutrali ir vis tiek stipri Lietuva; arba kaip Lietuvos gaublys.

Juk savaime aišku, kad tą pačią dieną, kai Lietuva prasprūdo pro geležinę uždangą ir pamojo pasauliui trispalve, ji buvo išsiurbta globalizacijos sukuriu, ir jame ligi šiol sukasi. Tas sukury ištaško visas sritis. Nori ar nenori, patinka ar nepatinka, – mūsų žiniasklaidoje, televizijoje atsispindi ne tik nacionaliniai, bet ir globalūs ypatumai. Jei pasaulio žiniasklaidoje išsigali verslas ir menksta profesijos vaidmuo, tai ir lietuviškoje – reitingai, parduodami nusvers žurnalistikos kanonus, vertybes. Jei užsienyje naujų medijų skverbties teriojamos televizijos kaudasi už būvį, tai sukurs ir Lietuvoje. Jei ten tikslas pateisina priemones, tai ir čia bus taip pat...

Yra kaip yra. Žiniasklaidos versle išsigali principas, kurį šmaikščiai apsakė amerikiečių publicistas Philipas Rothas. Kai jo kadaise paklausė, kuo skiriasi rašytojo darbas Vakaruose ir anapus geležinės uždangos, jis atsakė, kad už jos niekas neleidžiama ir viskas yra svarbu, o šiapus, Vakaruose, leidžiama viskas ir niekas nesvarbu. Misija, objektyvumas, reputacija? Ką jūs. Tik ne šiandien! Eskaluojamas dramatiškumas, misionieriškas tonas ir statusas, prieš demonizavimas, net kariniuose konfliktuose klastojami įkalčiai, žygiai, pseudodidvyriai. O laisvalaikui patiekiamos be tabu pikanterijos, antai pilnas striptizas tiesiogiai, *prime time*, per talentų (!) šou. Televizijos tėvai, XX a. eterio didmeistriai, karstuose vartaliojasi nuo to, kas leidžiama. Bet kam rūpi amžinatilsį diedukai? Biznis yra viskas.

Televizija ginasi, neužleidžia pozicijų: ji tebėra pirmaujantis informacinis mediumas net tuose kraštuose, kurie laikytini pirminiu naujovių placdarmu

ir poligonu – pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose. Televizija ten rėkte rėkia, kad tebėra svarbi. Ir draskosi neveltui: veteranų *NBC*, *ABC*, *CBS* vakaro informacines programas kas vakarą žiūri po 7–10 milijonų žiūrovų. Super! Tik viena bėda: trys ketvirtadaliai žiūrovų – vyresni nei 54 metų.

Amerikoje jau vyksta karas: TV kanalus nervina ne ženkliai, bet nuolat mažtanti bei senstanti auditorija, o telefonų ir kompiuterių gamintojus erzina televizijai (JAV atveju, kabelinei) lojali vyresnių vartotojų kariauna. Gamintojai rungtis, kurdami patogias prieigas bei pigius priedėlius televizoriams. Transliuotojai kraustosi iš proto ir į internetą – į kompiuterius, išmanuosius. Ir visi kartu pliekiasi, kas išras visapusišką technologijų hibridą – Kažką Tokio, kas tiktų ir *apps'ų* pamišėlių klasei, ir senelių namams. Kažką, ką (galbūt) vadinsime išmaniuoju televizoriumi (dabar šis terminas vartojamas su daugeliu išlygų).

O ką daryti, kol išmaniojo mutanto nėra? Amerikoje žmonės dėvi XXXL dydžio drabužius ir vertina tai, kas patogiu, paprastu, nauju (seniai pamiršta) ir ko yra daug.

Viena nacionalinės rinkos lyderių *NBC* sezoną pradėjo multimilijoninio biudžeto žinių viktorina *The Million Seconds Quiz*. Beveik 12 dienų *non stop* žaidėjų srautas lošia TV studijose Niujorke – stiklo burbuluose. Principas ir vaizdas primena TV klasiką: daug kartų padidintą visame pasaulyje pamėgtą televiktoringos formata *Who Wants To Be A Millionaire*. Tačiau be formos, gabaritų dar svarbi struktūra: viktorina TV eteryje kasdien tik valandą, nors žaidžiama ir tiesiogiai transliuojama be perstojo, kaip realybės šou. Kur transliuojama? Per programėlę, *apps'ą*. Šis šou – tai ir televizija išmanijame, ir žaidimas telefonu TV eteryje, ir panašiai, ir atvirkš-

čiai. Pirmieji reitingai nėra pasakiški, apibendrinančių rezultatų teks laukti ilgokai po finalo, bet nors trumpalaikis „nacionalinės svarbos“ smūginio projekto efektas garantuotas.

Net į JAV naujienų kanalų rinką, kur po *CNN*, *Fox News* ir *Politico* sunku tikėtis kažko nauja, spraudžiasi intriga: startavo Amerikai skirtas *Al Jazeera* kanalas. Po Rugsėjo 11-osios ši nepriklausoma, vėliau ir vyriausybės valdoma Kataro televizija tapatinata mažne su šėtonu, mat transliuodavo Osamos Bin Ladenos pranešimus pavaldiems urviniams ir priešiškam pasauliui. O praėjus 12 metų ji žengia į JAV rinką: su šiais laikais neįtikimu personalu (900 darbuotojų, iš kurių 400 kuria vien žinias), su JAV televizijose subrendusiais eterio asais ir su pačių amerikiečių išbarstytomis vertybėmis. Faktais paremtos žinios, išvalgi žurnalistika, sviri dokumentika ir mažiausiai reklamos! *Al Jazeera America* neskaičiuoja pinigų (Kataras – globalus dujų tiekėjas; beje, valdomas jauniausio emyro Persų įlankoje), netgi tikslinės auditorijos ir šlovina profesinę misiją. Ko negali pinigai, tą gali dideli pinigai?..

Lietuvoje *NBC* super šou atmaina įmanoma: tereikia, kad krepšinio čempionatai vyktų kiaurus metus ir rinktinių būtų bent trys, ne viena. *Al Jazeera Lithuania* variantas irgi galimas, tik reiktų neprilygstamą Rūtą M. nedelsiant išsiųsti į Katarą stazuotis. Tačiau ji niekur nevažiuos, ir *kašis* liks, koks yra. Eksperimentuoti tapo brangu kaip niekada. Ir dar neaišku, kas išmaniajai televizijai bus svarbiausia. Jei kritikai *NBC* kolosalų projektą praminė TV šou olimpiada, tai *Al Jazeera America* strategiją turėtų vadinti Antikos renesansu. Deja, kol kas nebent Olimpo dievai užmato brėkstančią epochą: kokie iš tikrųjų bus televizijos naujieji laikai? ❧

Ar Europa nori turėti ateitį?

GEORGE'Ą WEIGELĮ KALBINA VILIUS BARTNINKAS
IR TOMAS VAISETA

Popiežiaus Jono Pauliaus II vizito Lietuvoje dvidešimtųjų metinių proga į Lietuvą buvo atvykęs jo biografas amerikietis George'as Weigelis. Jis išgarsėjo kaip politinis mąstytojas ir

George'as Weigelis

veikėjas, daugiausia dėmesio skirian-
tis civilizaciniam Vakarų vaidmeniui,
krikščionybei, kultūros ir moralės
klausimams. Savo tekstuose jis ne
kartą akcentavo, kad JAV užsienio
politiką turi apibrėžti moraliniai įsipa-
reigojimai, o Europą kritikavo už tai,
kad ši išsižada savo krikščioniškųjų
šaknų.

*Vizito mūsų šalyje metu ir viso ponti-
fikato metais Jonas Paulius II, be kita
ko, skelbė aiškią politinę žinią. Gerai
yra žinoma jo politiniams klausimams
skirta enciklika Centesimus Annus.
Ar praėjus dvidešimt metų, pasikeitus
dviems popiežiams, mes vis dar galime
sakyti, kad pontifikas, kaip Katalikų
Bažnyčios vadovas, atlieka svarbų po-
litinį vaidmenį pasaulyje?*

Aš nevarčiau žodžio „politinis“.
„Politinis“ anglų kalba reiškia stipriai
angažuotą politiką. Tai reikštų, kad
popiežius užima aiškia poziciją – šitie
yra geri, o šitie – blogi. Jonas Paulius
II tokios žinios nesuntė. Jis skleidė
viešą, pabrėžiu, viešą žinią apie mo-
ralią kultūrą, būtiną demokratijai ir
laisvai ekonomikai tinkamai veikti.
Jono Pauliaus II laisvos visuomenės
vizija grįsta trimis punktais: demo-
kratinė politinė bendruomenė, laisva
ekonomika ir gyvybinga viešoji mo-
rali kultūra. Jis nuolat pabrėždavo,
pradedant nuo *Centesimus Annus*,
kad būtent kultūros sritis yra pati
svarbiausia. Kodėl? Nes tik tam tikri
žmonės su tam tikromis vertybėmis
gali priversti demokratiją veikti. Kas
formuoja tokius žmones? Tai ne vals-
tybė ar rinkos institucijos, o kultūra.
Bažnyčios užduotis yra padėti sukurti
kultūrą, formuojančią tokius žmones,
kurie priima laisvę per demokratijos
ir laisvos rinkos institucijas.

Man atrodo, kad ši žinia yra tiek pat
svarbi dabar, kiek ji buvo svarbi prieš
dvidešimt metų. Tai ta pati žinia, ku-
rią popiežius Benediktas XVI išreiškė
viešėdamas Didžiojoje Britanijoje,
Jungtinėse Valstijose ir Jungtinėse
Tautose. Ir kai popiežius Pranciškus I
imsis šio klausimo, įtariu, jis pasakys
kažką panašaus.

Ne Bažnyčios reikalas politiškai an-
gažuotis. Jos užduotis yra nuolat pri-
minti visuomenei, kad nuo kultūros

sveikatos labai priklauso demokratijos
ir laisvos ekonomikos būklė.

*Bet kai kas galėtų pasakyti, kad
kalbėjimas apie demokratiją ir laisvą
rinką, kaip vertybes, jau yra politinės
pozicijos užėmimas.*

Tiktai tuo atveju, jei esi politinis
totalitarizmo šalininkas arba ekono-
minis idiotas. XX a. diskusijos, kaip
turėtų būti organizuojama moderni vi-
suomenė, išsisėmė. Tai buvo išspręsta
su komunizmo žlugimu. Jeigu norite
te padorios visuomenės, gerbiančios
kiekvieno žmogaus orumą ir religinę
laisvę, leidžiančios žmonėms laisvai
burtis, suteikiančios erdvės individua-
liai iniciatyvai, renkatės demokratiją.
Jeigu norite gerovę kuriančios ekono-
mikos, jūs renkatės laisvą rinką, o ne
valstybinę ekonomiką. Diskusijos dėl
to baigėsi.

Dabar likęs klausimas yra išsiaiškinti,
kaip demokratijos ir laisvos rinkos
institucijas priversti veikti. O tikroji
grėsmė, manau, yra tai, ką Benedik-
tas XVI pavadino „reliatyvizmo dikta-
tūra“, t. y. radikalus skepticizmas dėl
žmogaus gebėjimo pažinti tiesą. Tai
veda į moralinį reliatyvizmą – tėra
jūsų tiesa, mano tiesa, bet nėra Tie-
sos. Šitas reliatyvizmas kiekvienam
primetamas naudojant valstybės ga-
lią. Tai rimta problema demokratinėse
šalyse, įskaitant Jungtines Valstijas
ir Europos Sąjungą. Jonas Paulius II
labai pranašišškai kalbėjo apie tokių
problemų tikimybę.

*Jūs kalbate apie demokratijos ir lais-
vos rinkos idealus. Galima teigti, kad
šių idealų šauklio vaidmenį prisiima
Jungtinės Amerikos Valstijos. Tačiau
nieko panašaus negalime pasakyti apie
Europos Sąjungą. Atrodo, kad šiuo
metu tarptautinių santykių požiūriu
ji apskritai neturi jokio įvaizdžio. Kaip
jums atrodo, kokios idėjos galėtų ar tu-
rėtų tapti ES branduoliu?*

Dabartinė ES yra šiuolaikinė išraiška to, kas prasidėjo kaip katalikiška pastanga kurti bendras institucijas. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje iškilo krikščioniški valstybės veikėjai Konradas Adenaueris, Alcide'as De Gasperi, Robertas Schumanas, kurie galvojo, kad vienintelis kelias išvengti trečios Europos katastrofos yra kažkaip ją suvienyti. Tai jie pradėjo daryti per ekonomiką – įsteigė Europos anglių ir plieno bendriją. Tuomet perėjo prie bendros ekonominės rinkos, vėliau – prie platesnio ekonominio bendradarbiavimo. Dabar šis projektas vis daugiau įgauna politines formas – Europos Komisija, Europos Parlamentas ir kitos institucijos.

Bet keli dalykai, man atrodo, buvo pamiršti. Vienas iš jų – tai šio projekto krikščioniškos šaknys. Šiuo metu tarp ES lyderių dominuojanti mintis yra tai, ką Benediktas XVI pavadino „relatyvizmo diktatūra“, t. y. bandymas

įsteigti vadinamąją vertybiškai neutralią viešąją erdvę. Nėra tokio daikto kaip vertybiškai neutrali viešoji erdvė. Tai absurdiška idėja. Tad turi būti iš naujo atrasta tai, kad dabartinė ES kilo iš tam tikro supratimo apie asmenį ir žmonių bendruomenę ir šis supratimas buvo fundamentaliai krikščioniškas. Tai nebuvo Jacques'o Derrida, Jürgeno Habermaso ar George'o Soroso idėjos. Tai buvo krikščioniški idealai. Ir jeigu šis paveldas bus atmetas, ES turės institucijas be pamatų.

Antras dalykas, kuris buvo pamirštas pastaraisiais metais, yra nacionalinio identiteto galia. Paklauskite bet kurios ES narės gyventoją, kas tu esi? Nė vienas neatsakys: „Europietis“. Nė vienas. Jie atsakys: „Aš kroatas“, „Aš rumunas“, „Aš lietuvis“, „Aš vokietis“ ir t. t. Bendro europinio identiteto stoka yra labai rimta problema, nes negali turėti politinių institucijų be politinės bendruomenės. Jeigu žmonės

nejaučia priklausą ir turi įsipareigojimų tam, kas vadinama Europos Sąjunga, tada jos institucijos yra pakibusios ore.

Trečioji Europos problema yra kūdikių trūkumas. Europoje gyvena užtektinai žmonių, sukuriančių užtektinai pajamų ir sumokančių užtektinai mokesčių, kad išlaikytų fantastišką socialinės gerovės sistemą, kuri yra tapusi Europos identiteto dalimi. Tai viena medalio pusė. Kita pusė – kodėl žmonės nenori turėti vaikų? Tai negirdėta per visą žmonijos istoriją. Anksčiau būta didelių populiacijos nuosmukių – maras, didieji karai, vulkanų išsiveržimai ir kitos stichinės nelaimės, bet tai pirmas kartas per žmonijos istoriją, kai žmonės liovėsi turėję vaikų. Man atrodo, kad tai pamatinė šių dienų Europos problema.

Ar turite paaiškinimą, kodėl taip nutiko?

ŽEMAIČIŲ KRIKŠTAS

Tyrimai ir refleksija

Sudarė Darius Baronas

Knygoje skelbiami svarbiausi XV–XXI a. pradžios istoriografiniai tekstai apie Žemaičių krikštą ir Žemaičių vyskupijos įkūrimą (1413–1417). Čia pirmą kartą rasite visą garsiojo 1416 m. žemaičių skundo tekstą, išverstą į lietuvių kalbą.

Skirtingų laikotarpių ir įvairių istoriografinių tradicijų tekstai pateikia svarbius faktus, prasmingas išžvalgas ir diskutuotinus vertinimus. Jie bus įdomūs mokytojams, naudingi mokiniamis ir studentams, pravers visiems, besidomintiems savo krašto istorija.

**LEIDINYS DEDIKUOJAMAS ŽEMAIČIŲ KRIKŠTO IR ŽEMAIČIŲ
VYSKUPIJOS ĮSTEIGIMO 600 METŲ SUKAKČIAI PAMINĖTI**

Knygą galima įsigyti Telšių vyskupijos kurijoje (Katedros a. 5, Telšiai), Vilniuje – Lietuvių katalikų mokslo akademijoje (Pilies g. 8), „Katalikų pasaulio“ ir „Akademinės knygos“ knygynuose, Kaune – „Šv. Kazimiero“ knygyne.

Neturiu paaiškinimo, tik nuojautą. Manau, kad tai dvasinė problema. Kai technologijos leidžia atskirti seksualinę meilę nuo dauginimosi, vaikai pradedami suprasti ne kaip dovana, o kaip gyvenimo būdo pasirinkimas, jei nesilaikais krikščioniškos šeimos, vedybų ir asmens sampratos. Todėl manau, kad yra tiesioginis ryšys tarp Europos sekularizacijos, kontracetinių priemonių ir demografinės krizės.

Europa dabar susiduria su pamatiniu klausimu – ar ji nori turėti ateitį? Nėra vaikų, nėra ateitis. Tai ne raketų mokslas! Viskas labai paprasta. Jeigu dabartinės demografinės tendencijos tęsis keletą šimtų metų, kas liks gyventi? Tai labai rimta problema.

Aš manau, kad tai susiję su tuo, ką pavadinau „dosnumo ateičiai stoka“, kuri pasireiškia per vaikus. Juk vaikus išlaikyti brangu, jie sukelia daug nepatogumų, bėdų ir pan. Bet jie yra žmonijos ateitis. Mūsų kultūrinėmis ir technologinėmis aplinkybėmis reikia tam tikro dvasinio dosnumo norėti vaikų. Mes turime rasti būdą, kaip vėl užsiorėti juos auginti.

Viena iš jūsų paminėtų problemų yra krikščioniškų šaknų atsakymas. Regis, pastaraisiais metais tai faktiškai buvo įtvirtinta europiniuose dokumentuose. Tačiau nei oficialūs pareigūnai, nei eiliniai piliečiai pernelyg dėl to nesirūpino ir nebuvo didesnio spaudimo ginti šias šaknis. Kaip manote, ar tai nebegrįžtamas procesas? Ar europinio identitete įvyko esminis lūžis?

Jau geriau tegu tai nebūna negrįžtamas procesas. Jeigu dabartinis požiūris nepasikeis, europinis projektas bus pasmerktas. Jei toks projektas, kaip Europos suvienijimas, bus pagrįstas istorinės tikrovės neigimu, jis neišgyvens. Jis gali išsilaikyti šimtą ar du šimtus metų, bet galiausiai žlugs. Grynai istoriniu požiūriu yra visiškai absurdiška teigti, kad šiuolaikinių Europos išpareigojimų žmogaus teisėms, demokratijai, teisės viršenybei, tolerancijai ir visiems kitiems geriems dalykams šaltinis yra tik klasikinė ci-

vilizacija, Apšvieta ir modernioji mitis. Tai visiškai beprotybė. Ar šv. Augustinas neturi nieko bendra su tuo? Ar šv. Akvinietis neturi nieko bendra su tuo? Ar Viduramžių krikščioniškoji civilizacija neturi nieko bendra su tuo? Nė vienas rimtas istorikas to nepaneigtų.

Kodėl žmonės ir Europos lyderiai, žinodami, kad tai yra nesąmonė, nesukilo ir nepasakė, pavyzdžiui, prancūzams: „Jūs nesate visa Europa. Neprimeskite mums savo istorijos sampratos“? O jeigu norėtume būti mandagesni, galėtume tų pačių prancūzų ir kitų paklausti, kodėl pasisakydami už pliuralizmą ir toleranciją, jie visiškai atmeta požiūrį, kad krikščioniški įsitikinimai turėjo įtakos demokratinės Europos kultūros susiformavimui?

Jeigu šis mūsų pralaimėtas, tada ateitis iš tikrųjų yra miglota.

Bet gal pačiame ES projekte yra vidinis prieštaravimas? Tarkime, politinio korektiškumo reikėjo tam, kad kartu galėtų gyventi ir veikti kultūriškai labai skirtingos europinės tautos. Tačiau dabar tuo naudojasi musulmonai ir kitų religijų atstovai, o tai taip pat verčia išstumti krikščionybės klausimą.

Tolerantiškos visuomenės gali susikurti tik laikantis pamatinės nuostatos, kad kitų žmonių tikėjimo tolerancija yra religinė pareiga. Istorija teikia daugiau negu reikia įrodymų, kad visi radikalios sekularizacijos projektai Europoje – ar tai būtų Didžioji prancūzų revoliucija, ar bolševikų revoliucija – tapo kur kas netolerantiškesni negu kada nors buvo krikščionybė.

Islamo atvejis yra ypatingas. Islamas šešis ar septynis šimtus metų gyveno intelektualiniame išale. Jis niekada nebandė atsakyti į klausimą, ar musulmonų religiniai įsitikinimai gali prisiekti pareigą gerbti kitų religinius įsitikinimus. Krikščionybei reikėjo nemažai laiko atsakyti į šį klausimą, bet dabar jis išspręstas.

Politinis korektiškumas yra žurnalistinis terminas „reliatyvizmo diktatūrai“ nusakyti, ar ne? Jo problema

ta, kad kvailų idėjų ir teiginių cenzūra vykdančiai valstybei tai yra naudinga. Aš nežinau, kur link tai krypsta. Jungtinių Valstijų nebegalime laikyti tinkamu pavyzdžiu, kaip čia reiktų elgtis. Amerika susiduria su labai rimtomis politinio korektiškumo ir „reliatyvizmo diktatūros“ problemomis. Dabartinė JAV prezidento administracija įkūnija šias problemas. Taigi Vakarų pasaulyje tai yra pandeminiis reiškinys.

Jūs teigiate, kad tautinis identitetas yra stipresnis už europinį. Bet problemą galima apversti ir klausti iš kitos pusės: ar europinis identitetas negrasina tautiniam? Ar jie gali sugyventi?

Dabar aš grėsmės nematau, nebent būtų nuspręsta europinio identiteto idėją įgyvendinti naujomis labai griežtomis priemonėmis, pavyzdžiui, naujomis politinio korektiškumo formomis, ir tautinio identiteto deklaravimas būtų pradėtas suvokti kaip antieuropinis veiksmas. Tai tikrai nekils iš apačios, tai gali būti primesta nebent iš viršaus. Bet tai taip akivaizdžiai absurdiška, kad tikrai neįvyks.

Aš visada žavėjausi europinės integracijos projektu, bet dabar man atrodo, kad daugiau yra institucijų nei jas palaikančios politinės kultūros. Pagalvokite: jeigu jūs norite išspręsti kokius nors politinius klausimus ar turite politinių ambicijų, kur jūs bandysite kandidatuoti – į Europos Parlamentą ar į vietinį parlamentą? Jūs, žinoma, mėginsite tapti nacionaliniu įstatymų leideju. Ką gauna Briuselis? Briuselis gauna žmones, kurie iš tiesų nesidomi tuo arba nesugeba patekti į nacionalinį parlamentą, bet nori atlikti tam tikrą vaidmenį viešajame gyvenime.

Tikras pavojus kiltų, jei šios politinės kultūros stoka nuvestų prie pasitraukimo iš ES projekto. Spėju, kad jeigu britai surengtų referendumą, ar jų šalis turėtų palikti ES, yra mažiausiai penkiasdešimties procentų tikimybė, kad jie pasirinktų pasitraukimą. O tai būtų tikra krizė. Taigi bendrija dabar važiuoja labai akmenuotu keliu.

Europinės integracijos gilėjimo ir ypač ES pavertimo milžiniška federacija idėja turi nemažai priešininkų ir kritikų, kurie tikrai nesijaustų nelaimingi dėl ES dezintegracijos. Bet kaip tai paveiktų viso pasaulio tvarką ir ypač Europos tvarką?

Kai kurie iš klausimų, kuriuos Didžiojoje Britanijoje kelia ES priešininkai, nėra blogi. Pavyzdžiui, ar įmanoma palikti visiškai atvirą darbo rinką ir išvengti socialinės suirutės? Tai rimtas klausimas! Į jį ypač nelengva atsakyti, prisiminus kai kurias musulmonų apgyvendintas vietas Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje ir greičiausiai kitose šalyse, kur vietos įstatymai tiesiog nustojo galiojė. Policija paprasčiausiai ten nekelia kojos, o tose vietovėse vyksta keisti dalykai, pavyzdžiui, nužudymai dėl garbės, priverstinės vedybos ir kt. Tai rimtos problemos. Aš norėčiau išgirsti kur kas atviresnes diskusijas šiomis temomis. Nežinau, kodėl kai kurie protingi žmonės nusišalina nuo šitų klausimų, nes į jų paliktą vakuumą ateina reakcionieriški politikai.

Ar dezintegracija galėtų sukelti karinį konfliktą? Ne. Juk Vengrija nesugalvos okupuoti Austrijos ar Rumunijos. Tai neįvyks. Labiau turėtume rūpintis dėl platesnių strateginių pasekmių, jeigu ES pradėtų byrėti. Tuomet Rusijai atsirastų galimybė iš-

plėsti savo pastangas susigražinti turėtą įtaką, nors pati Rusija turi didelių demografinių ir kitokių problemų.

Čia taip pat reikėtų grįžti prie Europos demografinių problemų. Demografinis vakuumas būtų užpildytas. Jį užpildytų gyventojai iš Šiaurės Afrikos ir Artimųjų Rytų. Didelė tikimybė, kad tokiu atveju persikeltų gyventi musulmonai. Tada kiltų kultūrinė krizė.

Bet gal turėtume į tai žiūrėti filosofškai. Milžiniškų valstybių ar jų sąjungų iškilimas ir žlugimas yra natūrali istorinė raida. O jei po to susidarytų vakuumas ir jį užpildytų kitos kultūros, taip pat nebūtų nieko naujo – taip ne kartą įvykę istorijoje.

Mes kalbame daugiau apie teorinę galimybę. Man sunku įsivaizduoti Lenkiją ar Lietuvą, apgyvendintą musulmonų. Tuo labiau Suomiją, Norvegiją ar Švediją.

Aš galiu įsivaizduoti XXI a. pabaigos pasaulį, kuriame, pavyzdžiui, Ispanija būtų suirusi ir kai kurios jos dalys grįžtų į islamo orbitą. Tačiau nematau, kad tai galėtų įvykti didesnėje Europos dalyje. Pirmiausia dėl to, kad nepasitenkinimas tarp gyventojų kiltų greičiau nei tai įvyktų ir reakcija galėtų būti pakankamai nemaloni.

O jei klausiate, ar vadinamoji „istorinė arka“ pradėjo leistis, arba kaip sakė

garsus britų istorikas Johnas Robertas, „Vakarų triumfas“ baigiasi, mes greičiausiai turėtume atsakyti, kad ne. Bet negalime būti dėl to tikri. Aš prisimenu, kaip prieš 30 metų Amerikoje visi kalbėjo, kad turime sekti Japonijos pavyzdžiu. Tačiau ši šalis sparčiai senėja, pastaruosius dešimt metų jos ekonomika faktiškai neaugo. Tai katastrofa. Dabar būsimos lyderės vaidmuo skiriamas Kinijai. Tačiau ji taip pat pasens greičiau nei taps turtinga. Kinija turi neįtikėtinų demografinių problemų, kurias sukėlė vieno kūdikio politika. Kaip tai bebūtų baisu, bet aš įtariu, kad po 15 ar 20 metų, jei dabartinis režimas išliks valdžioje, Kinija taps pirmąja valstybe, kuri pamėgins įteisinti masinę eutanaziją. Jie turi per daug senų žmonių, bet nėra socialinės apsaugos, pensijų ar priežiūros sistemos. Nėra pakankamai jaunų žmonių, kurie galėtų pasirūpinti senesniais.

Taigi aš galvoju, kad Vakarai kol kas išlaikys pasaulinę istorinę iniciatyvą, nes tai yra kūrybiškumo centras – čia kuriamos idėjos ir technologijos, kurias paskui perima kiti ir iš to užsidirba. Iniciatyva kyla iš Vakarų.

Pavojus Vakarams yra prarasti kultūrinį pasitikėjimą savimi. Manau, kad tai susiję su sekuliarizacijos reiškiniumi. Iššūkį tam meta ir politinis korektiškumas, kuris mus moko esminės moralinės visų kultūrų lygybės. ❧

Apie Europos problemas

KORNELIJUS ILGAVA

Šią vasarą Thomo Manno (Nida, 2013-07-13–20) festivalyje svečiavosi filosofas, buvęs Lecho Kaczyński patarėjas, dr. Marekas Cichockis. Prelegentas skaitė pranešimą apie Lenkiją ir Vokietiją kaip dvi mąstymo apie Europą (arba tiksliau – ES) paradigmas. Cichockis vaizdavo Vokietiją kaip atstovaujančią konstitucijos, teisinių tradicijų, tvarkos ir ekspertinio žinojimo idėjai, o kaip alternatyvą pateikė Lenkiją su jos respublikoniška ir demokratine tradicija. Jo nuomone, abiejų šalių istorinės patirtys yra iliustratyvios aiškinant dabartinius Europos iššūkius. Žiniasklaidoje nuolat pateikiama priešprieša tarp Briuselio ir tautinių suverenų esanti būtent šitų istorinių alternatyvų artikuliacija: vienoje pusėje – ekspertai, kitoje pusėje – demokratai. Vienoje pusėje – efektyvūs sprendimai, šalių suverenumo ribojimas ir bekylianti federacija, kitoje pusėje – legitimumas, demokratiškas atstovavimas ir sudėtinga kooperacija. Ši perskyra numato savaiminį išstūmimą – arba nedemokratinę federaciją, arba konfederacinę demokratijų sąjungą. Kiek Vokietijos ar Lenkijos istorija yra tinkama pavaizduoti šią alternatyvą, atsakyti sunku. Rašydamas apie Prancūzijos revoliuciją Thomas Carlyle'as tarė, kad istorija nesikartoja, tik rimuojasi. Veikia problema ta, kad mąstytojo pateiktos alternatyvos, tiesą sakant, nesama.

Nesinorėtų ginčytis pastebint, kad alternatyva statoma ant Rytų Europos stereotipų, esą Rytai yra vertybių bastionas, du šimtus metų kovoje už laisvę, demokratiją atkūrimą etc. Dalykas tas, kad pati alternatyva yra faktiškai klaidinga. Ne viena Europos

šalis – Vokietija, Belgija, Šveicarija, Italija, Jungtinė Karalystė – apima ir federacinius, ir demokratinius pavidalus. Antra, Briuselio (o gal „Briuselio“?) tapatinimas su ekspertų valdžia nėra tikslus. Ten neabejotinai esama daugybės biurokratų, kurie norėtų vadinėti ekspertais, tačiau nuo to jie tokiais netampa. Jei ekspertai pasižymi specifinių sričių išmanymu, pretenzija į objektyvų žinojimą, tai biurokratija yra valstybės administravimo ir jos politikos įgyvendinimo įrankis. Žinoma, šios dvi funkcijos nėra prieštaringos, įmanomas ir ekspertas-biurokratas. Tačiau politikoje paprastai ne biurokratai sprendžia, ką jiems reikia daryti, o jų politikai. Trečia, ir, matyt, svarbiausia – ekspertinis žinojimas savaime neprieštarauja demokratiniam suverenumui. Geriausias to pavyzdys yra jau gana ilgai laukiama Europos bankinė sąjungą. Ją galima sukurti ir palaikyti tik remiantis ekspertiniu žinojimu. Tačiau dėl šio mechanizmo atsiradimo Europos valstybių suverenumas nesumažės. Atvirkščiai, jos galės tvarkyti savo finansus mažiau besibaimindamos kitų sąjungininkių finansinių manipuliacijų, o tautoms mažiau grės galimi vietos politinio elito populistiniai ar net avantiūristiniai veiksmai (nekontroliuojama emisija, neatsakingas skolinimasis ir pan.).

Nėra abejonių, kad šie argumentai žinomi daliai konservatyvių (ypač britų) intelektualų ir politikų, kurie specializuojasi minėtosios skirties eskalavime. Čia pastebėtina prielaida, kuria remiantis skirtis apskritai įmanoma. Tai yra manymas, kad demokratija tesanti įmanoma tautinės valstybės

rėmuose, kad europinės ir tautinės tapatybės besikertančios. Tai vėlgi – nei istoriškai teisinga, nei faktiškai patikrinta. Jei apskritai turėtų kilti Europos tapatybės alternatyva, tai reikėtų rinktis ne nedemokratinę federaciją prieš demokratinę konfederaciją, o demokratinę federaciją – prieš tautinių valstybių sąjungą. Nors ES šiandien pasižymi nepaprastai sudėtingą santvarką, o atsekti Komisijos, Tarybos, Parlamento legitimumo pagrindus reikia šio tokio mokslingumo, ši santvarka vis tiek galiausiai atsiremia į ES piliečius, o kai kuriais svarbiais atvejais – į jų politinės valios pagrindus suformuotas nacionalines institucijas. Vis dėlto minėta alternatyva šiandien yra tik intelektualų, kuriems Europa yra svarbi, darbotvarkėje. Nei ES politinis elitas, nei piliečiai kol kas nemato poreikio kurti garsiąją Barroso „tautinių valstybių federaciją“. Todėl tai nėra praktinis klausimas.

Bet jei klausimai apie europinės ir tautinių politinių tapatybių priešpriešą nėra tiksliai formuluojami, tai dar nereiškia, kad jie nėra aktualūs. Jie žymi poreikį suvokti ir apibrėžti tautinį ir europinį kūnus. Europa šiandien pirmiausia reiškia Europos Sąjungą, tačiau institucinis atsakymas (o jis tinka ir tautinėms valstybėms) nėra turiningas. ES nėra imperija, ji neturi išskirtinio kultūrinio ar politinio modelio, – ji dar net neturi savo istorijos kaip „didžiojo pasakojimo“. Tiesa, čia galima išgirsti kritikų balsus, kad ES turinti ar bent jau turėjusi idėją. Jie kalbėtų, kad šiandien Europa gimė senosioms tautinėms valstybėms, pergyvenusioms du pasaulinius karus ir prasilavinusioms *raison d'état* mokykloje, suformulavus „Europos idėją“. Naująją Europos idėją esą tapusi senoji krikščioniška tapatybė ir poreikis susitaikyti, įkūnytas naujuoju franko-germanišku bendradarbiavimu, be to, pažadas praturtinti Europą liberaliosios demokratijos ir laisvosios rinkos gėrybėmis. Žinoma, apsispręsti dėl savo tapatybės visuomet padeda ir kontrastai, pasirodę komunistinių Rytų pavidalu. Tai, kad rytinė Eu-

ropos pusė nebuvo „tikroji“ Europa, patvirtino ir po SSRS žlugimo vykęs Rytų Europos „sugrįžimas į Europą“ bei „vesternizacija“. Tačiau šandien tai yra užbaigta. Nei politiniais, nei ekonominiais parametrais senoji Vakarų–Rytų skirtis nebetinka daliai valstybių (Slovėnijai, Slovakijai, Čekijai, Lenkijai, Baltijos šalims), kurios dabar atlieka svarbius diplomatinius vaidmenis bei moka už pietvakarinių sąjungininkių skolas. Todėl geografinės Europos sąvoka buvo papildyta „idėjiniu“ turiniu, išreikštu per demokratinių, ekonominių praktikų, žmogaus teisių, skaidrių institucijų, saugumo, bendradarbiavimo ir gėrovės eksportą. Bent vienas dėmuo iš pradinių „Europos idėjų“, krikščioniškasis, galiausiai liko neakcentuotas. Ar jis realiai nebėra svarbus, negalime taip tvirtai atsakyti. Šiaip ar taip, juk Turkija bei Bosnija ir Hercegovina vis dar nėra ES narės.

Šiandien dar Europos paribyje yra likę šiek tiek „Rytų“, ir jų likimas bus sprendžiamas rudenį vykšiančiame Vilniaus Rytų partnerystės susitikime. Taip, plėtra į Rytus atrodo visais atžvilgiais protinga: ji menkintų Rusijos įtaką regione, didintų saugumo garantijas, parodytų pasauliui, kad „europinės vertybės“ vis dar yra norimos ir populiarios, nepaisant dažno ES kaip vieneto politinio nevalingumo. Tai ypač aktualu Ukrainos atveju, kuri pati viena yra didesnė už likusias partneres. Ukraina – su sąlyga, kad sėkmingai (kad ir kiek tai tolimesnė) integruotųsi – perbraižytų Europos galios trajektorijas. Tai būtų viena iš šešių daugiausiai Europos parlamentarų deleguojančių šalių (didesnė už Lenkiją), jos ir Lenkijos sąjungos pakaktų atsverti Vokietiją, o kartu su Didžiąja Britanija – Vokietijos ir Prancūzijos sąjunga. Ukraina yra tinkamas pavyzdys iliustruoti Europos tapatybės problemą. Europa išties kažkiek primena tai, ką Bernardas

Gailius yra pavadinęs „džentelmenų klubu“, stokojančiu veiksmingumo, tačiau tarpusavyje palaikančiu geras manieras. Šis klubas, reikėtų pridurti, sukasi apie turtingiausią klubo narę, dažnu atveju išlaikančią kitus narius. Todėl Europoje veiksmo yra tiek, kiek jo nori Vokietija. Kartu lengva sąjungininkes suskirstyti į dominuojančias ir marginales. Minėti paprasti skaičiavimai rodo, kad su Ukrainos atėjimu įvyktų kažkas lemtingo. Būtų sunku įvardinti marginales nares, kadangi Europoje tikrai atsivertų įvairių koalicijų galimybė. Su Ukraina (ir Kaukazu) Europa galiausiai būtų užbaigta. Nebeliktų vietos ekspansijai, išskyrus mažas Balkanų valstybes. Ukraina atsineštų savų interesų Rytuose, t. y. „naujųjų Rytų“ – Rusijoje ir Vidurio Azijoje. Kartu su Lenkija jos pasistengtų, kad Europa turėtų nuolatinę ir aktyvią politiką Rytuose. Aktyvumą diktuočiau ne tik „idėjos“, bet ir praktinis poreikis. Tačiau visam tam reikia, kad Ukraina atsisakytų savo pasyvaus gyvavimo.

Edwardas Lucasas neseniai pastebėjo, kad Ukrainos integracija yra specifinis iššūkis ES. Kitaip nei su Baltijos ir Vyšegrado šalimis praeityje, čia neveikia „europinių vertybių“ plaktuko ir „skaudžių trumpojo laikotarpio“ vinių strategija. Kitaip tariant, neveikia tradicinio Europos idėjų paketo eksportas. Ukrainos elitas nemato poreikio demokratiškai reformuotis, mat šis persikeitimas reikštų galios ir pinigų praradimą. Ukrainos piliečiai, kad ir labiau norintys „politinio pliuralizmo, laisvos žiniasklaidos ir teisinės valstybės“ nei anksčiau, vis dar nepakankamai pilietiškai aktyvūs ir linę patys keisti situaciją. ES dėmesys, Lucaso nuomone, turėtų kaip tik krypti jų pusėn. Tai reiškia turėti mažiau reikalų su korumpuotu elitu, daugiau naudoti švelniąją galią siūlant infrastruktūrinius, socialinės atskirties, švietimo projektus, užtikrinant lais-

vesnę prekybą, stiprinant visuomenines institucijas. Kitaip tariant, vietoj vinių kalimo, naudotis veržliarakčiu sutvirtinant visuomenę ten, kur ji nėra tvari. Tai yra būdas atsisakyti stambaus kalbėjimo apie geopolitiką ir verčiau svarstyti apie Europą individualių piliečių perspektyvoje. Tuomet Ukrainos atsakymas galiausiai atsiremtų į piliečius – jų noras būtų pakankamas pagrindas spręsti apie plėtros ribas, tempus ir būtinybę. Tačiau tai labai geranoriška vizija. Juk Baltijos šalių, Lenkijos, Rumunijos ir Bulgarijos patirtys bylojo, kad piliečių mažų mažiausiai nepakanka. Be palankaus elito naujų narių priėmimas yra vargiai įmanomas. Lucaso ironija apie neįtikėtumą situacijos, kurioje ukrainietis oligarchas vieną dieną atsisako savo įprastų praktikų ir nusprendžia ateityje dėvėti eurokomisaro kostiumą, yra taikli. Tačiau tęsiant ironiją ir priduriant, kad jo vienintelė alternatyva yra Rusijos Dūma, Europos Komisijos biuras tampa netikėtai patrauklus.

Jei Cichockis norėjo ES analogijos, tai jos reikėjo ieškoti netolimoje praeityje, Vidurio Europoje. Ten egzistavo keista imperija, kurioje taip būta kelių dominuojančių tautų, kurios stabilumas buvo priklausomas nuo pakankamo žongliravimo konsensusu, kurios biurokratija taip pat buvo apipinta anekdotais, ir kurios žlugimas galiausiai atnešė daugybę nelaimių Europai. Tačiau ši istorinė analogija, lygiai tiek pat kaip ir pirmoji, nėra pajėgi paaiškinti nei esamos Europos būklės, nei jos iššūkių. Galbūt išties mažesnė intelektualinė, istorinė, filosofinė ekvilibristika padėtų suprasti, kad su Europa esama kur kas mažiau problemų, nei jų ieškotųsi. Galbūt reikėtų telktis į tą politinę tikrovę, kuri šiandien yra duota – suverenias tautines valstybes bei jas vienijančias europines vertybes – ir apie Europos problemas, veiklos kryptis ir ateitį svarstyti jų rėmuose. ❧

(Ne)gražus ir (ne)dvasingas šiuolaikinis (ne)menas?

IEVA ASTROMSKAITĖ

„Pastaruoju metu Lietuvoje vyraujančiame mene ir jo kritikoje krikščioniškas požiūris bei tradicija yra labai menkai atstovaujama bei menkai atspindima. Dažnai, ypač jaunesnės kartos menininkų kuriamas menas remiasi krikščionybei priešiškomis idėjomis arba krikščionišką tradiciją mene atmetančiomis estetikos sampratomis“, – taip išreikštas susirūpinimas internetu paskleistame studijų savaitgalio „(Ne)gražus (ne)dvasingas (ne)menas“ (Vilniaus jėzuitų gimnazijos stovyklavietė prie Guopstų ežero, 2013-08-30 – 09-01) kvietime. Toliau rašoma: „Kaip ir visais laikais, menas daro didelę įtaką visuomenės vertybinėms nuostatoms, todėl yra labai svarbu Lietuvoje paskatinti diskusiją apie meno ir krikščioniškos kultūros sąsajas bei pasiūlyti alternatyvas vyraujančioms bei madingoms šiuolaikinio meno sampratomis“. Paskatinti diskusiją tikrai yra labai svarbu, tad pradėkime nuo pradžių.

Naujojo Židinio-Aidų žurnalo ir Ateitininkų federacijos organizuojamas studijų savaitgalis yra tęstinis, jau aštuntą kartą vykstantis renginys, kuriame (norisi tikėti) saviugdos tikslais susirenka būrys įvairaus amžiaus žmonių. Kasmet, reaguojant į kultūrinės ar socialines aktualijas, atsižvelgiant į bendrus publikos interesus surengiamas autoritetingų (dažniausiai iš *NŽ-A* bičiulių būrio) svečių pranešimų, diskusijų, debatų ar simpoziumų savaitgalis. Tokio savaitgalio tikslas yra ne tik sutelkti dėmesį, iškelti problemas ir klausimus, juos apkalbėti, bet ypač praplėsti akiratį, priversti išklau-

syti ir atsikratyti inertiško priešinimosi viskam, ko nesupranti ar supranti vienpusiškai.

Šiomet studijų savaitgalio tema tapo šiuolaikinis menas. Reikia pažymėti, kad menas yra specifinė tema, kuria daugelis turi ką pasakyti, visi žino, kas yra gražu, kas ne ir kaip turi būti, todėl čia dažnai būna sunku susišnekėti, ką ir kalbėti apie galimybę priversti suabejoti savąja nuomone. Taigi organizatoriams teko nelengva užduotis. Rasti srities žinovus, menininkus, mąstytojus, kurie galėtų deramai išdėstyti poziciją, būtų kompetentingi skaityti pranešimą, papildytų auditorijos žinias, kartu atskleidę temos jautrumą, įvairialypiškumą, sukeltų įvairiapusę diskusiją ir dar sutiktų atvykti, pasirodė itin problemiška. Meną sumanyta aptarti paprasčiausiai, pagal šakas – architektūra, dailė, kinas, literatūra, teatras, – ir surasta atspirties taškų, pavyzdžiui: dailė – ar iš tiesų gyvename visuotinio meno nuosmukio laikais? kodėl dailininko akis nemato darnos?; literatūra – kam sekuliariai literatūrai reikalingi religiniai motyvai? Kelis kartus renginio metu buvo pakartota, kad susirinkta jaukiai pasišnekėti rūpimomis temomis ir savųjų tarpe šį bei tą išsiaiškinti. Žinoma, ne visi klausimai turėjo atsakymus, ir, žinoma, ne tokio būta tikslo.

Pirmojo pranešimo ir diskusijos apie architektūrą metu išryškėjo, kad užsimota per daug. Pastangos aprėpti įvairių paskirčių architek-

tūrą, įtraukiant ir skulptūrą bei jos problemas Lietuvoje, analizuoti konceptualiąją ir estetinę formas, kokybiškai diskutuoti, reikalauja nemenko dalyko išmanymo, tuo tarpu nei tarp pranešėjų, nei tarp klausytojų nebuvo nė vieno architekto, menotyrininko ar architektūros istorijos žinovo. Tiesa, kituose pranešimuose ir diskusijose būta daugiau sričių ekspertų. Tačiau bandymas apskritai kalbėti ir apie sekuliarų, ir apie sakralų meną, viską aptarti įvairių laikotarpių meno kontekste buvo nenusisekęs, nes beveik kiekviena diskusija nukrypdavo vien sakralaus meno kryptimi. Gal tai ir neišvengiama, nes sakralus menas ar menas su sakralumo potekste ataitininkams yra aktualiausias, kaip ir menamas šiuolaikinio meno antidvasingumas ar antikrikščioniškumas. Kun. Medardo Čeponio ekskursas į bažnyčios kaip pastato statymo temą Šv. Rašte užbėgo už akių ir pakreipė pokalbį į sakralinės architektūros ap-

Aštuntojo Ateitininkų federacijos ir *Naujojo Židinio-Aidų* studijų savaitgalio akimirkos: kun. Medardas Čeponis ir Paulius Subačius. 2013-08-30 – 09-01. Giedrės Olsevičiūtės nuotr.

tarimą. Tuo tarpu pasaulietinio pobūdžio architektūra liko nesuprasta, tad Ūlos Ambrasaitės bandymas palaužti publikos nusistatymą, kad „prokuratūros kubas“ turi ne tik aptartiną formą, bet ir potekstę, architekto saviraiškos elementą, publikos neįtikino ir pakilti nuo „gražu/negražu“ lygio nepavyko.

ir supriešinant Renesanso ir Baroko dailę su visu kitu menu. Tačiau čia pat Sigita Maslauskaitė konstatavo faktą, kad nuo XIX a. Bažnyčia praradusi santykį su menu, o tikintieji neturintys noro juo domėtis ir suprasti. Pratešdama mintį Ramutė Rachlevičiūtė stengėsi supažindinti auditoriją su

Ernestas Parulskis, Ramutė Rachlevičiūtė ir Sigita Maslauskaitė

Tačiau pokalbiui pasisukus iki klausimo, kuo vis dėl to skiriasi Elektrėnų bažnyčios ir Le Corbusier *Notre Dame du Haut* modernizmas, iškilo ir abejonė, ar iš viso galima leisti netikinčiam projektuoti bažnyčią. Galiausiai buvo paliesta nebe grožio dimensija, o tai jau pastebimas rezultatas.

Antroji meno šaka – dailė. Gausiausia pranešimų kiekiu ir įvairiausia išsakytomis nuomonėmis. Ernesto Parulskio pranešimas apie meno kūrinio vertės sukūrimą, deja, diskusijoje nebuvo pratęstas, nors buvo informatyvus, aktualus ir iškelė naratyvo apie kūrinį ir autorių svarbą formuojant kūrinio vertę. Antrame pasisakyme dailininkas Irmantas Kazlauskas mėgino įtikinti, kad meistro ir pameistrinio sistema esanti tobulesnė už esamąją ir užtikrinanti kokybiško meno egzistavimą, priešingai šiuolaikiniam menui, kuris yra ne kas kita kaip blogos švietimo sistemos padarinys. Pastebėta, kad šiuolaikinis menas esąs keistas ir verčias keistai pasijusti, taigi yra nekokybiškas, – taip idealizuojant praeitį

skirtingų laikotarpių ir kultūrų menu (nuo Kikladų kultūros iki Malevičiaus „kvadrato“), kurių formas perima ir taiko modernizmas ir postmodernizmas. Išvesdama paralelę su kalbomis ji bandė įrodyti, kad visos „meno kalbos“ esančios vienodai vertingos, deja, stinga noro jų mokyti; neliko pamiršta ir menininko svarba, jo pasaulėžiūra ir pasirinktos išraiškos priemonės. Čia pat išplėskusioje diskusijoje iški- lo aikštėn keli dalykai.

Pirma, (šios, kaip ir bet kurios kitos „mėgėjiškos“) publikos santykis su menu yra itin skurdus ir vienintelė kūrinio meno kokybę fiksuojanti juslė yra pasigrožėjimas. Galima tarti, kad čia (ir tarp vidutinio, ir tarp jaunesnio amžiaus susirinkusiųjų) pasireiškė iki šiol gajį sovietinė nuostata: kad menas turis išreikšti „gerą“, „reikiamą“, „gražią“, „dvasingą“ idėją, būti aiškus, suprantamas, tarnauti masėms, kad visiems būtų malonu žiūrėti ir jauku pabūti šalia, pagaliau kad „keltų dvasią“. Konceptijos matmuo ištrintas, modernistai ir postmodernistai pa-

smerkti. Antras dalykas – akivaizdus skandalingo meno triumfas. Menas, apie kurį kalbama žiniasklaidoje, yra vienintelis apie kurį plačiau žinoma. Todėl piktinamasi, kad šiuolaikinis menas esąs blogas, kad Lietuvoje nešą gero šiuolaikinio meno, net jeigu toks ir apskritai egzistuoja; taip pat kad diktuojantieji, kas yra geras menas, o kas ne, esantys neaiškios kompetencijos, subjektyvūs ir nepaaiškinantys, kodėl taip sprendžia. Šitaip žiūrint, lieka neaišku, kokios, pasak kvietimo į renginį, „estetinės sampratos“ čia galioja, kurios (ne)atmeta krikščioniškų tradicijų, ir ar apskritai galima taip dalykus apibrėžti?

Pokalbyje apie kiną diskusija sukosi tarp pranešėjų. Nerijus Marija Čepulis OFM pozicija, kad kinas dėl savo prieinamumo masėms iš esmės esąs kairuoliškas, bandė iliustruoti filmų ištraukomis, kuriose greta atsidūrė Dziga Vertovas, Andy ir Larry Wachowskiai, Larsas von Trieras. Greta centrinio klausimo „Ar kino kūrimas ir kritika šiandien tapo tik kairiųjų ideologijų citadele?“ auditorijoje gimė ir keistesnių, perfrazuojant Šv. Raštą apie nuosavybės aspektus krikščionybėje. Tiesa, Vytautas Ališauskas nuolat oponavo Čepuliui, ir galiausiai šis menas buvo suskirstytas į „holivudinį“ ir „neholivudinį“, abiem atvejais vieno- dą kairiaja ir dešiniąja prasmėmis, o Rima Bertašavičiūtė pridūrė, kad čia pavojinga kalbėti apie meno buvimą vienoje ar kitoje pusėje. Tačiau apskritai provokuojantis užmojis kalbėti apie meno formą kaip iš esmės linkusią į kairumą, buvo naujas ir kėlė nemažai ne tik aistrų, bet ir minčių.

Literatūrinis susitikimas su poetais Rimvydu Stankevičiumi ir Gintaru Bleizgiu itin nusisekė. Pirmiausia abu autoriai atstovauja krikščioniškai tradicijai ir geba kalbėti apie savo kaip menininkų ir tikinčiųjų patirtis, išgyvenimus bei poetinę jų išraišką. Pokalbis su jais, išmaniai vedamas Tomo Vaisetos, sujungė iki šiol aptarinėtą stebėtojų meno supratimą su meno kūrėjais, jų požiūriu ir jausmais. Poezijos atsiradimo aplinkybės, principai

ir tikslai, kuriuos įvardijo poetai, išties turėjo pagelbėti suprasti šiuolaikinio literatūros meno formas ir įtikinti, kad visai nebūtinai čia „krikščioniškas požiūris, o tradicija yra labai menkai atstovaujama ir menkai atspindima“. Galima buvo ir patirti (klausantis poezijos skaitymu), ir įsitikinti (pokalbio metu), kad modernios ar postmodernios meno formos nebūtinai esti susipriešinusios su dvasingumu ar krikščionyste.

Sekmadienio pokalbis apie teatrą tobulai užbaigė *Naujojo Židinio-Aidu* ir Ateitininkų federacijos studijų savaitgalį. Paulius Subačius išryškino teatro kilmės iš pagoniškos dievogarbos aspektą, kartu įvardydamas pačią Bažnyčios liturgiją esant akivaizdžiai teatrališką. Priminę, kad sakralumas neišsitenka vien krikščioniškoje teologinėje plotmėje, jis įrodinėjo teatrą esant pakylėjimo erdve, taigi sakralia. Neliko apeitos ir skausmingo susidūrimo su teatru, kuris nepateisina estetiinių lūkesčių, priežastys, mandagumo ir gražumo paieškos, kurios buvo regimos sovietmečiu ar šiandien sutinkamos Bažnyčioje. Šis pasisakymas, nuolat išvedantis teatro paraleles su Eucharistija ir atskleidžiantis tikėjimąsi „įvykyje“ (teatre arba mišiose) „dvasios pakėlimo“ poveikio, atidengė dar vieną lietuviškos sovietinės patirties giją, kuri iki šiol trukdo suvokti meną. Juk sovietinio ritualinio *ėjimo*

Paulius Subačius, Jūratė Visockaitė ir Agnė Markauskaitė

į teatrą principai – pasipuošimas, mandagumas ir spektaklio metu patirtas gražus, išcenzūruotas vaizdas ir garsas – šiandien tebelaikomi galiojančiais. Jūratė Visockaitė papildė Subačių teigdama, kad menas yra procesas ir toks teatras, koks dabar matomas scenose, pateisinamas, nors visai suprantama, kodėl gali šokiruoti neretą lietuvių žiūrovą. Paskutiniai klausimai studijų savaitgalio diskusijoje netiesiogiai priminė pernykštį ateitininkų susirėmimą su Romeo Castellucci: kodėl teatre pasirenkamos būtent tokios „brutalios“, „agresyvios“ ir „piktos“ formos? Kodėl teatras negalėtų tapti gėrio ir grožio citadele? Ar te-

atras apskritai nesąs antikrikščioniškas savo prigimtimi?

Pabaigoje galima pastebėti, kad šiandien kalbant apie Lietuvos žmonėms neįtinkančius menininkus (dailininkus, architektus, dramaturgus, režisierius), dažnai linkstama apkaltinti juos tuo, kad po priverstinio sovietinio šabloninio meno kūrimo ar dvasinės cenzūros jiems likęs (ar staigiai užgimęs) stiprus poreikis išreikšti viską, kas susikaupę, o neturint tam pavyzdžių ir patirties, lietuviškame modernizme pastatomos gigantomaniškos bažnyčios, *Shopping and fucking* ir Vamzdis. Taigi meno, kaip formuojančio visuomenės vertybines nuostatas, samprata tampa kiek abejotina. Ar tik nėra viskas atvirkščiai?

Post scriptum: ši kartą buvo aplenkta muzika. Nežinia, ar šiuolaikinė muzika jau nurašyta į nemeno gretas, ar tiesiog muzikos suvokimui ir jos vertinimui pernelyg svarbus muzikinės klausos (ne)turėjimas, ką labai lengva nustatyti. O gal muzikos menas mažiausiai patenka į meno stebėtojų (mėgėjų) akiratį arba sunkiausiai suvokiamas, įsisavinamas? Nėra lengva įsivaizduoti, kaip tokioje (ar panašioje) auditorijoje būtų pasibaigusi diskusija apie Vytauto Bacevičiaus, Broniaus Kutavičiaus, Vidmanto Bartulio muziką. Vis dėlto norėtusi tikėtis, kad ji būtų pajudėjusi iš Džordanos Butkutės aptarimų erdvės. ☞

Rimvydas Stankevičius ir Gintaras Bleizgys

Neišsipildžiusių svajonių geopolitika

Apie strategijų tuštybę

EGIDIJUS VAREIKIS

Vienas pastarųjų metų politikos išradimų – vadinamasis strateginis mąstymas. Po šiuo skambiu pavadinimu slypi ne vien valstybių ar jų regionų ilgalaikis planavimas, bet ir visokių artimo, vidutinio, tolimojo ar dar kitokio laikotarpio strategijų rašymas. Viena po kitos valstybės savo vadovų ar specialiųjų darbo grupių pastangomis kuria savo šalies ateities vizijas, kuriose, aišku, nestinga ir geopolitinių svajonių.

Kartais tai panašu į pasakas. Jau beveik anekdotu tapo buvusio Turkmėnistan prezidento Nijazovo eiliuotas traktatas apie didingą šios šalies ateitį. Daug rimčiau pasirodė Kazachstan prezidentas Nazarbajevas, pasiūlęs 2050 m. Kazachstan viziją, nors ji panašesnė į geopolitinę svajonę nei į realybę. Netingintys panarstyti internetą ras dar daugiau svajonių, pasakų ir sakmių apie laimingą ateitį.

Europos Sąjungos šalys pasirodė kuklesnės, tačiau taip pat pasidavė strategijų rašymo pagundoms. Lietuvos Seimas dar praeitoje kadencijoje patvirtino strategiją „Lietuva 2030“, kurios svajotojų akimis mūsų šalis turėtų tapti laiminga būdama sumaniai valdoma, sumaniai besitvarkanti, sumaniai besisukiojanti pasaulinėje rinkoje. Žodžiu, sumani valstybė su šiek tiek skandinaviskomis ypatybėmis. Lenkai panašioje strategijoje pagrindinį dėmesį skyrė ne gudrumams ir sumanumams, o technologinėms inovacijoms – tai turį padaryti lenkus laimingus. Latviai laimės „ieškoti“ ėmėsi saugodami ir puoselėdami tautinę tapatybę, o estai mano, kad ateities

svajonė – švari aplinka, gamta, kurioje tiesiog malonu gyventi.

Galima ir toliau vardinti institutus bei darbo grupes, kuriančias britų, vokiečių ar amerikiečių ateities planus. Malonu skaityti logiškai sudėliotus tekstus ir tiesiog tikėti, kad strateginis mąstymas tikrai vertas į jį investuojamų lėšų, kad jei ne kai kurie nelaimingi atsitiktinimai, tai pasaulio lauktų visai graži ateitis.

Tačiau visos „valdiškos“ strategijos, ypač parašytos valdžioje esančiųjų užsakymu, turi mažiausiai du trūkumus, kurie strategijas paverčia beveik niekinėmis.

Pirma, bet kuri valdžios užsakyta strategija privalo būti optimistinė. Jokia vyriausybė „nepirks“ studijos, pranašaujančios blogus laikus tai vyriausybei valdant. Nupirks nebent „geltonoji“ spauda. Gyvenimas, deja, toks, kad vien tik gerų laikų nebūna, veikiau atvirkščiai, tad ir strategija pasmerkta neišsipildyti.

Antra, strategija privalo būti politiškai korektiška. Vargu bau kuri nors vyriausybė išdrįs planuoti, kad per dvi dešimtis metų padidins savo teritoriją kaimynų sąskaita ar išspręs seną teritorinį ginčą karo metodais. Būtų skandalinga, tačiau istorija moko, kad visais laikais daugiau problemų buvo sprendžiama mūšio lauke, o ne „sveikos konkurencijos“ sąlygomis. Vadinasi, ir dėl šios priežasties valdiškos strategijos tampa niekinėmis.

O jei jau taip, tai kas

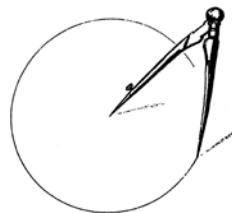
šiandien gali parašyti mums tikrą ateities scenarijų, tikrą ir planuotą XXI a. istoriją? Ar daug rasime tokių visai nepriklausomų ekspertų (nepriklausomų net nuo projektų finansuotojų), kurie nebijotų pasakyti, kas gi iš tikrųjų mūsų laukia ir kokios geopolitinės svajonės gali virsti tikrove? Kartais belieka remtis tik vadinamaisiais rašytojais fantastais ar tikrai gerbiama politikos ekspertais. Fantastai, tiesa, neįpareigoti kokioms nors tiesoms, o štai politologai visada turi argumentų paaiškinti, kodėl gyvenimas vyksta ne taip, kaip jie sakė prieš kurį laiką.

Mūsų skiltis, šiaip ar taip, leidžia pafantazuoti, tad nepraleiskime progos pakalbėti apie XXI a. geopolitines svajones.

Fantazijų ašimi šį kartą pasirinkau žinomo amerikiečių politikos apžvalgininko Georgo Friedmano knygą *Kitas šimtmetis (The next 100 years)*, kurioje autorius XXI a. aprašo dešimtmečiais, kaip jau beveik išgyventą laikotarpį. Savo išvalgas Friedmanas pradeda potencialiam skaitytojui labai netikėtai. Įsivaizduokime, pasak jo, kad gyvename 1900 m., kokiame nors Londone. Kokį pasaulio vaizdą matome? Ogi labai gražų: Europoje jau beveik tris dešimtmečius nėra karų, visas pasaulis atrastas ir pasidalytas sutartimis. Viešieji finansai stropiai tvarkomi, Europa ir ypač JAV – industrializuojasi, plečiasi visuotinis raštingumas, visuo- menė turteja, randasi daugiau žmogaus teisių, technologinių naujovių, tokių kaip lėktuvai ar automobiliai...

Kokių lūkesčių gali turėti europietis, matydamas toki vaizdą? Gali tikėtis, kad jo laukia gerovė ir taikos šimtmetis. Mažiausiai tikėtinas karas tarp didžiųjų valstybių, kurios viską taip gerai sutvarkė. Ir ką gi – išsipildė mažiausiai tikėtina fantazija...

Toliau autorius pasiūlo pažvelgti į pasaulį 1920 m. europiečio akimis. Dabar lyg viskas aišku: imperijų blogis sunaikintas, didžiausia kaltininkė – Vokietija – nubauta. Labiausiai tikėtinas scenarijus yra

tautinių demokratijų klestėjimas, mažiausiai – Vokietijos atgimimas ir jos keliama grėsmė.

1940-ieji. Vokietija ne tik atgimė: ji nugalėjo Lenkiją ir Prancūziją, baigia sudoroti britus. Amerikiečiai karo bijo, rusai stovi vokiečių pusėje. Labai panašu, kad Vokietija karą laimės, ir tik nesveika fantazija leistų manyti, jog pasaulis susivienys prieš Hitlerį. Istoriją galima tęsti. 1960 m. duonos valgytojui atrodė, kad branduolinis konfliktas neišvengiamas, o 1980 m. tik politinio mąstymo stokojantys subjektai galėtų manyti, kad po dešimties metų neliks Sovietų Sąjungos. O ir žlugo ji, beje, ne dėl kvailai valdomos ekonomikos, o dėl tautinių sąjūdžių. Galiausiai 2000 m. tik juoką būtų sukėlusį pranašystė, kad būrelis musulmonų be šūvio užpuls Ameriką ir nužudys kelis tūkstančius JAV piliečių.

Tai rodo keletą dalykų. Pirma, mūsų supratimas apie istorijos logiką yra neteisingas. Antra, neteisingas yra teiginys, kad pasikeitė žmogaus prigimtis ir karų nebebus. Trečia, istorija lemia ne ekonominiai ar geopolitiniai, bet veikiau vertybiniai interesai. Stereotipinis mąstymas niekada nepasiteisina.

Tad kokie gi geopolitiniai stereotipai vyrauja šiandieniam politikos „eksperimentų“ pasaulyje? Jie gerai žinomi.

Dažniausiai kalbama apie tai, kad Europa ir JAV yra apimtos nuosmukio, kad didžioji pasaulio galia greit priklausys Kinijai (prasidės Azijos amžius), pasaulio ekonomiką, o tuomet ir politiką lems ne dabartinis G8, o veikiau BRICS (Brazilija, Rusija, Indija, Kinija ir Pietų Afrika), kad Europą užplūs musulmonai ir afrikiečiai, JAV ims dominuoti ispanakalbiai ir pan. Taigi galas demokratijai, šlovė pragmatiškai valdomiems žaliavų ir pigios darbo jėgos tiekėjams. Nauja Pasaulio tvarka turėtų padaryti laimingus

tuos vadinamus paprastus žmones, kuriems reikia ne tiek laisvės ir demokratijos, kiek buitinės gerovės.

Friedmano logika sako, kad toks logiškas scenarijus kaip tik ir neįvyks.

Viena neteisingų prielaidų yra teiginys, kad Amerikos (taip pat ir Europos) amžius baigiasi. Kitaip nei kiti autoriai, politikos fantastas Friedmannas primena, kad supratimas apie JAV yra nors ir logiškas, tačiau neteisingas. Iki Antrojo pasaulinio karo JAV visai nebuvo supervalstybė ir net neturėjo noro dominuoti pasaulyje. Tiesa, po šio karo ji supervalstybe tapo, bet ne dominavo pasaulyje, o kariavo Šaltąjį karą su sovietais. Tikrasis Amerikos amžius prasidėjo tik Sovietų imperijai žlugus. Vadinasi, ne XX, o XXI a. turi būti JAV dominavimo laikotarpis.

Turiu pripažinti, kad netikiu ir šviesia Kinijos ar Rusijos ateitimi, kad ir kokias geopolitines svajones kas nors bepuoselėtų. Kinija praktiškai neturi geografinės plėtros galimybių – ji yra savotiška geografinė sala: šiaurėje Kinijos plėtrą stabdytų Sibiras, pietuose – džiunglės ir kalnai, vakaruose – kalnai ir dykumos. Kinija yra didžiulis fabrikas, bet daugiau nei fabrikas būti negali. Kiniją jungia pinigai ir prievarta. Kai reikės darbininkams mokėti didesnius pinigus, liks prievarta, o ji susijusi su pasipriešinimu. Kinijos istorija rodo keistą paradoksą – kai tik šalis bando atsiverti pasauliui, ją sužlugdo vidiniai nesutarimai. Ta pati problema lieka ir dabar – Kinijai reikia arba užsiverti savo „saloje“, arba rizikuoti tapti vidaus kovų arena. Didžioji Kinijos krizė (šiuo atveju sutampa ne vieno autoriaus prognozės) gali prasidėti apie 2020 m.

Beveik tuo pat metu nauja krizė laukia ir Rusijos. Per pastaruosius du dešimtmečius ne vienas Rusijos geopolitinis projektas, ne viena svajonė taip ir neišsipildė. Didžioji svajonė lieka

potekstėje, tačiau ji yra kitų svajonių dalis – tai didžiosios valstybės statuso (geografiniu požiūriu – SSRS) atkūrimas. Viena vertus, gali pasirodyti, kad Rusija galinga ir geba „surinkti“ buvusias respublikas. Tačiau didžiausia jos bėda – geopolitinis godumas, noras gauti viską, kas turėta, iš karto. O šioje srityje Rusija nėra pakankamai stipri. Jokios žavios mesianistinės idėjos šalis neturi. Dujos ir kumštis nėra simpatiška net potencialiems sąjungininkams, bet nieko kito kol kas nesugalvota. Vadinasi, Rusijos laukia dar viena krizė, ir šį kartą gal net sunkesnė.

Pabaigoje skaitytojui tikriausiai knieti sužinoti, koks gi tas neįtikėtinas Friedmano scenarijus yra labiausiai vertas dėmesio, kas valdys pasaulį XXI a.? Nenoriu čia perpasakoti detalių, ne su viskuo sutinku, tačiau bendra Friedmano fantazija atrodo visai tikėtina.

Jo manymu, XXI a. trečiame ir ketvirtame dešimtmetyje be JAV pasaulyje susiformuos dar keli galios centrai, kuriuos sąlygiškai galima pavadinti Naująja Japonija, Naujaisiais Osmais ir Naująja Žečpospolita (autoriaus žodžiais – Lenkijos sąjunga).

Trečiasis pasaulinis karas kils apie 2050 m. (man regis, anksčiau), o jame japonų ir turkų aljansas kariaus su amerikiečiais bei jų sąjungininkais Naujojoje Žečpospolitoje. Pearl Harboras šį kartą tikriausiai bus kosmose, žmonių aukų bus mažiau, galiausiai karas baigsis amerikiečių-lenkų (o su jais ir lietuvių?) pergale. Apkartininti kai kuriuos skaitytojus gali tik tai, kad Lietuva turi daugiau šansų geopolitinei laimei pasiekti būdama Didžiąja Kunigaikštyste, o ne tautine respublika. Gal tai ir turi būti mūsų geopolitinė svajonė? Tai dar ne viskas. Paskutinis XXI a. karas bus tarp Amerikos ir Meksikos, tačiau gal tai jau per tolima geopolitinė fantazija. ❧

Daujotytė, Viktorija, Marcelijus Martinaitis, *Sugrižęs iš gyvenimo: Literatūriniai laišukai, pokalbiai*, Vilnius: Alma littera, 2013, 414 p., 2000 egz.

Stebina pats knygos sumanymas – pradėti susirašinėjimą iš anksto numatant jo publikavimą. Turbūt todėl pokalbiai nenatūralūs, labiau primena interviu ar įkryrų kamantinėjimą, ne itin sėkmingai ieškant sąlyčio taškų. O jų nedaug – nediskutuojama apie sovietmetį, nesvarstomi nepriklausomybės pokyčiai, apsiribojama karo ir pokario prisiminimų, nuspalvintų nostalgikų vaikystės ir paauglystės metų idile, narstymu, kartais kiekvienam adresantų rašant, atrodytų, tiesiog sau pačiam. Trikdė ir tai, kad laiškuose vis užsimenama, jog medžiagos knygai jau gana, tad gal gana ir susirašinėti. P. 217 skaitytojas gali pasijusti jau visai apgautas, nes nuo čia iki paskutiniojo p. 414 randame kitą Martinaičio knygą *Prilenktas prie savo gyvenimo* (pirmąkart išleista 1998 m., taip pat pokalbių su Daujotyte pagrindu). Bet viską į vietas sudėlioja poeto žodžiai: „Vis abejoju: ar tikrai prisimenu, ar tik kuriu savo biografiją“ (p. 55).

Sonata Šulcė

Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX a.: Straipsnių rinkinys, sudarytojas **Arvydas Pacevičius**, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 509 p., 300 egz.

Gremėzdiška ir kiek paslaptinga egodokumento sąvoka – šio straipsnių rinkinio pagrindinė ašis, jungianti tiek chronologiškai, tiek tematiškai nutolusius tekstus. Tariant paprasčiau, leidinys sutelktas į pirmu asmeniu parašytų istorinių šaltinių – autobiografijų, atsiminimų, dienoraščių, laiškų – teikiamas tyrimo galimybes. Tokie dokumentai leidžia gyviau ir au-

tentiškiau pažinti istorinę asmenybę ar socialinę grupę, tad yra neatskiriami nuo mikroistorinės perspektyvos. Sudarytojų pirmeiviškas siekis supažindinti su egodokumentų ir jų analizės įvairove Lietuvoje, matyt, ir lėmė tam tikrą rinkinio fragmentiškumą. Tiesiog bandyta aprėpti kuo daugiau, kad galimybės rodytųsi kuo platesnės. Keistokas sprendimas – lenkiškų straipsnių vertimai, kai angliški tekstai publikuojami originalo kalba. Tai turbūt ir vadinama globalizacija.

Vladas Liepuonius

Goldman, Emma, *Anarchizmas ir kitos esė*, iš anglų kalbos vertė Lina Žigelytė, Vilnius: Kitos knygos, 2013, 192 p., 1000 egz.

Nuo Kauno kilusi Emma Goldman (1869–1940) buvo įtakinga XX a. pirmos pusės JAV politinė figūra, išpūdinga retorika paveikdavusi klausytojus geresnės ir teisingesnės visuomenės idėjomis. Šioje rinktinėje, pirmąkart išleistoje prieš gerus šimtą metų, keliami žodžio laisvės, politinio smurto, kalėjimų sistemos, militarizmo, kapitalizmo, švietimo, santuokos, laisvos meilės klausimai. Vis tik skaitant atrodo, kad surinktomis esė trūksta išbaigtumo, kita vertus, jos yra „iš širdies“ ano meto auditorijai skirtų paskaitų tekstai – įdomus XX a. pradžios politinės ir kultūrinės istorijos dokumentas.

Juozapas Paškauskas

Kavaliauskas, Vilius, *Lietuvos bažnyčios regalijos, XIX–XX a.: Ženkla ir žmonės*, Vilnius: Mirabilis, 2012, 299 p., iliustr., [2000] egz.

Šiuolaikinės bažnyčios gyvenimo reformos iš esmės pakeitė katedrų kanauninkų funkcijas ir atributus – daugelis jų dabar bėra anachronizmai. Nėra abejonės, kad per artimiausius

dešimtmečius ir Lietuvoje jie nunyks ir taps kolekcinė vertybe. Kavaliausko knyga yra unikalus tos benunykstančios atributikos liudijimas. Lietuvos kapitulų kanauninkų kryžiai esti ne tik religinė bei estetiškai, bet ir istorinė vertybė. Šalia kitų iškilų dvasininkų kryžių galima pagaliau iš arti apžiūrėti daugelyje Vaižganto portretų regėtą ir jo asmeninę insigniją, savininko iniciatyva papuoštą Vyčiu. Knygą papildoma vertinga istorinė ir teisinė kapitulų Egidijaus Juravčiaus apybraiža.

Vytautas Ališkauskas

Kiaupienė, Jūratė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija, t. 5: Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius: Baltos lankos, 2013, 698 p., iliustr., 1000 egz.

Sintetinės Lietuvos istorijos serija ir toliau sparčiai pilnėja. Naujausia dalis – dviejų autoritetingų istorijos grandų darbas, apimantis originaliai išskirtą XVI a. laikotarpį. Tikrai puiku, kad pristatant itin dinamišką valstybės ir visuomenės raidos periodą, stengiamasi pabrėžti sparčią modernizaciją (nenutrūkstama gija einančią per visas serijos knygas), Liublino uniją „perstumiant“ į vieną eilę su kitais svarbiais epochos įvykiais. Platūs kontekstai, Lietuvą matant kaip neatskiriamą europinių procesų ir politikos dalyvę – skiriamasis visos sintezės bruožas. Tačiau ankstesniems tomams būdingo interpretacinio naujumo, gairumo ir net tam tikro revoliucingumo tikrai trūksta. Modernizacija išvirsta katalikybės atžvilgiu pažangesniu protestantizmu ar ištirpsta ilguose įrodinėjimuose, kad Respublikoje LDK išlaikė savarankiškumą.

Vladislovas Ožeškevičius